

«2-с Наахара нэһилиэгэ»
муниципальной тэриллии

ДОЙДУМ МИЭНЭ НААХАРА

Дьокуускай * 2011

УДК 821.512.157-343.4Дьяконов
ББК 84(2Рос=Як)6-5
Д93

*Кинигэ Саха Республикатыгар олоңхону чөлүңнэн хаалларыы,
чөрэтии уонна тэнитии Государственной тус сыаллаах
программатын үбүлээһининэн табыста*

Хомуйан оңордулар :
Л. С. Сивцева, К. Г. Макарова, А. В. Аммосова

Бичирэбили биэрдэ :
Л. С. Ефимова, филологическай наука кандидата, доцент

Д93 **Дьяконов, Николай Михайлович**
Аҕыс күннүк сири атаратын иһигэр хаалларар айдаарыкы сиэр аттаах айдааннаах үйэбэ төрөөбүт Ала Хотобой ; / Николай Дьяконов – Чөлөс [хомуйан оңордулар: Л. С. Сивцева, К. Г. Макарова, А. В. Аммосова] ; Саха Респ. Культуратын министиэристибэтэ. – Дьоккуускай : Компания «Дани Алмас», 2010. – 152 с.
Агентство СІР НБР Саха

Н.М.Дьяконов-Чөлөс Чурапчы улуунун Сылаг нэһилиэгин биллэр олонхоһута, кини «Ала Хотобой» олонхото аан бастаан бэчээттэнэр. Тутулунан, ойуулуур-дьүһүннүүр ньымаларынан классическай олонхоҕо чугас. Олонхо сүрүн геройа Ала Хотобой Орто дойдуну хара күүстэртэн көмүскүүр.

Айымны ааҕааччы киэн эйгэтигэр ананар.

УДК 821.512.157-343.4Дьяконов
ББК 84(2Рос=Як)6-5

Аан тыл

Хас саха кинитигэр төрөөбүт – үөскээбит ийэ түөлбэтэ, оонньоон-көрүлээн үөскээбит алааһа хайа да бэйэлээх мааны атын сиртэн ураты кэрэ, салгынныын минньигэс буоллаҕа. Хайа да халлаан анныгар сылдыбыт иһин Эн эрэ дойдун кэрэтэ куккар-сүргэр уйаланан дууһа ахтылбана, өй-санаа өрүкүйүүтэ буолан, арахсыбакка аргыстаһа сылдьан, олох оргуйар аартыгар Эйиигин кынаттыыр, айаргар-тутаргар көмөлөһөр дыккти-ураты куус буолар.

Бу ийии төрөөбүт-үөскээбит төрүт буорга, кини күндү-мааны дьонугар-сэргэтигэр, иитилибит ийэ айылбатыгар сөбүөрүйбэт истин тапталтан силис тардан, үнүгэс анһан тыллан тахсан, киһи үйэ-саас тухары сүрэбин түгэбэр илдьэ сылдьар дыккти абылана буолар.

Өркөн сүүрүктэрдээх, үтүмэн элбэх үрэхтэрдээх, сибэккинэн симэммит, күөх ньаассын отунан бүрүммүт алаастардаах, сайынын сөрүүн күлүктэрдээх, кыһынын сылаас тыыннаах хатын чараннардаах, бэс чагдалаах, харыйа, тиит тыалардаах, көмүс хатырыктаах собото бараммат күөллэрдээх урут-уруккаттан, былыр-былыргаттан дьон бөбөтө тобуоруһан, тобус улуу ойууннаах, тобус улуу олонхоһуттаах, сыспай сиэллээбэ сыһы мунунан, туора муостаах толоон мунунан үөскээбит, сир гиэнэ кииннээбэ, суол гиэнэ сонордооҕо, биһиги биһик дойдубут Наахарабыт буоллаҕа.

Биһиги нэһилиэкпит, «2-с Наахара нэһилиэгэ», сүрдээх уһун, дирин, киэн уонна дыккти историялаах кырдыаҕас нэһилиэк буолар. Наахаралар урут уруккаттан, былыр-былыргыттан туспа суоллаах-иистээх, бэйэлэрин ааттарын ааттаппыт, суолларын хаалларбыт, саха норуотун номоҕор «Наахара хаана» диэн өйдөбүлү киллэрбит ураанхай сахалар буолаллар. «Наахара хаана» диэн өйдөбүл биллэн туран мээнэбэ ааттамматаҕа буолуо, ол эрээри билигин бу манньк түбэлтэттэн, манньк быһылаантан аат барбыта диэн киһи чуолкай эппэт, сэрэйэн көрөн сабадалааһа сөп. Наахаралар Улуу саха норуотун историятыгар быһыйтан быһый, күүстээхтэн күүстээх, хорсунтан хорсун, олоххо туспа бөлүһөктөөх буолан киирбиттэрэ саарбахтаммат. Дыгын Дархан бэйэтин аймахтарынан билиммитэ даҕаны элбэби этэр.

Онон 21 үйэбэ үктэнэн туран биһиги, билигини көлүөнэ, өбүгэлэрбит ситиһиэлэрин, үйэтитиэх тустаахпыт, ааттарын ааттатыах кэрингнээхпит.

375 сыл устата төһөлөөх хаар ууллубута, төһөлөөх үөһэттэн айдарыылаах, кэрэ дууһалаах наахаралар төрөөн-үөскээн, үлэлээн-хамсаан, айан-тутан ааспыттара буолуой. Тапталлаах дойдуларын сүүрүктөөх үрэхтэрин кытылларынан, түн тыалар быыстарыгар сытар алаастарыгар тарбанан олохсуйан, ууһаан-тэнийэн үс саханы үөскэтэн, түөрт саханы төрөтөн олодохторо. Ол быһаһын тухары эгэлгэ бэйэлээх эрэйдэри энгэрдэринэн тэлэн, дүүүлэ биллибэт үлүгэрдэри туораан өбүгэлэрбит барахсаттар сайдыылаах кэмнэ салайдахтара, эйэлээх кэмнэ айа-тута аҕаллахтара.

Биһиги Наахарабытыттан нэһилиэк, улуус уонна республика да киэн тутта ааттыыр дьоно тахсыбыттарынан сүрдээбин диэн астынабыт. Ол курдук киэн тутта ааттыбыт Бубякин Николай Васильевич, ЯЦИК бэрэссэдээтэлин, Абрамов Николай Алексеевич – Кынаты, улуу олонхоһуту, ССРС суруйааччыларын сойууһун чилиэнин, Саввин Семен Николаевич, партийнай уонна хаһаайыстыбыннай салайааччыны, «Үлэ Кыһыл знамята» уонна «Бочуот знага» орденнар кавалердарын, Колесова Марфа Петровна, Россия үтүөлөөх уонна Саха Республикатын норуодунай артыыскатын, норуот эмчитин Егорова Александра Петровна уонна да атыттары.

Нэһилиэкпит 375 сааһын туолар өрөгөйдөөх үбүлүөһүнэн сибээстээн, дойдубут историятын, дьоммут дьылбатын туһунан бастакы, историческай уонна элбэх араас хаартыскалардаах, улахан ис хоһоонноох кинигэ тахсарынан, бу кинигэни онорорго күүстэрин-уохтарын, дойдуларыгар тапталларын ис сүрэхтэриттэн ууран туран үлэлээбит коллективка махталбытын биллэрэбит, ааҕааччыга сүрдээх интэриэһинэй буолуо диэн эрэнэбит.

Күндү биир дойдулаахтарбар дьоллоох буолун диэн баҕа санаам бастыгын, үтүө санаам үтүмэнин тиэрдэбин.

Аан тыл

Хас саха кинитигэр төрөөбүт – үөскээбит ийэ түөлбэтэ, оонньоон-көрүлээн үөскээбит алааһа хайа да бэйэлээх мааны атын сиртэн ураты кэрэ, салгынныын минньигэс буоллаҕа. Хайа да халлаан анныгар сылдыбыт иһин Эн эрэ дойдун кэрэтэ куккар-сүргэр уйаланан дууһа ахтылҕана, өй-санаа өрүкүйүүтэ буолан, арахсыбакка аргыстаһа сылдьан, олох оргуйар аартыгар Эйиигин кынаттыыр, айаргар-тутаргар көмөлөһөр дыкти-ураты куус буолар.

Өркөн сүүрүктэрдээх, үтүмэн элбэх үрэхтэрдээх, сибэккинэн симэммит, күөх ньаассын отунан бүрүммүт алаастардаах, сайынын сөрүүн күлүктэрдээх, кыһынын сылаас тыыннаах хатын чараннардаах, бэс чагдалаах, харыйа, тиит тыалардаах, көмүс хатырыктаах собото бараммат күөллэрдээх урут-уруккаттан, былыр-былыргаттан дьон бөҕөтө тобуоруһан, тобус улуу ойууннаах, тобус улуу олонхоһуттаах, сыспай сиэллээҕэ сыһы мунгунан, туора муостаах толоон мунгунан үөскээбит, сир гиэнэ кииннээҕэ, суол гиэнэ сонордооҕо, биһиги биһик дойдубут Наахарабыт буоллаҕа.

Биһиги нэһилиэкпит, «2-с Наахара нэһилиэгэ», сүрдээх уһун, дириг, киэн уонна дыкти историялаах кырдыаҕас нэһилиэк буолар. Наахаралар урут уруккаттан, былыр-былыргыттан туспа суоллаах-истээх, бэйэлэрин ааттарын ааттаппыт, суолларын хаалларбыт, саха норуотун номоҕор «Наахара хаана» диэн өйдөбүлү киллэрбит ураанхай сахалар буолаллар. «Наахара хаана» диэн өйдөбүл биллэн туран мээнэҕэ ааттамматаҕа буолуо, ол эрээри билигин бу маннык түбэлтэттэн, маннык быһылаантан аат барбыта диэн киһи чуолкай эппэт, сэрэйэн көрөн сабаҕалыахха сөп. Наахаралар Улуу саха норуотун историятыгар быһыйтан быһый, күүстээхтэн күүстээх, хорсунтан хорсун, олоххо туспа бөлүһүөктээх буолан киирбиттэрэ саарбахтаммат. Дыгын Дархан бэйэтин аймахтарынан билиммитэ даҕаны элбэҕи этэр.

Онон 21 үйэҕэ үктэнэн туран биһиги, билинҕи көлүөнэ, өбүгэлэрбит ситиһиилэрин, үйэтитиэх тустаахпыт, ааттарын ааттатыах кэрингнээхпит.

375 сыл устата төһөлөөх хаар ууллубута, төһөлөөх үөһэттэн айдарыылаах, кэрэ дууһалаах наахаралар төрөөн-үөскээн, үлэлээн-хамсаан, айан-тутан ааспыттара буолуой. Тапталлаах дойдуларын сүүрүктээх үрэхтэрин кытылларынан, түн тыалар быыстарыгар сытар алаастарыгар тарҕанан олохсуйан, ууһаан-тэнийэн үс саханы үөскэтэн, түөрт саханы төрөтөн олордохторо. Ол былаһын тухары эгэлгэ бэйэлээх эрэйдэри энгэрдэринэн тэлэн, дьүүлэ биллибэт үлүгэрдэри туораан өбүгэлэрбит барахсаттар сайдыылаах кэмнэ салайдахтара, эйэлээх кэмнэ айа-тута аҕаллахтара.

Биһиги Наахарабытыттан нэһилиэк, улуус уонна республика да киэн тутта ааттыыр дьоно тахсыбыттарынан сүрдээҕин диэн астынабыт. Ол курдук киэн тутта ааттыбыт Бубякин Николай Васильевичи, ЯЦИК бэрэссэдээтэлин, Абрамов Николай Алексеевич – Кынаты, улуу олонхоһуту, ССРС суруйааччыларын сойууһун чилиэнин, Саввин Семен Николаевичи, партийнай уонна хаһаайыстыбыннай салайааччыны, «Үлэ Кыһыл знамята» уонна «Бочуот знага» орденнар кавалердарын, Колесова Марфа Петровнаһы, Россия үтүөлээх уонна Саха Республикатын норуодунай артыыскатын, норуот эмчитин Егорова Александра Петровнаһы уонна да атыттары.

Күндү биир дойдулаахтарбар дьоллоох буолун диэн баҕа санаам бастыгын, үтүө санаам үтүмэнин тиэрдэбин.

Григорьев А.И.

«2-с Наахара нэһилиэгэ» муниципальнай тэриллии баһылыга

*Былыргы дьыл быралыйар мындаатыгар
Урукку дьыл уларыйар уорҕатыгар
Ааспыт дьыл амырыынын саҕана
Кэлбит дьыл көтөрдөөх көтөх өттүгэр
Аҕыс иилээх саҕалаах
Атааннаах мөңцөннээх
Аас наалаҕай аргыстаах
Арыы чачыр таманнаах
Аан ийэ дойду
Аан бастаан
Аллах ат курдук
Арбаан дьарбаан ааттанан
Айыллан үөскээн
Атынан миңэнэн турбута үһү.*

ССРС суруйааччыларын сойууһун чилиэнэ,
олонхоһут Ньукулай Абрамов «Кынат»
«Ньургун Бөҕө» олонхотуттан.

Нэһилиэк революция иннинээҕи историятыттан (1631-1917 сс.)

Наахара туһунан XVII үйэ матырыйааллара

Саха сиригэр туһунан XVII үйэтээҕи ССРС НА Сибиирдээҕи отделениетын «Наука» диэн издательствотун 1970 сыллааҕы материалларынан көрдөххө, сахалар родовой тутулуна олоһунан 1630 сыллардаахха сахаларга аан бастаан нууччалар (Галкин атамаан) кэлиилэригэр кинилэр 5 улуһунан: Одейскай, Мэнэ, Бороҕон, Боотулу, Бөтүн олоһунан. Ити улуустары кинээстэр баһылыыллар эбит. (ССРС НА Сибиирдээҕи отделениетын 1970 с. издательствотун «Наука» 1 том, 29 с.)

Галкин кэлээт да дьаһаах (түүлээҕинэн) нолуок хомуйан барбыт. Ити нолуогу сыл аайы саарбанан, саһылынан хомуйаллар эбит. 1631 сыллаахха сотник Петр Бекетов 30 киһилээх кэлэн күүс өттүнэн, саа-садах көмөтүнэн сахалартан дьаһааҕы хомуйан барбыт уонна 1632 сыллаахха Өлүөнэ өрүс биэрэгэр острог (кириэппэс дьиэ) туттарбыт. (31 с.)

1641 сыллаахха Москваттан Головин атаман кэлэн саҥа острогу (биэс башнялааҕы) туттарбыт уонна 1643 сыллаахха саҥа острогка көһөн киирбит. (48 с.)

Онтон ыла сыл аайы сахалартан дьаһааҕы түүлээҕинэн хомуйан байан-тайан олоһунан. Сыл аайы хомуллар дьаһааҕы төлөөбөт, куотар, саһар киһини экирэтэн өлөрөр, таһыйар, кырбыыр эбиттэр. Маны утары сахалар сэриилэһэн көрө сылдыбыттар да кыайтарбыттар. Ити бириэмэҕэ сахалар сэриилэрин сэбэ ох саа, батыһа, үгүү эбит. Оттон нууччалар буораабынан эстэр буулдья саалаах эбиттэр. Онон нууччалар ыраахтан ытыалаан элбэх сахалары өлөрбүттэр. Кэнники олоһу бас бэриннэрбиттэр уонна утарыласпыттары түрмэлэригэр хаайар эбиттэр. (48 с.)

XVII үйэҕэ сахалар сүрүн дьарыктара сүөһү иитиитэ, от оттоһуна, уһаныы, бултааһын эбит. Туттар сэптэрэ сүрдээх мөлтөх. Холобур: от охсор хотуурдара «Горбуша» – диэн мас уктаах киһи тобуктаан охсор кыра тимирдээх этэ. Саалара – сэптэрэ үөһэ этиллибитин курдук: ох саа, батыһа, үгүү, көлүйэр көлөлөрө – оҕус, ат. Итини таһынан ыты иитэр этилэр. Үчүгэй ыт сыаната улахан эбит. Сороһор ат сыанатыгар тэнгнэхэрэ диэн суруйаллар.

Сахаларга олус былаастаах киһинэн XVII үйэҕэ уус буолар. Уус ойууннааһар күүстээх, кини ойууну өлөрөр да кыахтаах уонна ити быһыытын иһин туохха да түбэспэт, сэмэҕэ – сунҕаҕа тардыллыбат эбит. Уус киһи элбэх аймахтаах буолар онон улахан өйөбүллээх – тирэхтээх буолара. (75 с.)

XVII үйэҕэ сахалар тонустары кытта эргинэллэрэ. Эргинэ баралларыгар сүүскэ тийэ киһини мунһан, көлөнөн кинээстэрэ, баһылыктара салайан илдьэрэ. Тонустарга сүөһүнү: оҕуһу, ынаҕы, үтү уонна кымыһы атыгылаан, төлөбүрүн саарбанан ылаллара. (75 с.)

Саха сиригэр 1648 сыллаахха 32 волость (нэһилиэк) баара, кинилэртэн сүрдээх элбэх саарбаны нууччалар хомуйан ылбыттар. Ол курдук Наахара волоһыттан 1648-1649 сс. – 4, 1655-1656 сс. – 48, 1663-1664 сс. – 100, 1680-1681 сс. – 132 саарбаны нолуок быһыытынан ылбыттарыгэр туһунан суруллар. (87 с.)

Нолуоктарыгэр сыл аайы элбэтэн иһэллэрэ көстөр. Наахара волоһын туһунан 1648 сылга этиллэр эрээри 1636 сыллаахха Наахара кинээһэ Кизен нууччаларга дьаһаах нолуогун саарбанан биэрбитин туһунан суруллар (НА СР, ф.5, оп.3, д.650, л.9, «Мегино-Кангаласский улус. История. Культура. Фольклор». 2001 с.). Кини баай буолан, нолуогун сыл аайы 10-нуу саарбаны улахан эрэйэ суох төлүүр, онтон дьадангылар кыайан эбэтэр ситэ төлөөбөккө өлөрүллэллэрэ эбэтэр таһыллаллара.

Наахара нэһилиэгэр элбэх баай дьон баара диэн суруллар. Ол курдук 1639-1640 сс. ясак хомуллубут ведомоһыгар хас да кинээс аата суруллубут: Дизей, Иргунь, Баргулак, Толук, Уяга, Дюдей.

Дьаһааҕы хомуйуу нэһилиэнньэ бары аранатыгар ытыллара. Онноһор ойууннартан кытта дьаһаах күүс өттүнэн хомулларыгэр уонна нолуогу утаран өлөрөллүбүт ойууннар ааттара суруллубут.

Былыргыны кэпсиир докумуоннартан көрдөххө сахалар ордук баай өттүлөрү элбэх ойохтоох буолаллар эбит. Сорох баайдар 4,5,6-ға тийэ ойохтоох курдук суруллубуттар. Ордук элбэх ойохтоохтор ынах сүөһү баайдаах сахалар этэ. Кинилэр элбэх ойохтонуулары сүөһүлэрин көрдөрүүлэригэр туһалыыра. Саҥа кэргэнылбыт дьахтардарыгар халыым курдук сүөһү биэрэллэрэ. Дьахталлар эрдэриттэн туспа ололорло уонна хаһаайыстыбаларын көрөллөрө. Оттон дьаданылар биир эбэтэр икки ойохтоолоро үһү. (99 с.) Ойох ылар киһи бэрээдэк курдук халыымы сүөһүнэн биэрэрэ. Халыым кээмэйэ 5,6 ардыгар 10 сүөһү буолара. Ити кээмэй дуогабардаһар дьон кэпсэтиилэриттэн тутулуктанара. Холобур: 1673 сыллаахха биир саха кыһы ойох ыларыгар 8 аты, 8 биэни, 8 оҕуһу, 8 ынаҕы уонна 8 өлбүт сүөһү этин биэрбит. Дэн курдук халыымы саарбанан биэрэллэр. Саарбаны ким төһөнү биэрэринэн, кыахтаагынан сорохтор 20 саарбаҕа тийэ биэрэллэр эбит. (113-114 с.) Кыыстаах дьон күтүөттэригэр кыыс энньэтэ (приданое) диэн биэрэллэрэ. Энньэ кээмэйэ халыым кээмэйиттэн тутулуктанара. Арыт кыра, ардыгар улахан да буолара. Сорохтор дьахтары уоран, күрэтэн эбэтэр атыылаһан ылаллара. Уоруллубут дьахтарга биллэн туран халыым төлөммөтө. Онтон атыыланар дьахтар сыаната араас буолара. Ол курдук Одейскай волость киһитигэр Делгира Ондековка Наахара волоһын киһитэ Музык Телеев «Быбачка» диэн ааттаах ойоҕун биир биэбэ, биир ынахха, биир атыыр кулунчукка уонна араас малларга атыылаабыт. (154 с.)

XVII үйэбэ сахаларга ойууннааһын киэнник тарҕаммыт. Ойууннааһын идэ курдук сыаналанар эбит. Ити дьарыгынан эр дьон да, дьахталлар да сааһыттан, дьаданыттан тутулуга суох дьарыктаналлара. Наахара волоһыгар ойууннааһын эмиэ киэнник тарҕаммыт. XVII үйэбэ олон ааспыттар: Кишень, Тюрь, Догур, Сергуя, Ала, Локтоя Буялков, Дачега Догоев, Трена Сергуев диэн ааттаах ойууттар. (132, 134, 137, 138 с., 1 том; 195, 197, 562 с., 2 том.) Бу ойууттар бары элбэх саарбаны төлүүллэр эбит. Ол курдук үстүү, түөртүү, биэсти, уоннуу саарбаны биэрэллэр эбит. Сорохтор, холобур, Буялков диэн ойуун дьаһааҕы төлүүрүттэн күрөөн атын сиргэ олонорун туһунан этэллэр.

Ойууттар биллэрин курдук, сүрүн дьарыктара дьону эмтээһин эбит. Былыргы сахалар, ол иһигэр Наахаралар эмиэ өлбүт киһини аранастыыллара (ойууннары) сиргэ көмөлөрө. Өлбүтү кытта кулутун тыыннаахтыы көмөлөрүн туһунан Иван Васильевич Константинов дакаастаан турар. Ардыгар өлбүт киһини уматаллара. Өлбүт дьонтон былыргы сахалар наһаа куттаналлара уонна тыыннаах киһи олоҕор кутталлаах диэн өйдөбүллээхтэрэ. Өлбүт киһи үөр буолан, сизмэх кыыл курдук сиэн кэбиһиэ диэн өйдөбүл биһиги өбүгэлэрбитигэр ингэн, билингэ диэри оннук өйдөбүл биһиэхэ хаалбыт.

Сахалар дьаһаах хомуурун утары бастаанна онорон көрө сылдыбыттары туһунан элбэх матырыйаал баар. Олортон кылгастык билиһиннэрэр буоллаха манньк. 1642 сыллаахха дьаһаах хомуйуутун утары бастаанна тэрийбиттэр. Онно волостар бары кыттан, 700 киһилээх этэрээт тэриллибит уонна былаан оҥоһуллубут. Ол былаанга воевода дьонугар саба түһэргэ, онтон Дьокуускай острогун кимэн киирэн ыларга сүбэлэспиттэр. Ити былаан таһынан Дадька ойуун былаана диэн баара биллэр. Ол былаан быһыытынан улахан тойонго (воеводаҕа) дьаһаах төлүү диэн ааттаан киирэн баран, кинини быһагынан анһан өлөрүү. Бастаанна алааччылар маннайгы былааны талбыттар уонна волость (нэһилиэк) аайы баар нууччалары саба түһэн өлөртөөбүттэр. Оттон Дьокуускай острогун ылыны саҕалыахтары иннинэ салайааччыларынан Бөтүн, Нам, Одей кинээстэрэ уонна да атыттар буолбуттар. Ол бастааннаҕа кыра аҕа уустара: Игидейдэр, Өмкөннөр, Наахаралар, Ярканнар, Сыланнар, Чириптэйдэр кыттыбатахтар. Бастаанна алааччылар мустан Дьокуускай острогун сэриилээри турдахтарына Бороҕон кинээһэ Лөгөй дьонун аҕалбатах, бэйэтэ кэлбэтэх. Кинилэр кэлбэтэхтэриттэн Хангаластар (Дыгын уолаттара уонна Өйүк) сэриилэрин төттөрү илдьибиттэр. Онтон сылтаан бары тарҕаспыттар. Головин воевода бэйэтин 47 киһилээх сэритин улуустар, нэһиликтэр аайы ыытан, сахалары ити бастааннаҕа кыттыларынын иһин кыргыта саҕаламмыт. Ол иһин сахалар куттанан атаһа балай күрээбиттэр. Үөһө Бүлүү баһыгар тийэ. Сорохтор буруйдарын билинэн бэлэхтээх Головинга кииртэлээбиттэрэ үһү. Сорохтор тохтообокко биирдиилээн эбэтэр бөлөбүнэн хас да сыл устата утарылаһан, сэриилэһэн

көрө сылдыбыттар да кыайтарбыттар. Онтон тохтоон хаалбатахтар. Ол курдук 1644, 1651, 1652, 1653, 1654, 1661, 1665, 1673, 1676 сылларга сэриилэнэ сылдыбыттар. (292-299, 300 с.) Бары хам баттаммыттар уонна кырыктаахтык сойуоламмыттар. Ол иһин төрөөбүт түөлбөлөрүн бырабан атын сирдэргэ күрээбиттэр. Ол гынан баран дьаһаах нолуогуттан быһаамматахтар.

Нууччалар иннэ гынан Саха сирин олохтоохторуттан дьаһаабы хомуйан байан-тайан олорубуттар. Кинилэр төһө кылааннаах түүлээх хомуйан байбыттарын, босхону сомсубуттарын туһунан Наахара волоһын холобуругар көрүүбүг.

Таблица сметных списков ясачного сбора Нахаринской волости
(приложение к 3-му тому книги «Материалы по истории Якутии XVII века»,
издание «Наука», г. Москва, 1970 г.)

Годы	Чел. нали	Втч мертвых	Яса- ков	Оклад		Поминки		Доимки		Всего		Но- вич	собрано		Де- нег	Явилось
				Соб	лис	Соб	лис	Соб	лис	Соб	лис		Соб	лис		
1656	48	4	47	46	33	3		225	24	274	57	8	43	16	7-80	35
1662	81	7	82	51	63	3		224	44	278	107	12	53	49	2-40	71
1678	125	19		69	89	5		421	235	500	324	3	74	38	0-05	82
1679	128			68	91	4		148	148	220	239	1	34	48		67
1685	142			62	101	2		318	319	382	420	2	31	59	0-20	31
1695	164			63	120	2				784	984	4	13	63	0-10	67
1700	188			68	137	2		936	1184	1009	1321		54	45	1	123
1708	226			71	170	2				1302	1904		39	76		133

Манньык элбэх нолуогу хомуйууттан Саха сирин олохтоохторо олус дьадайбыттар уонна сүөһүлэрэ-астара эстибит. Ол иһин 1662-1663 сыллардаахха Алексей Михайлович ыраахтаабыга үнсүү («Челобитнай») суруйан түһэрбиттэр. Ол үнсүү ис хоһооно дьаһаах нолуогуттан босхолуур уонна эстииттэн-быстыыттан быһыныр туһунан этэр. Челобитнайга Нам, Мэнэ, Ханалас, Наахара волостарыттан барыта 17 кинээс илии баттаан ыппыттар. Наахараттан Оюнечко Тюбеков диэн ааттаах киһи илии баттаабыт. 1664-1665 сылларга Челобитнайы иккиһин суруйан ыппыттар, онно Наахараттан Тюбечко Оркодоев илии баттаабыт. Ити сурук (иккис сурук) ис хоһооно кылгатын эттэххэ «Ясак нолуогуттан наһаа эһиннибит, быһынныбыт, сүөһүбүтүн барытын эстибит, онон ясактан босхолоо» (материалы по истории Якутии в XVII в. стр. 963-966) – диэн. Ону ыраахтаабы босхолооботох, дьаһаабы төлөөбүттэрин курдук төлүү турбуттар.

Наахара нэһилиэгин төрдө уонна Наахара XVII-XIX үйэлэргэ

Архив докумуоннара кэпсииллэринэн (ф.5, оп.3, д.650, ЯНЦ) Наахаралар аҕа уустара Эллэйтэн уонна кини уола Хатан Хатамалайтан, Хара Тахтаһыйтан, Босхон Бэрдэбэдэйтэн, Тойон Наахараттан үөскээбиттэр. Итини схема быһыытынан көрдөрөр буоллахха маннык. (архив ЯНЦ ф.5, оп.3, д.650 л-в).

Эллэй Боотур

Хатан Хатамалай

Хара Тахтаһый

Босхон Бэрдэбэдэй

Тойон Наахара (күүстээх сытыы киһи эбит)

Доһолон Наахара

Улуу Хардан

Сэбики

Лээги

Уламды

Улуу Бүгүйэх (III Наахара Тиэлиги)

Ыдьыр (II Наахара)

Кыым Тыгырах (Лээги)

Дьараанка

Таас Ытыс

Уһун Кутурук (Амма Наахара)

Ыйыла (IV Наахара Хомустаах)

Орогдооччу (Амма Наахара)

Чычыгыраан

Хара Бытык

Тамтаҕай

2-с Наахара нэһилиэк быһыытынан 1636 сыллаахтан биллэр диэн историческай наука кандидата И.Е. Зыков «Майа сонуннара» хаһыакка 1991 с. 5/11, №1 суруйан турар. Ити этии сөп буолуо. Мин дьаһаабы хомуйуу историятын туһунан кинигэни ааһарбар, аан бастаан Наахара волоһа 1632 сылтан сабаланаар. Ити нууччалар Саха сиригэр кэлбит сыллара. Онно Наахара волоһа диэн баара биллэр. Ол аата нууччалар кэлиэхтэрин инниттэн Наахара сирэ-уота баара чуолкай эбит.

«Волость» диэн аат 1771 сылтан «нэһилиэк» диэннэ уларыһытын туһунан И.Е.Зыков үөһэ ахтыллыбыт ыстатыйатыгар суруйбута.

1882 сылтан ыраахтаабы укааһынан улууустары уонна нэһилиэктэри салайааччы тойоттор баар буолбуттар. Аҕа уһун тойонунан «старшина» (чаччыына), «староста» – кинээс диэн ааттаналлара. Улууска кулуба дуоһунаһа өссө 1760 сыллартан баар буолбута.

Наахара нэһилиэгэ диэн 1836 сыллаахха үөскээбит, ол иннинэ Наахара волоһа диэн эбит. Бу Наахара нэһилиэгэ икки нэһилиэккэ 1838 сыллаахха араһыбыт. I уонна II Наахара нэһилиэктэрэ диэннэ. Икки нэһилиэк үөскээһинин биричиинэтинэн Додор кулуба кырдыан кыайан нэһилиэгин салайбат буолбута диэн архив докумуоннара уонна норуот номохторо кэпсииллэр. (ф.5, оп.3, д.650, л.9, ЯНЦ. П.Т. Степанова. Отчет Нахаринской экспедиции. 1948 г.). Онно кэпсэнэринэн, 2-с Наахара киһитэ Кытааппыт Былатыан диэн киһи Додорго бас бэриммэккэ, бэйэтэ тойон, кинээс буолаары нэһилиэк дьонун муспут. Онно Додор араһсарга сөбүлэспит уонна эппит: «Мин диэки буолааччылар

уна диэки барын, оттон Кытааппыт диэки буолааччылар ханас диэки барын», – диэн хайыталаабыт. Онно билинни 2-с Наахара нэһилиэгин дьоно бары ханас диэки, оттон Додор диэки буолааччылар (билинни Олом күөлэ, Тиэлиги дьоно) уна диэки барбыттар. Итинник хайытан икки нэһилиэги үөскэппиттэр.

Кэнники I Наахара Олом күөлэ, Чыамайыкы, Амма – Наахара, Хомустаах, Тиэлиги киирбиттэр. Олор 1900 сыллаахха араханнар тус туспа нэһилиэк буолбуттара. I Наахара – Олом күөлэ, III Наахара – Тиэлиги, IV Наахара – Хомустаах, Амма – Наахара, Чыамайыкы нэһилиэктэрэ диэннэ. (Зыков И.Е. «Майа сонуннара». №1, 1991 с.)

2-с Наахара нэһилиэгэ «Толоон күрүө» (Танара дьэтин илин өттө) диэн сиргэ киирэнэн ололорбут. Бу нэһилиэккэ биэс аҕа ууна баара: Аламай, Хатай, Тохтоһут, Лээги, Уламды. (Зыков И.Е. «Майа сонуннара». №1, 1991 с.)

XVII үйэҕэ Наахара нэһилиэгэр Додор кулуба курдук улахан баай дьон ололорбута. Кини Амма – Наахара нэһилиэгэр Тагыр аҕатын ууһугар «Маралаах» диэн сиргэ Ньырба – диэн ааттаах баай киниттэн Дохсун Додойуус – Додор Мэхээлэ Кардашевскай диэн киһи төрөөбүт. Өлөксөөндөрө диэн бырааттааҕа үһү. Араспаанньатын биир ынахха атыылаһан Кардашевскай буолбут. Кини саамай күннээн 1000 сүөһүнү ииппитэ уонна 30 хамначчыттааҕа, элбэх киниттэн тутулуктаах дьоннодооҕо. Додор сайын аайы ыһыаҕы иккитэ ыһара: бири саас сайылыкка тахсарга, от – мас көбөрүүтэ, үрүң тунах дэлэйиитэ, чээл күөххэ үктэммит үөрүүтэ – «Тунах ыһыах»; иккиһи сай – өрүт саҕана үүммүт уйгуну – быйангы хомуйууга, кыһалҕалаах кыһыны мүччү түһэр бэлэмин тэрийиигэ анаммыт – «Дьэргэстэй ыһыах». (фонд 5, оп.3, д.653, л. 21-22.)

Иккис баайынан Тэлгиэн Дьарбыкыап буолар, 400 ынах сүөһүлээҕэ, 90 миинэр аттааҕа, 4 атыыр үөрдээҕэ. Наһаа инсэлээх баай этэ диэн норуот номоҕор кэпсэнэр эбит. Кини кырдыан буорайыар диэри кинээстээн ололорбут. Кинини 2-с Наахара кинээһинэн Кытааппыт Дмитрий солбуйбута үһү. Миитэрэй ыччаттара: Мотооску Уйбаан, Чаччыына Дьарбыкыан (1921 с. өлбүт эбиттэр). Ити туһунан 1945 сыллаахха от ыйыгар Наумовскай Михаил Гаврильевич суруйбута ЯНЦ архыыбар баар. (ф.5, оп.3, д.653, л. 12-19, 20.)

Үһүс баайынан Устин Тимофеев – Ньонторуус буолар. Кини 1500 ынах уонна сылгы сүөһүлээҕэ, 1500 табалааҕа. Ити баайы көрөргө 50 хамначчыты тутар уонна Амма өрүс сүһүгэр ололор дьадангылар киниттэн тутулуктаналлара. (ф.5, оп.3, д.653, л. 9.)

Ыраахтааҕылаах Россия Саха сиригэр сыылка дойдута онорбута. Саха сиригэр баар көскө кэлбит араас холубунай буруйдаахтары нэһилиэктэргэ көскө ытталлара. Ити туһунан Дьокуускайдааҕы государственнай национальной архыып докумуоннарыттан көстөр. Олортон аҕыйах холобурдары көрүөбүн.

1858 сыл алтынньы 22 күнүгэр Степанов уонна Александра Симоновна 2-с Наахара көскө ытыллыбыттар. Бу дьону «бродягалар» диэн суруйаллар. Степановка Санкт-Петербург уголовнай палататынан клеймо ууруллубут уонна Казанскай арестанскай ротаҕа 1 сыл сылдьыбыт. Оттон Александра Симонова Вологдинскай уголовнай палата укааһынан 40 охсууну ылбыт уонна клеймо ууруллан баран Илин Сибииргэ ытыллыбыт. Бу дьон 2-с Наахара кэлэн баран 2 сылы кыайбат ололорбуттар уонна 1860 сыл кулун тутар 11 күнүгэр күрээбиттэр. Ити кэмнэ 2-с Наахара старостатынан Гермоген Колесов, суруксутунан Иван Неустроев ололорбуттар. (ф.40, оп.1, д.6, л.1,2,3,15,16.)

1866 сыллаахха ахсынньы 14 күнүгэр Прокопий Тимофеев 2-с Наахара аҕалылан иһэн күрээбит. (ф.40, оп.1, д.870, л.1,2,7,8.)

1866 сыллаахха сэттинньи 5 күнүгэр Федор Меличенко 2-с Наахара нэһилиэгэр сыылкаҕа ытыллыбыт.

1883 сыллаахха сэттинньи 17 күнүгэр Анисим Алексеев Наахараттан күрээбитин уонна кинини көрдүүр туһунан күрүөйэх баттаһын, дьүһүнүн, хааһын, кулгааһын, бытыгын, сирэйин ойуулаан суруйбуттар. (ф.40, оп.1, д. 2240, л.2,4.)

Александр Кулеев – 43 саастаах уна атаһынан доһолоннуур киһи күрээбит. Ол туһунан 1886 сыллаахха бэс ыйын 11 күнүгэр суруйбуттар. (ф.40, оп.1, д.2242, л.1.) 1892 сыллаахха муус устар 26 күнүгэр Александр Кулеевы көрдүүрү тохтотор туһунан дьаһал кэлбит.

1870 сыллаахха ахсынньы 19 күнүгэр Прокопий Тимошенко 2-с Наахара нэһилиэгэр өлбүт. (ф.40, оп.1, д.29, л.4,6.)

1868 сыллаахха 37 саастаах Данил Рыбкин 2-с Наахараҕа көскө ытыллыбыт. Кинини кинини өлөрөөрү гыммытын иһин сууттаабыттар. (ф.40, оп.2, д.1448, л.17,18,36.)

Дьэ ити курдук, биһиги нэһилиэкпит сыылка дойдута буола сылдьыбыта көстөр.

Дьокуускай государственнай национальной архыыбар аҕыйах да буоллар биһиги нэһилиэккэ кимнээх салайан олорбуттары туһунан докумуоннар бааллар. Олортон аҕыйах чаччыны билиһиннэрбит.

28.01.1874-27.12.1874 сыллаахха старостанан I Наахараҕа Тимофей Кардашевскаяй, Дмитрий Михайлов, 2-с Наахараҕа Яков Афанасьев, Федор Колесов үлэлээбиттэр. 1876-1877 сылларга 2-с Наахара суруксуттарынан талыллыбыттар: Петр Шестаков, кини көмөлөһөөччүтүнэн Арҕаа – Хангалас I Малтааны нэһилиэгиттэн Николай Иванов талыллыбыттар. 1878 сыллаахха старосталарынан олорбуттар: I Наахараҕа – Федор Бубякин, 2-с Наахараҕа Николай Иванов (ф.40, оп.1, д.1448, л.17,18,36; ф.40, оп.1, д.1509, л.1,2... д.1599, л.1.)

1882 сыллаахха I Наахараҕа Николай Устинович Михайлов старосталаабыт. Чаччыналарынан Федор Алексеевич Кириллин, Семен Ефремович Федоров, Иван Константинович Семенов, Петр Николаевич Александров үлэли сылдьыбыттар. 2-с Наахараҕа Федор Александрович Колесов старосталаабыт, чаччыналарынан үлэлээбиттэр: Иван Еремеевич Платонов, Иван Федорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев (ф.40, оп.1, д.1856, л.1.)

1883 сыллаахха ыам ыйын 15 күнүгэр Илин – Хангалас инороднай управата дуоһунастаах дьоннор испииһэктэрин бигэргэппит. Онно этиллэринэн, I Наахара нэһилиэгэр Василий Васильевич Кардашевскаяй 01.03.1883 сылтан, 2-с Наахараҕа Федор Александрович Колесов 22.03.1883 сылтан кинээстээбиттэр. (ф.40, оп.1, д.1856, л.24.)

1886 сыллаахха тохсунньу 30 күнүгэр аҕа уустарынан старосталары талыы буолбут. Ол туһунан отчуокка I Наахара нэһилиэгэр старостанан Василий Васильевич Кардашевскаяй, чаччынанан Федот Алексеев Кириллин, Семен Ефремович Федоров, Иван Константинович Степанов, Петр Николаевич Александров, 2-с Наахараҕа Федор Александрович Колесов, Иван Сидорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев талыллыбыттары туһунан этиллибит. (ф.40, оп.1, д.1912, л.1.)

1884 сыллаахха кулун тутар 15 күнүгэр 2-с Наахара нэһилиэгин чаччынатын Иван Платонов суруксут Никифоровтыын Улуус управатыгар Колесов Федоры старостатыттан ууратан, кини онугар старостанан Илья Колесовы талар туһунан көрдөһүү түһэрбиттэр. Оттон Федор Колесов бэйэтэ суруксут Иван Никифоровтыын 2-с Наахара нэһилиэгэр чаччынанан 35 саастаах Михаил Дмитриевич Платоновы талар туһунан көрдөһүү түһэрбиттэр. Онуоха Михаил Платоновы 1884 сыллаахха алтынньы 22 күнүгэр улуус чаччынанан бигэргэппит. Ол кэнниттэн ыйы кыайбат кэм ааспытын кэннэ Илья Колесовы хаттаан старостанан талбыттар (13.11.1884с.). (ф.40, оп.1, д.1912, л.40,41,42.)

1885 сыллаахха кулун тутар 5 күнүгэр Наахара нэһилиэгин старостатынан Василий Васильевич Кардашевскаяй, чаччыналарынан Федот Алексеевич Кириллин, Семен Ефремович Федоров, Иван Константинович Степанов, Петр Николаевич Алексеев талыллыбыттар. Оттон 2-с Наахара нэһилиэгэр старостанан Илья Николаевич Колесов, чаччыналарынан Гаврил Константинович Потапов, Иван Сидорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев аһаммыттар.

Оттон 1885 сыллаахха от ыйын 12 күнүгэр 2-с Наахара родовой управлениета Михаил Платонов онугар чаччынанан Гаврил Константинович Пивоваровы талар туһунан көрдөһүү түһэрбит. Ону 1885 сыллаахха тохсунньу 15 күнүгэр Дьокуускайдааҕы окружной управление сөбүлэспитин туһунан суруга архыыпка баар. (ф.40, по.1, д.1965, л.3,11,17.)

1888 сыллаахха тохсунньу 5 күнүгэр быыбар буолбутугар I Наахараҕа талыллыбыттар: старостанан Василий Васильевич Кардашевскаяй, чаччыналарынан Федот Алексеевич Кириллин, Семен Ермолаевич Федоров, Алексей Алексеевич Петров, Петр Леонтьевич Яковлев. 2-с Наахараҕа старостанан Илья Николаевич Колесов, чаччыналарынан Николай

Сидорович Дулов, Гаврил Константинович Потапов, Михаил Николаевич Григорьев. Итини таһынан инороднай управа чилиэнигэр кандидатынан 2-с Наахара нэһилиэгин кинитэ Федор Александрович Колесов талыллыбыт. (фонд 40, оп.1, д.2091, л.1.)

1843 сыллаах отчуот көрдөрөрүнэн, биһиги нэһилиэкпитигэр бурдуктуу ыһыны уонна хомуйууну көрдөрөр сыппаралар бааллар. Ол курдук нэһилиэк 350 буут ньэчимизни ыспыт, онтон күһүн тийиэн 725 буут 20 муунта ньэчимизни хомуйбут. Отчуокка 1843 сыллаахха алтынны 15 күнүгэр 2-с Наахара старостата Александр Михайлов илии баттаабыт. Ити сыл I Наахара нэһилиэгэ 930 буут ньэчимизни ыһан баран, 1427 буут 20 муунтаны хомуйбуттар, ону туоһулаан старшина Никита Алексеев илии баттаабыт. (ф.40, оп.1, д.1398, л.2.)

Итини таһынан бултааһыны көрдөрөр сыппаралар бааллар: I Наахара нэһилиэгэ 125 буут балыгы, 1 саһылы, 5 солондону, 100 тиини; 2-с Наахара нэһилиэгэ 100 буут балыгы, 1 саһылы, 3 солондону, 80 тиини бултаабыттарынан туһунан суруйаллар. (ф.40, оп.1, д.1398, л.3.)

2-с Наахара нэһилиэгин 01.10.1842 сыллаахтан 01.10.1843 сыллаахха диэри оҕо төрөөһүнүн испиһигэр 9 оҕо суруллубут, 3 холбоһуу, 13 өлүү бэлиэтэммит. Оччуокка староста Александр Михайлов илии баттаабыт. (ф.40, оп.1, д.1398, л.7,56,58.)

Ити архыып докумуоннара көрдөрөллөрүнэн нэһилиэги (2-с Наахараны) салайан олорбуттар: (старостанан – кинээһинэн):

1842-1843 сылларга староста Александр Михайлов

1876-1877 сылларга староста Яков Афанасьевич Колесов

1878 с. – Николай Иванов

1882-1884 сс. – Федор Александрович Колесов

22.10.1884-13.11.1884 сс. – Михаил Дмитриевич Платонов

05.11.1885 с. – Илья Николаевич Колесов

12.12.1885 с. – Гаврил Константинович Пивоваров

05.11.1888 с. – Илья Николаевич Колесов

Ити сылларга 2-с Наахара старшиналарынан (чаччыналарынан) олорбуттар:

1882 сыллаахха – Иван Еремеевич Платонов, Иван Федорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев.

1884 сыллаахха – Иван Сидорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев.

1885 сыллаахха – Гаврил Константинович Потапов, Иван Сидорович Дулов, Прокопий Николаевич Николаев.

1888 сыллаахха – Николай Сидорович Дулов, Гаврил Константинович Потапов, Михаил Николаевич Григорьев.

Нэһилиэк дьоно үксэ балаһаннарга олорбуттар. Сүөһү ииттэн, бурдук ыһан, бултаан олорбуттар. Ол туһунан үөһэ ыйыллыбыт докумуоннарга көрүн.

2-с Наахара нэһилиэгэр 1883 сыллаахха таһара дьийэтэ үлэлээбит уонна 1919 сыллаахха сабыллыбыт. Таһара дьийэтэ турбут сирэ Илин үрэх халдыаһытыгар (билигин «Уһун күөл» илин бас халдыаһытыгар) эбит. Бу таһара дьийэтигэр үгүс сылларга аҕабытынан Иосиф Петрович Попов диэн киһи үлэлээбитин туһунан суруллар. Кини хаста да атын сирдэргэ бара сылдьан баран төннөн кэлэн үлэлээбит. Таһара дьийэтин сүрүн дьарыгынан кэргэнни буолар дьону бэргэхэлээһин, саҕа төрөөбүт оҕону сүрэхтээһин, өлбүт киһиэхэ мэлииппэ ааһыта уонна таһараҕа сиртибэ хомуйуута буолара. Аҕабыт уонна кини дьийэ кэргэнэ 1877 сыллаахха оттуурга уонна оҕуруот ыһарга диэн 55 дэхэтинэ сирин (0,55 га) ылбыттарынан туһунан дьыала баар. (ф.252, и оп.1, д.1-20,35,36,37.)

Мантан сылыктаатахха таһара дьийэтэ тутуллан, аһыллыан инниттэн биһиги нэһилиэккэ олорбут курдуктар.

1843 сыллааҕы статотчет кэпсииринэн, 2-с Наахара нэһилиэгэ 350 буут ньэчимизни ыспыт уонна 725 буут 20 муунта ньэчимизни хомуйбут. (фонд 40, оп.1., д.1398, л.2,56,58.)

1873 сыллаахха нэһилиэккэ 1 дворянин, 664 инородец олорор эбит. (ф.40, оп.1, д.1398, л.2,56,58.) Кинилэр 255 балаһанынан олорбуттар.

Былыр Додор кулуба сағана Наахаралар бары биир нэбилиэк этилэр. Ону кэлин Додор сиэнэ Хардыгыаскай кинээстэн олоодоғуна арахсаннар кыра –кыра туспа нэбилиэк буолбуттар. Ол да буоллар Наахараларын аатын бары илдэ сылдыбыттар. Онон урукку Наахара сиригэр түөрт Наахара нэбилиэгэ баар буолар. Кинилэр бас билэр, олодор сирдэрин – уоттарын көрүөбүн:

I Наахара нэбилиэгэ диэннэ киирэллэр эбит – Олом күөлүгэр кииннээх, арбаа өттө Тиэлиги Бэрдьигэстээфинэн, Кута кэннинэн, илин өттө Хомпу баһын хабан, хоту өттө Эмис Дьараайытынан ылан, собуруу өттө билинги Чыамайыкы уонна Амма-Наахара.

2-с Наахара нэбилиэгэ диэннэ киирэллэрэ – билинги Хочо сирэ, Бырама (I Холгума) Мэнэ улууһугар киирэр. Чуочабыл үрэбин сүннэ, Кэнэримэ, Балыктаах, Тохтоһут сирдэрэ. Ону таһынан Лээги нэбилиэгэ 2-с Наахараҕа киирэрэ. Манна кэлин эһнэ сирдэр: Дьукуттан Сэптиэрэ, Охсор үрэбэ холбоспуттар.

III Наахара нэбилиэгэр киирэллэрэ: Улуу күөлгэ кииннээн Бэрдьигэстээхтэн Ыпсарга дылы. Хоту өттө Аччыгый уолбут, Кыйык. Собуруу өттө Хаастаабы ылан, Бэчиэт Сатабайынан, Дьукуттан – Дьуку иһэ (Өлөйөлөр аймах (Гаврильевтар) киирэллэрэ).

IV Наахара нэбилиэгэр киирэллэрэ: Хомустаахха кииннээн – курунтан Өттөөх, Уолбут, Собо көлүйэ, Буом харыйа, Хомустаах, Харабыл сатабайа. (Дмитрий Христофорович Устинов ахтытыттан.)

II Наахара нэбилиэгэ кыараҕас сирдээбэ. Отучча кыра алаастааҕа, 9 кыра үрэхтээбэ. 1860 сыллаахтан II Наахара Илин – Хангалас улууһун нэбилиэгэ буолар, онтон 1820-1860 сыллардаахха Хангалас улууһугар киирэрэ, 1860-1930 сыллардаахха Илин – Хангалас улууһугар киирсэрэ. 1930 сыллаахтан Мэнэ-Хангалас оройуонугар киирбитэ.

Бу нэбилиэк Наахара атын нэбилиэктэринээбэр Дьокуускай куораттан уонна улуус киинэ Оросолуодаттан, Ой-Бэстэн чугас буолан ордук сайдыбыта. 1730 сылтан государственнай айан суола Ыарҕалаабынан, Оһоҕос үрэбинэн, Тангара дьиэтинэн, Кэйэбэстээфинэн Дьэнкэрэ дьааматыгар барара. Онон бу суол нэбилиэк сайдытыгар эмиэ көмөлөспүтэ. Кини Амманан Охотскайга тийэ барара. (2-с Наахара нэбилиэгэ 12.11.1991. суруллубут историятыттан).

Наахара – саха биир биллэр былыргы аҕатын ууһа. Учуонайдар бигэтик дакаастаабыттарынан Наахаралар XVII үйэ санатыгар билинги Илин – Хангалас (Мэнэ-Хангалас) уонна Амма оройуоннарын сирдэригэр Мэнэлэри, Бөтүгнэри, Боотур уустары, Нөөрүктэйилэри кытта ыаллы олобуттар. Ахсааннарынан олус элбээ суохтара. XVII үйэ санатыгар 540 эрэ буолбуттар.

Наахаралар уонна Бөтүгнэр ыаллы олорон бэрт дуона суохтан өстөһө – өстөһө кыргыһар идэлээх эбиттэр. Ити туһунан норуот номоһун Эрилик Эристиин «Бөтүгнэр» диэн кэпсээнигэр кэпсиир. Онно Бөтүгнэр кыайаллар уонна биир Наахара киһитин тыыннаахтыгы тутан ылан баран: «Дьонун өллүлэр онон сиргин, дойдугун биһиэхэ аҕал», – дииллэр. Ону Наахара киһитэ сирин биэрбэт уонна этэр: «Миигин син биир өлөрүөххүт, сирбин биэрбэппин». Онтон ыла «Наахара курдук кытаанах хааннаах киһи, дьон» диэн номох баар буолбут. Кэнники ол номох туһунан биһиги биир дойдулаахпыт Степанов Петр Терентьевич (Бачака) хомуйан суруйбута Саха сирин научнай киинигэр баар. (ф.5, оп.3, д.653, л.9-11.)

Ити номоһу Степанов П.Т. 1945сыллаахха от ыйын 15 күнүгэр суруйбут. Бу Наахара дьонун үөбүү номох буолбатах, төттөрүтүн хайҕааһын буолар. Төрөөбүт дойдуларын таптыыр, бэринилээх эрэ дьон, өлөртөн куттаммакка дойдуларын көмүскүү тураллар. 1641 сыллаахха Бөтүгнэр, Боотур уустара Наахаралары көмөлөөн сэриилээбиттэр. Ити сэриигэ Наахаралар кыайтаран баран атын сирдэргэ көспүттэр. Биһиги билэрбитинэн Наахаралар олоролор:

Ньурбаҕа – Сүлэ нэбилиэгэр.

Сунтаарга – Наахара диэн нэбилиэк баар.

Бүлүүгэ – II Күүлэт нэбилиэгэр.

Өлүөхүмэҕэ – Мэйик нэбилиэгэр, Кыыллаах арыыга.

Ленскэйгэ – Орто Наахара диэн улахан бөһүөлөк баар.

Нэбилиэккэ 1900 сыл балаҕан ыйын 1 күнүгэр оскуола аһыллар. Бу оскуола «Нахаринская церковно-приходская школа» диэн ааттанан тангара дьиэтигэр аһыллыбыта. Оскуолаҕа маннайгы учууталынан Левин Иннокентий Николаевич үлэлиир. Кини 14 уолу, 2 кыыһы үөрэтэр. Оскуолаҕа үс нэбилиэк оҕолоро үөрэммиттэр (2-с Наахара, I Холгума, Ходоро нэбилиэктэрин оҕолоро).

1917 сыллаахха диэри бу оскуолаҕа үлэлээбиттэр:

1. Гаврильев Николай Дмитриевич – 1901 сылтан 1906 сылга диэри.
2. Титова Иустиния Андреевна – 1906 сылтан 1907 сылга диэри.
3. Никитина Мария Яковлевна – 1907 сылтан 1909 сылга диэри.
4. Сизых Вера Николаевна – 1909 сылтан 1911 сылга диэри.
5. Платонов Иван Иванович – 1911 сылтан 1916 сылга диэри.
6. Винокурова Екатерина Ивановна – 1916 сылтан 1918 сылга диэри.

Бу учууталлартан олохтоох киһинэн Платонов Иван Иванович буолар. Кини билигин Халдьаайыга баар Уус дьиэтигэр Чаран диэн өтөххө олохтоох киһи оҕото этэ. Киниэхэ үөрэммит кырдыаҕас көлүөнэ дьон кэпсииллэринэн сүрдээх үчүгэй учуутал эбитэ үһү. Кини кэнники өлбүтэ (28.09.1946с.).

Оччолорго оскуолаҕа үөрэммит оҕолортон билигин баар өттө 80-чалаах, онтон тахсыбыт саастаах кырдыаҕастар.

Платонов Иван Иванович 1893 сыллаахха тохсунньу 30 күнүгэр II Наахара нэбилиэгэр Платонов Иван Еремеевич уонна Платонова Акулина Николаевна дьиэ кэргэнигэр төрөөбүтэ. 1900 сыллаахха 2-с Наахара церковнай-приходской оскуолатыгар үөрэнэ киирэр. Оскуоланы ситиһиилээхтик бүтэрэр уонна Дьокуускайга 4 кылаастаах училищеҕа туттарсан киирэр. 1910 сыллаахха «4», «5» сыанаҕа үөрэнэн бүтэрэр. Уонна бу сыл Уус-Алдан оройуонугар Лөгөй нэбилиэгэр учууталлыыр. 1911 сыллаахха төрөөбүт нэбилиэгэр кэлээт да (18 саастаах уол) нэбилиэгин оҕолорун үөрэтиигэ, улахан дьону үөрэхтээһингэ, нэбилиэнньэни өй – санаа өтгүнэн иитиигэ актыыбынайдык үлэлиир. 1916 сыллаахха Тыыллыма оскуолатыгар ананан барар. 1921 сыллаахха дойдутугар эргиллэн кэлэн учууталлыыр. Киниэхэ үөрэммит оҕолортон республикаҕа тийэ биллэр үлэһиттэр иитиллэн тахсыбыттара. Холобур: ЯЦИК председателэ Бубякин Николай Васильевич, Саха АССР Верховнай суутун председателэ Платонов Афанасий Алексеевич; Советскай партиянай үлэһиттэр: Кириллин Иннокентий Георгиевич, Ефремов Спиридон Ефремович, Григорьев Петр Михайлович, Фомин Георгий Семенович уонна да атыттар. Пединститут уонна педрабфак преподавателлэрэ: Константинов Х.И., Платонов Михаил Иванович. Учууталлар: Наумовскай Михаил Гаврильевич, Потапов Николай Егорович, Потапов И.А., Сидоров Гаврил Яковлевич, Карпов Николай Афанасьевич, Уломжинскай Василий Романович уонна да атыттар. Иван Иванович 1946 сыллаахха балаҕан ыйын 28 күнүгэр өлбүтэ. 35 сыл үлэлээбиттэн 14 сыл учууталлаабыта. Үөрэх наркоматыгар үлэлии олорон төрөөбүт нэбилиэгэр ситэтэ суох орто оскуола дьиэтэ тутуллуутугар улаханник көмөлөспүтэ. Оскуола дьиэтэ 1932 сыллаахха үлэҕэ киирбитэ (билигин үлэлии олорор дьиэ).

Учуутал оҕолоро аҕаларын идэтин батыһан учуутал буолбуттара: Калисфена Ивановна Хаптаҕай опытной оскуолатыгар үлэлээбитэ. Кыдаана Ивановна – филологическай наука кандидата, университет преподавателэ, Саталина Ивановна – Дьокуускайдаағы педагогическай училище преподавателэ. (Никифоров Василий Давыдович 01.10.1993 с. суруйбут үлэтиттэн.)

Оскуола сэбиэтэ диэн 1921 сыллаахха талыллыбыт. Онно киирбиттэр: ревкомтан Константинов Иван Иванович, сторож Колесов Николай Павлович, төрөппүттэртэн Степанов Василий Николаевич. Ити бириэмэҕэ нэбилиэккэ 288 киһи олорор эбит, онтон оскуолаҕа киирэр саастаах оҕото 40. Оскуола дьиэтин норуот харчытынан туппуттар. Сууммата 1909 сыллаахха 1600 солкуобай эбит. Ити оскуола дьиэтэ тутуллубут сыла. Ол иннинэ оҕолору тангара дьиэтигэр үөрэппиттэрэ. Ити сылга оскуолаҕа 5 эрэ паарта баара үһү.

Сылларынан үөрэх күнүн билиһиннэрдэххэ:

1914-1915 үөрэх дьылыгар – 142 күн (13.09-28.04)

1915-1916 үөрэх дьылыгар – 157 күн (09.09-13.04)

1916-1917 үөрэх дьылыгар – 90 күн (19.09-22.03)

Үөрэнэр предметтэрэ: Тангара үөрэбэ, нуучча тыла, славянскай тыл, арифметика, чистописание, ырыа. (фонд 348, оп.1, д. 4,6, л. 3.1-6.)

*В.Д. Никифоров.
Хочо. 1996 с.*

Тэйии

Сирдэри быһыыларынан көрөн, сороххо буолан ааспыт түбэлтэлэртэн сылтаан ааттары биэрэллэр. Билинни Наахара нэһилиэгэр араас ааттаах сирдэр баалларыттан, биир сир аатыгар тохтуохпун баһарабын.

Былыр Дыгын сағана Хаңалас улууһугар киирэр алта аҕа уустаах Наахара нэһилиэгин хоту уһугар Ходорону кытта быысаһар Орогдооччу аҕатын уһун (хойут II Наахара нэһилиэгин) сиригэр 6 атахтаах (Куутту Сапыйата, Кута ата, Оҕолоох Ата, Ыйылас Ата, Кутта) Толоон Күрүө куулата, Толоон Күрүө халдыайыта (Халдыайы Ата), тобус тумуллаах: (Куутту Тумула, Бэрэ Тумула, Хара Сыыр, Ытык Тумул, Дьаарбан Тумул, Куоһаҕас Тумула (Мыла Тамаҕа), Куула Бугулаай Тумула. 2 көс эргимтэлээх улахан күөл баар эбит. Ол күөл элбэх эмис собо уонна мунду балыгынан баай, сайын эргиччи быстыбат көтөрдөөх, хара тыатыгар булт эгэлгэтэ мустар сирэ эбит. Олохтоохтор күөлү Эбэбит дииллэрэ.

Дыгын биир уола улууһун дьонугар Амма өрүскэ түһэр Хотуйа үрөһүн төрдүгэр уонна Сынаһа алааска олорор наахараларга тахса сылдыбыт. Дыгын уола тобус бырааттыгы Бөрө Бөтүн уолаттара куйуурдуу турдаһтарына бара сылдыбыт. Бөтүн уолаттара кэпсэптэтэхтэриттэн кыһыйбыт Дыгын уола наахараларга кэлэн: «Бөрө Бөтүн уолаттара улахамсыйан киһини кытта кэпсэппэт буолбуттар, баранһыт кэһэтэлээн биэрин», – диэн сорудах биэрбит. Онон наахаралар өр сылга уруурбаһан Бөрө Бөтүннэрин уолаттарын кытта сэриини сағалаабыттар.

Наахара Бөтүн сэриитэ Амма өрүс кытылыттан сағаланан баран, Орогдооччу, хойут II Наахара нэһилиэгэр тийбит. Бөтүннэр Орогдооччу эбэтин куула тумулларыттан, Эбэ халдыайытыгар баар наахаралар хардарыта оһунан ытыалаһан барбыттар. Бөтүннэр ыһпыт охторо, күөлгэ түһэ-түһэ, тэйэн халдыайыга тахсан түһүтэлээбиттэр. Бөтүннэр наахаралары кыайбакка төннүбүттэр. Сэриилэспит сирдэриттэн хойут тииккэ түһэн турар охтору булаллара үһү. Итинтэн ыла Эбэлэрин Тэйии диэн ааттаабыттар.

Кэлин Тэйии уута, Кэрэй диэн ааттанар уһун булгунһах хоту уһугунан көнү охсон, Оһоһос үрэххэ түһэн, баран хаалбыт. Тэйии онно ходуһа буолан, аттаах киһи көстүбэт хойуу ото үүнэрэ үһү. Уута барбыт Тэйиини «Тэйии онно» диир буолбуттар.

Билинни дьон Тэйии диэн ханнык сири ааттыылларын билбэттэр. Билигин Тэйии оннун буларга, кини арҕаа атаһын, Кута Ата халдыайытыгар баар, «Наахара» совхоз Хототооһу отделиениетын Бэрэ фермата баарынан билиэхтэрин сөп.

*В. Уломжинскай.
«Ленинскэй знамя». 1988с., ахсынньы 29 күнэ. № 156*

«Наахара» топонимика туһунан

Топонимика – сүрдээх интэриэһинэй наука. Кини сир-дойду аата туохтан төрүттэнэн үөскээбитин научнайдык, үксүгэр фольклорнай матырыйаалларга олобуран быһаарар. Топонимиканан дьарыктанааччы энтузиастар оройуон аайы бааллар. Ордук элбэхтик М. Федоров, Багдарыын Сүлбэ, Ньурбажа – Е. Федоров, М. Степанов, Бүлүүгэ – М. Иванов уо.д.а. дьарыктаналлар. Кинилэр суруйуулары республикатаабы уонна олохтоох хаһыаттарга, «Хотугу сулуска» тиһигин быспакка тахсаллар.

Биһиги оройуоммутугар билингитэ топонимиканан биллэ-көстө дьарыктанааччы суох. Топонимиканан таптаан дьарыктаныы билиибит-көрүүбүт кэнииригэр туох үтүө сабыдыаллаах буолуон биир холобурунан көрдөрүөхпүн баһарабын. Бүлүүттэн М. Иванов «Наахара» диэн ыстатыйатыгар биһиги бэркэ билэр Наахарабыт аатынан ааттанар Бүлүү Үгүлээтин наахаралара хантан төрүттэнэн итинник ааттаммыттарын быһаарара интэриэһинэй. Мантан аллара ыстатыйаны кылгатын бэчээттибит:

«Наахара – саха биир биллэр былыргы аҕатын ууһа. Ученайдар бигэтик дакаастаабыттарынан, наахаралар XVII үйэ санатыгар билингити Мэнэ-Хангалас уонна Амма оройуоннарын сирдэригэр мэнгэлэри, бөтүгнэри, боотур уустары, нөөрүктээйилэри кытта ыаллыы олобуттаттар. Ахсааннарынан олус элбэҕэ суохтар: XVII үйэ ортотугар 360-ча киһилээхтэр. XVIII үйэ санатыгар 540 эрэ буолбуттар.

Амма оройуона уонна Үгүлээт икки ардылара – сүүсчэкэ көс. Наахаралары туох ааттаах алдьархайа, Ийэ буордарын хааллара-хааллара бачча ыраах сиргэ көһөргө күһэйдэ?

Наахаралар бөтүгнэри кытта ыаллыы олобуттаттар. Бу ыаллыылар бэрт дуона суохтан өстөһө-өстөһө, кыргыһар идэлээхтэр эбит. Ити туһунан норуот номоһун кыратык уларытан Эрилик Эристиин «Бөтүгнэр» диэн кэпсээн онорбут. Онно бөтүгнэр кыайаллар.

Фольклорга үксүгэр историяҕа чахчы буола сылдыбыт түбэлтэлэр сирэйнэн кэпсэнээччилэр. Манна да ол курдук эбит. 1641 сыллааҕы биир архивнай докумуонга бөтүгнэр, боотур уустары кытта холбоһон, наахаралары кыргыбыттарын туһунан кэпсэнэр (С.А. Токарев «Очерк истории якутского народа». 1940 с., 20-21 с.). Наахаралар ол кыргыллан, тобохторо атын сиргэ көспүттэр (А.С. Парникова «Расселение якутов в XVII-XX вв.». 1971 с., 58 с.).

Оттон биллэр фольклорист-учуутал Н.Т. Степанов (Ньурба) Наахара тоҕо Ньурбажа кирибитин «Омолдоон Наахараны кытта сэриилэһиитэ» диэн сэһэнгэ маннык быһаарар: «Хойут Якутскай диэкиттэн, нууччалар сэриилэриттэн куотан, Наахара диэн ааттаах киһи бэйэтин дьонунаан билингити Сүлэ нэһилиэгин сиригэр көһөн кэлбитэ».

Төһө да ыһылынналлар, наахаралар, биир да киһи орпокко көһөн хаалбатахтар. Сорохторо төрүт буордарыгар олорон хаалбыттаттар. Ону биһиги Наахара диэн нэһилиэктэр Аммажа уонна биһиги оройуоммутугар баалларыттан көрөбүт.

«Наахаралар Сунтаарга эмиэ тийибиттэр. Онно Наахара диэн нэһилиэк баар. Аҕа уустаһыы саһана Ньурба Сүлэтигэр Наахара аҕатын ууһа диэн бара (1917 с. перепись этэринэн 64 киһилээх), Наахара аҕатын ууһа Бүлүү оройуонун II Күүлэтигэр эмиэ баар эбит (31 киһилээх). Бу аҕа уустара Өлүөхүмэҕэ Мэйик нэһилиэгэр, Кыыллаах Арыыга эмиэ тийибиттэр. Наахара диэн нэһилиэк Ленскэй оройуонга эмиэ баар. Ити оройуонга Орто Наахара диэн улахан бөһүөлөк баар.

Наахара – аҕа ууһун аата (этноним). Наахара – нэһилиэк, сир аата (топоним). Этноним топоним буолан хаалбыт. Этноним итинник маассабайдык топоним буолан, саха аҕатын уустара ханна-ханна тийтэлээн, тарҕанан олохсуйбуттарын быһаарарга киэн кыахтары үөскэтэр».

Көстөрүн курдук, М. Иванов биир тылы быһаараары баһаам элбэх сыратын биэрбит. Ньурбанан, Дьокуускайынан, Бүлүү нэһилиэктэринэн уо.д.а. сирдэринэн сылдыталаабыт. Элбэх архивнай докумуоннары хаһыспыт, фольклору ырыппыт. Ол түмүгэр кини сахалар хайдах тэнийэн испиттэрин олохтоохтук быһаарбыт, Саха сиригэр

наахара ааттаах бүтүннүү биир аҕа ууһуттан төрүттээбин дакаастаабыт. Итиниэхэ автор биир аҕа ууһун историятын саха норуотун уопсай историятын кытта холбуу тутан үөрэтэр.

Сир-дойду аатын үөрэтии дьэ итинник дирин ис хоһооннонон тахсар. Бу интэриэһинэй науканан саха тылын таптааччылар хайа баҕарар дьарыктаныхтарын эмиэ сөп.

М. Птицын.

Араспаанньаны атылыыллара...

Былыр Хангалас улууһугар алта аҕа уустаах Наахара нэһилиэгэр Аммаҕа Ньырҕа аҕатын ууһун сиригэр (билингинэн Амма-Наахара нэһилиэгэр Өнньүөскэ) сэттэ уоллаах Сэбики диэн киһи олорбут. Сэбики төрдүс уолун Уламдыны Наахара нэһилиэгин хоту уһугар Ходорону кытта быысыһар сиригэр Орогдооччу аҕатын ууһун сиригэр ыппыт. Уламды Орогдооччуга киирэн Тэйии илин баһыгар Дьабара диэн сиргэ олохсуйан олорбут. Уламды элбэх оҕоломмут. Кини биир сиэнин Тулааһын уола Өйүүн диэн киһи Тэлгиэн, Акыйылла, Тэтэрэ диэн үс уолаттарыныын Дьабара арҕаа бас халдьаайытыгар Мээтигэй диэн сиргэ олорбут.

XVIII үйэ иккис агарын сағана сүрүбэ суох сахалары сүрэхтиир аҕабыт сайын Наахара нэһилиэгин Орогдооччутугар Мээтигэйгэ олорор Өйүүннэ кэлбит. Аҕабыты кытта сахалыы билэр харабыл хаһаактар сылдьаллара үһү.

Сахалыы ааттаах улахан дьону, дьахталлары, оҕолору аҕабытыт барыларын таһырдыа таһаартаан мунньуталаабыт. Туос чабычакха ыраас мүлүүн ууну кутан баран, аҕабытыт нууччалыы ыллыы-ыллыы үрүң көмүс кириэс сүрүбэ ууга уган ылбыт. Ол кэнниттэн дьону ыңыран, бастарын ууга уган ыла-ыла аат, араспаанньа биэртэлээн суруйуохтаах. Сүрэхтээбит дьонугар моойго кэтэр сүрэхтэри харчыга биэртэлээн испит. Былыр харчы суоҕар түүлээбинэн, эһэ-бөрө тириитинэн, туох баардаахтарын (арынан, кыһын этинэн) ылаллара үһү.

Ол курдук аҕабытыт сүрэхтээһиннэ аҕа баһылыгын Өйүүнү ыңырбыт уонна аатын, аҕатын аатын ыйыталаспыт.

Өйүүн: - Аатым Өйүүн, аҕам аата Тулааһын.

- Аатың Ылдыын таңара аатынан Ылдыаа Тулааһынабыс диэн буоллун (02.08. – Ылдыын таңара күнэ), – диэбит аҕабытыт.

Онтон араспаанньатын туһунан улахан кэпсэтии буолбут.

- Араспаанньа диэни билбэппин, бэйэбит билин, – диэбит Өйүүн.

Онуоха аҕабыты кытта бииргэ сылдьар Колесов диэн хаһаак: «Мин араспаанньабын ыл», – диэбит.

- Ол араспаанньабын туохха биэрэбин? – диэбит Өйүүн.

- Биир ынакха ыл, – диэбит хаһаак.

Өйүүн Ылдыаа биир ынаҕын биэрэн Колесов диэн араспаанньаламмыт. Ынаҕын аҕалан баайан биэрбит. Хаһаак ынаҕын ылбыт. Өйүүн сурукка киирбит араспаанньатын улаханна уурбатах, ынах атыылаах араспаанньатын илиитигэр тутар бағалаах эбит.

- Дьэ, доҕоор, ынакпын ыллың, араспаанньабын аҕал, – диэн көрдөөн ытыһын тоһуйбут. Хаһаак уонна аҕабытыт кумааҕыга суруллубут Колесов диэн араспаанньатын көрдөрбүттэр. Онуоха Өйүүн: «Бу бэйэлээх кумааҕыны марайдаабыттарыгар ынаҕы ылар эбиккит», – диэн дьэ соһуйбут. «Эн ааттанның уонна араспаанньаланнның, Христос таңара сокуона, күн ыраактааҕы ыйааҕа», – диэн мөрөйдөөн тохтоппуттар. Онон Өйүүн Ылдыаа Колесов диэн 1 ынах атыылаах араспаанньаланан хаалбыт. Итинэн көстөрүнэн, былыр дьону сүрэхтииллэрин сағана араспаанньаны атылыыллара үһү дииллэрэ кырдык эбит.

Өйүүн Ылдыаа уолаттара ағаларын кэнниттэн сүрэхтэнэн барбыттар: Тэлгиэн – Гермоген Ильич, Акыйылла – Афанасий Ильич, Тэтэрэ – Михаил Ильич Колесовтар буолбуттар.

Дяхталлары, оҕолору эмиэ сүрэхтээн аат биэртэлээн сүрэх кэтэрдитэлээбиттэр. Колесов хаһаак араспаанньатын атытыгар ылбыт ынафын сиэтэн сылдыра табыллыбатын этэн, ынафын оннугар Өйүүн Ылдыаттан түүлээх ылан барбыт. Онтон ыла Наахара нэһилиэгин Орогдооччу аҕатын ууһугар (хойут II Наахара нэһилиэгэр) Колесов араспаанньалаахтар элбээбиттэр, биир улахан ийэ ууһа буолбут.

Илья Туласынович Колесов – Өйүүн улахан уола, Гермоген Ильич Колесов – Тэлгиэн Дьарбыгыан Мээтигэй соҕуруу өртүгэр кизэн Тэйи илин баһыгар Толоон күрүөбэ киирэн кыстыктаммыт, Чуочабыл үрөфин халдыаайытыгар Дулҕалаахха сайылыктанан байан-тайан олорон 88 сааһыгар өлбүт (1779-1867). Тэлгиэн 1633 ынах, сылгы сүөһүтүн таһынан 200 табалааҕа үһү. 1840 сыллаахха дьиэтин илин өртүгэр Толоон күрүөбэ II Наахараҕа тангара дьиэтин туттаран Хангалас улууһугар Дьокуускай уокурук үрдүнэн биллэр баай киһи буолбута үһү.

Аҕабыты кытта сылдыар Колесов хаһаак араспаанньатын атын нэһилиэктэр, улуустар сүрэхтэнэр дьонноругар атыылаан испит буолуохтаах. Ол иһин атын нэһилиэктэргэ, улуустарга Колесов диэн араспаанньалаахтар баар буолааччылар.

В. Уломжинский.

«Ленинскэй знамя». 1990 с., муус устар 21 күнэ, № 49.

Манчаары Наахараҕа сылдыыта

Манчаары Баһылай сүүсчэкэ сыллаабыта, эбэтэр 1943-44 сыллардаахха, көстөн кэлин күрээһинэ буолбут. Оччотооҕуга Манчаары Тэлгиэн баайга сылдыах буолан баран, дьиэбэ дьоно-норуота элбээбиттэн сэрэнэн, сылдыбатах. Ити Тэлгиэнтэн төннөн иһэн, Бэлбэрэ диэн күөл илин баһыгар Тэллэкэ Кирилэ диэн киһини көрсүбүт. Онно, Тэллэкэ Кирилэ көрдөбүнэ, Манчаарылаах ахсыалара эбитэ үһү. Ахсыан көмүс ойуулаах ынгырдаах үүт манган аттаахтара үһү. Ахсыан сүрдээх мааны танастаахтара үһү; ол курдук хара сукуна сонноохторо, килэгир көмүс тимэхтээхтэрэ, хара көмүс курдаахтара үһү. Манчаары бэйэтэ кэпсэтэн биллэрбэтэбинэ, кинини урут көрбөтөх киһи бу дьонтон арааран билиэн сөбө суох курдук бары эгил-тэгил дьон эбиттэрэ үһү.

Дьэ, ол көрсө түһээт, ортоку соҕус иһэр биир киһи, атын тохтотон түһэн баран, батыйатын тутан туран, Тэллэкэ Кирилэбэ эппит: «Добоор, мин Манчаары Баһылай диэн буолабын, тойонгор үрдүк Тэлгиэнгэ мин бу кэлэн ааспышпын эт. Урут да кинини кытта өс-саас суоҕа, баай эрэ диэбиттэрин хоту сылдыах санаалаах этим, ол сатаммата. Аны кэлэrim биллибэт, онон куттанан дьону-сэргэни мунһа олорботун. Чэ, Байаас ойобун үчүгэй Матырыананы ыйан кулу. Бу күөл үрөфин батыстахпытына булабыт дуо?» Онуоха Тэллэкэ Кирилэ: «Чэ, бу Бэлбэрэ үрөфин өксөйөн улахан күөлгэ тийиэххит, онтон чугас кыра күөл үрдүгэр олохтоох ыалга тийиэххит, онно баар буолуоҕа», – диэбит.

Онтон айан дьоно ааһан тибигирэтэ турбуттар. Ол тийэн таһырдыа мас мастана турар Матырыананы кытта Манчаары, кэпсэтиһэ түһэн баран, дьиэбэ киллэрбит. Онно таһыннарбыт уонна хараһын хара былаатынан саба баайан, атыгар мэнгэһиннэрэн илдьэ бара турбута үһү. Манчаары II Наахараҕа кэлэн барыыта итинник.

Мэнэ-Хангалас оройуонун II Наахара нэһилиэтин олохтооҕо Уломжинский Роман Федорович суруйбута.

Сааһа 65. 1945 сыл, балаһан ыйын 22 күнэ.

Саха сиринээҕи кыраайы үөрэтэр Ем. Ярославский аатынан музей хомуйууларыттан.

Манчаары Баһылай туһунан

Манчаары Баһылай Чоочо баайдыын тус-туспа аҕа уустарын дьоно эбиттэрэ үһү. Олорор олохторо да тус-туспа эбиттэрэ үһү. Манчаары аҕата Сүөдэр сэниэ ыал эбит, эрдэ өлбүт. Онно икки уох тулаайах хаалбыт. Ол Баһылай уонна кини быраата Ойуун Дьаакып диэн эбиттэр. Кинилэр Нөөрүктээйигэ Арыылаах диэн алааска олорбуттар.

Манчаары баһылай оҕо эрдэбинэ олохтоох алааһын илин бэс халдыаайытыгар, айан суолун кытыытыгар, улахан бэһи үөһэ ыттан тахсан, төбөтүн моонньообута үһү. Онно бу курдук тыллааҕа үһү: «Үөскүөм-чэлгийиэм, киһи-хара буолуом буоллар, көбөрө тур, оттон өлүөм-сүтүөм буоллар, кубарыйа хатаар». Ол билгэлээбитэ хаппатаҕа, хойукка диэри күөх солко былааты баайбыт курдук көбөрөн турара үһү.

Манчаары Баһылай бэргэхэлээх ойофуттан төрөппүт Биэрэ диэн кыыстаах этэ, ону аймаҕа Лөкүөн ылан ииппитэ. Ол эмээхсин хойут кырдьан олорорун мин кыра сылдьан көрбүтүм. Тас көрүнүнэн ханнык эрэ халы-мааргы, ыал аайы да баар эмээхсин этэ. Ити кырдыбытын кэннинээҕи дьүһүнэ этэ.

Манчаары Баһылай Хангалас улууһа II Наахара нэһилиэгэ Байаас диэн киһи ойофун Матырыананы илдэ баран кыстаппыта үһү. Саас дьахтар мас мастыы турбут, икки оҕото аттыгар маһынан-отунан оонньуу сылдыбыттар. Манчаары тыаттан киирбит да, туох да кэпсэтиитэ суох дьахтары дабыдалыттан ылан, илдэ барар буолбут. Өлүү болдьохтоох, дьахтар эрэ суох, ханна эрэ барбыт кэмэ эбитэ үһү. Дьахтар уолаттара Бадьайах уонна Баһылай ытаспытынан ийэлэрин кэнниттэн экирэтэн испиттэр, онуоха ийэлэрэ: «Өлөрүө, кэлимэн, киһи-хара буолуоххут, баран олорун!», – диэн хаһытыы-хаһытыы, бара турбута үһү. Онтон оҕолор куттанан, дьиэлэригэр төннөн киирэн олорбуттар. Байаас сотору ыалдьан өлбүтэ үһү.

Манчаары Матырыаналыын Быдай диэн сиргэ хара тыаҕа иин хастан, онно дьиз оностон кыстаабыта үһү. Ону куобахчыт таба хааман, көрөн баран, үрдүк Чоочоҕо тыллаан, тойоттор тахсан туппуттара үһү. Ити сырытыгар Манчаары утарыласпатах. Атаҕастаабат, кырбаабат гына тылларын ылан баран, саатын уонна батыйатын ууран биэрбит. Дьахтарыттан арахсар кэриэс-хомуруос тылын ырыанан ыллаан биэрбитэ үһү. Ол ырыа ис хоһооно сүннүнэн: «Биллэҕим Лэгиэнтэй, кэргэнчигин харай, атаҕастаама, мин күүспүнэн ажалбытым, баайдаах дьахтар өлүөр диэри туттар үптээх», – диэн эбитэ үһү. Матырыана, дьон кэпсииринэн, ханнык да киһи хараҕа иннэ түһэр кыыс үчүгэй дьахтар эбитэ үһү.

Манчаары Баһылай, туора кулгаахтаах истэринэн, киһи сырдык тыыныгар турбута биллибэт, ол курдук кыра дьадангы дьону кыам үктээбитэ, атаҕастаабыта иһиллибэт. Ордук аһайан туран буулаабыт хаан өстөөҕө хара баттыгастаах, халҕаһа муус сүрэхтээх тойон Чоочо эбитэ үһү. Ол курдук атын да улуустар ааттаах баайдарыгар Манчаары диэн суостаах-суодаллаах аат буолара үһү. Күүс өтүнэн Манчаары наһаа кыаҕа суох, таах үчүгэй-тэтиэнэх киһи эбитэ үһү. Ол гынан баран сылбырҕа, кус быһый эбитэ үһү.

Манчаары Баһылай кырдьар сааһыгар Бүлүүгэ сир уларытан олохсуйбут. Онно бэрт сытыарытык, сымнаҕастык олорбут, икки уол оҕону төрөппүт. Кыра-хара дьонго сүбэһит буолбут, онон дьон-сэргэ санаатын наһаа туппут уонна 80 сааһыттан тахсан иһэн өлбүт.

*Мэнэ-Хангалас оройуонун II Наахара нэһилиэгин олохтооҕо Никанорова Феврония Павловна кэпсээбитэ.
Сааһа 80. М.Г. Наумовскай суруйбута.
1945 сыл, бэс ыйын 4 күнэ.
НА СО ССФ архива, ф.5, оп.3, дь. 653, лл. 28-30.*

Манчаары Толбон Уолугар сылдыбыта

Толбон Уола, суостаах тойон, Наахара нэһилиэгэр Бүгүйэх абатын ууһугар Дьуку диэн сиргэ олорбут. Онно олордобуна 30 сыарҕалаах отун Манчаары Баһылай Баһылай Дьукуга уматан кэбиһэн ааспыт. Онтон кэнники дьэ киниэхэ биир табаарыһынаан анаан кэлэн испиттэр. Ол иһэн Улуу Сыһыы арҕаа баһыгар биир саалаах киһини кытта аргыстаспыттар. Ону кытта Манчаары атыһыт буолан кэпсэппит уонна ханна баран иһэрин ыйыппыт.

Онуоха саалаах киһитэ: «Манчаары ороспуой сылдыар үһү, онон тойонум Толбон Уола миигин ыныттарбыт. Онно бу бинтиэпкэбинэн Манчаарыны ытан биэрэ баран иһэбин. Бу эһиги, атыһыт дьон, сэрэнэн сылдыын», – диэбит. Манчаары табаарыһа, итини истэн, кыһыйан, сонун иһин туттан көрбүт. Онуоха Манчаары: «Ээ, кэбис, доҕор», – диэбит. Ити кэнниттэн саалаах киһилэриттэн арахсыбыттар.

Дьэ ити киһи, кинээһигэр тийэн, аара икки атыһыты көрсүбүтүн туһунан кэпси олорбут. Ол икки ардыгар собуруу диэкиттэн икки манан аттаах киһи сүүрдэн киирбиттэр уонна аттарыттан ыстанан түһүтэлээбиттэр. Онтон, хаһытыты-хаһытыты батыһанан тэлэкэчийэн эрдэхтэринэ, Толбон Уолун били саалаах дьонноро куттанан тура-тура сырсан хаалбыттар.

Манчаары Баһылай дьэ Толбон Уолун, кинээстэрин батыһатын хаптаҕайынан бэрт күүскэ таһыйбыт. Онтон харчытын уонна түүлээгин ылан барбыт.

Василий Уломжинской суруйбута.

1969 сыл, от ыйын 7 күнэ.

*Саха сиринээҕи кыраайы үөрэтэр Ем.Ярославской
Аатынан музей хомуйууларыттан.*

Наахараҕа кимнээх диэн нууччалар олорбуттарай?

Ыраактаабы былааһын утарбыт дьону ыраах Саха сиригэр сыылкаҕа ыыталлара. II Наахараҕа хас даҕаны киһи сыылкаҕа кэлэн олоро сылдыбыта биллэр. Нэһилиэк кырдыаҕастара олор истэриттэн 3 киһини умнубакка өйдүүлэр. Кинилэр – Лотов Николай Елисеевич, Израиль Цугель, Иванов Митрофан – «Митэрэпээн нуучча» буолаллар.

Лотов Николай Елисеевич туһунан аҕыннахха: кини XIX үйэ иккис анарыгар быһыылаах II Наахараҕа кэлэн «Хардангааччы» эргин олорбут. Лотов Н.Е. «Куохаан Сиидэр» уола – Сидоров Семен Семенович кэргэнин кытта билсигэн, биир уол оҕо төрөөбүт. Лотовтан төрөөбүт оҕо Сиидэрэп Яков Семенович II – «Нуучча Дьаакып» диэн ааттанара. Нуучча Дьаакып улахан унуохтаах, күүстээх киһи буолан I Тыыллымаҕа Ларионов Иван (Тоох) диэн киһиэхэ хамначчытынан үлэлээбит. Итинтэн кэлин куорат атыһытын Никифоров Гаврил Васильевич (Манньыаттаах уолугар) лааппытыгар лүксүүрдүт –харабылынан үлэлээбит. Лүксүүрдүт диэн баалкы маһынан аналлаах мастары охсо-охсо олбуор иһигэр хаама сылдыар киһи ааттанар. Күнүһүн дьэ иһигэр баар сир аннынаабы дьэйттэн ыарахан ыйааһыннаах таһаҕаһы таһаарааччынан үлэлээбит. Аналлаах киһи көтөҕөр ынгырынан биирдии кииппэ чэйи сүгэн кирилизинэн үөһэ дьэиэ таһаарара диэн кэпсииллэрэ. Биир кииппэ чэй 25 буукка тэннэхэрэ үһү. Яков Семенович оҕонньор Молотов аатынан холхуоска өр сылларга тимир ууһунан үлэлээбитэ. Кэлин бу холхуоска кыһынын булчутунан, сайынын араас үлэҕэ сылдысыпта. Олоҕун кэнники сылларыгар Наахара нэһилиэгин үлэтин бэтэрээнэ, ытыктанар кырдыаҕа буолан олорон өлбүтэ. Кини оҕото – Гаврил Яковлевич Сидоров II Наахара ситэтэ суох орто оскуолатыгар учууталлы олорон, 1941 сыллаахха гитлеровскай фашистары утары Аҕа дойду Улуу сэриитигэр кыттан, кыргыһы хонуутугар охтубута. Дьаакып оҕонньор аатын ааттатар сиэннэрдээх уонна хос сиэннэрдээх.

Лотов Николай Елисеевич II Наахараба Арбаа Хочо үрэгэр олохтоох Ефремовтар төрүттэрэ Топпо Дьэппириэм диэн киһи кыһын кэргэн ылан баран, Боотурускай улуухугар Эмис нэһилиэгэр тийэн олохсуйбут. Лотовтан хас даҕаны оҕо төрөөбүт. Кинилэртэн Лотов Николай Николаевич диэн уола таайдарыгар Ефремовтарга кэлэн күүлэйдээн барара. Лотов Н.Е. кыҥаттарыгар Ефремовтарга тыаны солоон, сири табыһан бурдук ыһарга үөрэппитэ, лэппиэскэни сиэн абыраммыппыт диэн хойут кэпсииллэрин истэрбит.

Тас Хочо арбаа сыырын үрдүгэр турар ампаар дьиэни интэриэһиргээн көрөрбүт. Бу дьиэ туһунан Григорьев Гаврил Никифорович – Олооччу Хабырыыһа оҕонньор маннык кэпсиэрэ: «Бу дьиэбэ нууччалар олороллоро. Биир элбэх тыллаах-өстөөх, сытыгы-хотуу, дьибэ баҕайы ааттаах нуучча киһитэ кэргэнинээн, оҕолорунаан ити дьиэбэ олон баран куоракка көспүтэ. Куоракка киирдэхпинэ бирикээсчиктии турарын көрөр этим. Билэр дьон кинини нуучча буолбатах, «ыһыт» дииллэрэ». Сахалар «ыһыт» диэн еврейи ааттыыр этилэр.

«Бэлэм буол» хаһыат 1982 сыл алтынньы 24 күнүнээҕи нүөмэригэр «Таалай күөл кыһа» диэн Р.И. Цугель-Аммосова төрөөбүтэ 80 сылын туолуутугар П. Филиппов ыстатыйата тахсыбыта. Ол ыстатыйаба Рая Цугель-Аммосова аҕата Цугель Саха сиригэр бастаан Илин-Хангалас улуухугар Наахара нэһилиэгэр олоҕорбута диэн эппит этэ. П. Филиппов суруйбут Цугелэ Наахараба (урукку II Наахараба) Григорьев Гаврил Никифорович оҕонньор Тас Хототугар Р.И. Цугель-Аммосова аҕата олоҕорбута кырдык эбит. Нууччалар олоҕорбут дьиэлэрин онно кэлин бурдук сирэ буолбута. Оттон билигин Наахара сопхуос гаражтара тураллар. Оттон ол дьиэ онугар баанньык уонна производственной үөрэхтээһин кабинета тураллар.

Нуучча уонна Дьоппуон сэриитин саҕана офицердарын кытта тапсыбакка Митрофан Иванов диэн нуучча киһитэ Саха сиригэр сыылкаба ытыллан II Наахараба кэлэн олохсуйа сылдыбыт. Кинини Илин Бэс күөл таһыгар олохтообуттар. Кэнники кини Кириллин Егор Федорович (Соллой уола) эдьийин Марфа Федоровнаны кэргэн ылбыт. Балаһан дьиэ, үп ампаара туттан, сүөһү ииттэн, сир солонон бурдук ыһан уонна хортуоппуй үүннэрэн бэрт үчүгэйдик олоҕорбуттар. Дьуона (Ион) диэн оҕоломмуттар. Илин Бэс күөлүн сорох ыаллара нуучча Митрофанна көбүөн сир солооннор бурдук ыһарга уонна хортуоппуй үүннэрэргэ үөрэммиттэр. Кинилэр ортолоругар Бубякиннар (Василий Михайлович – Уус Баһылай), Иван Федорович (Настаачыйа уола), Колесов Николай Прокопьевич (Күөх Ньюкулааһа) уо.д.а. бааллара.

Митрофан нуучча кырдыан, Илин Бэс күөлүгэр олон элбүт. Кини уола – нуучча Дьуоната – Ион Митрофанович Иванов нууччалыгы ыраас хааннаах, улахан, үрдүк унуохтаах киһи буолбута. Кини биһигини кытта бииргэ үөрэнэн, оонньоон улааппыта.

II Наахараба кэлэн олохсуйа сылдыбыт нууччалар күтүөт буолбуттар. Кинилэр сири солоон бурдук ыһарга, хортуоппуй үүннэрэргэ элбэх дьону үөрэппит үтүөлээхтэрэ диэн биһиги ытык кырдыбаастарбыт ахталларын эдэр сылдыан истэrim.

В. Уломжинский.

«Ленинскэй знамя». 1987 с., алтынньы 1 күнэ, № 117

2-с Наахараба саамай баай ыаллар кимнээҕий? Ханна олоҕорбуттарай?

2-с Наахара нэһилиэгин былыргы баайдара:

1. Колесов Гермоген Ильич – Тэлгиэн Дьарбыгыан (1779-1867 сс.)

Кыстыга «Толоон күрүө» – Уһун күөл илин бас халдыаайыта, сайылыга Чуочабыл үрэгин халдыаайытыгар Дулбалаах. Толоон күрүөбэ таһара дьиэтэ тутуллубут. Тэлгиэн ХУШ үйэ бүтүүтүгэр, XIX үйэ саҕаланытыгар олон ааспыт.

Тэлгиэн Дьарбыгыан уолаттара:

1. Колесов Степан Гермогенович (Эһэ Ыстапаан)
2. Колесов Василий Гермогенович (Бөрө Баһылай)
3. Колесов Василий Гермогенович (Хаптайар Баһылай)
4. Колесов Александр Гермогенович (Тоҕойооску)
5. Колесов Николай Гермогенович (Ороһукаан-хойут Тойон Ньюкулай)

Тэлгиэн кыргыттара: 1. Мотуруона (Бообура)

2. Аана (Быыдара)
3. Евдокия (Бэстиин)
4. Александра (Үлүксээс)

Тэлгиэн Дьарбыгыан 5 уолаттарын ыал онортоон араарбытын кэннэ, өлүөн иннинэ, 1633 ынах уонна сылгы сүөһүлөрдөөбө, 200 табалааба, 10 ыттааба үһү дииллэрэ. Өлөөрү сытан 1867 сыллаахха 5-с сиэттэрэ – Ньюкулай (Ороһукаан Тойон Ньюкулай) уолаттарыгар 300-түү сүөһүнү, барыта 1500 сүөһүнү, бэйэтин 4 кыргыттарыгар 15-тии ынах уонна сааһын тухары хамначчыт уонна Манчаарыттан харабыл оностубут быраатын уолугар Аمانыт Үлүксээндэрэбэ 70 (50 ынах, 20 сылгы) сүөһүтүн боростуой өттүттэн биэрэн «Бэрэ арбаа бэс халдыаайытыгар олоһор» диэн кэриэһин эппит. (Хойут Наахара наспота олоһобута).

Сүөһүттэн атын баайын сиэттэрэ уолаттарыгар түнэтэлээбит:

1. Үрүн көмүс манньатын 3 үүт чабычабынан, кыһыл көмүс кирибиэнниги 2 ары мэхэмээнинэн (2,5 муунта эбэтэр 1 кг. истээх туой иһит), кумаабы харчытын 2 эт дыааһыгынан (тири тастаах, сыарба кэннигэр бааллар дыааһык). Харчыттан бэйэтин кыргыттарыгар уонна быраатын уолугар Аманыкка биэртэлээбэтэх. Харчытын уопсайа 55000 солк. (кыһыл көмүһө 17500, манньат 7500 солк., кумаабы харчы 20000 солк.).

2. Түүлээх таһастарын, көмүс иһиттэрин, араас киэргэллэрин, кымыс иһиттэрин сиэттэрэ уолаттарыгар уонна кыргыттарыгар биэрбит.

Тэлгиэн баайын-дуолун Манчаарыттан харабыллаан олоһобут Күүстээх Аманыкка харчыттан, араас киэргэллэриттэн тугу да биэрбэтэх. Аманыт (Александр Михайлович Колесов, Тэлгиэни кытта бииргэ төрөөбүт Тэтэрэ Мэхээлэ уола) ийэтэ уола маппыт кыһытыгар биир кулун баһын быатын (көбүл диэни) уоран ылбыта уонна кэпсиирэ үһү: «Мин уолум да баар буолан Манчаары Баһылай үстэ кэлэн баран Тэлгиэни тыыппакка ааста ини, Тэлгиэн уолаттарыттан биир да үчүгэй киһи үөскүө суоҕа, эстэн-быстан умнаһыт буолан өлүөхтэрэ» – диэн эппитэ олоһо кирирдэ диирэ мин эбээм (Анисия Кузьминична – Аманыт кийиитэ, Суон Сүөдөр ойоҕо).

В. Уломжинскай

Аманыт туһунан аһыах тыл

Тэлгиэни кытта бииргэ төрөөбүт аччыгый быраата Тэтэрэ Мэхээлэ убайын Тэлгиэни сөбүлээбэккэ, биир уол оһону Александры төрөтөн баран, кэргэннээх оһотун хааллартаан Алданга баран хаалбыт. Онно тахсан тонус кыһынын кэргэн ылан, элбэх оһоломмута үһү. Учурга Колесовтар диэн элбэх ийэ ууһа үөскээбитэ дииллэрэ.

Тэтэрэ Мэхээлэ кэргэнэ «эрбиттэн» амынабын эрэ илдэе хааллым, бэйэтэ барда диэбит. Ол «амынах» диэн ааттанар уол хойут Күүстээх Аманыт диэн биир саһаан үрдүктээх, оһуһу 3-с мастаах бүтэйи үрдүнэн быраһар киһи буолбут. Манчаары Баһылай Тэлгиэни таһыйан, баайын-дуолун ылаары 3-тэ кэлэ сылдыбыт да Аманыт баарын билэн сылдыбатах. Тэлгиэн Манчаарыттан сэрэнэн, күүс көрдөрөргө анаан түннүгүн анынгар үс мастаах күрүөбө хас да оһустары хаайан туруорар эбит. Манчаары куулаба баар үрдүк өтөххө (Уус андылааһар барар суол төрдүгэр) «Манан ат кутуруга көһүннө, Манчаары иһэр быһылаах» диэтэллэр эрэ Тэлгиэн хаһытыгыра үһү: «Ноххо, Аманыт, тахсан оһуһу бүтэй үрдүнэн бырах» диэн. Ону истээт Аманыт сүүрэн тахсан оһуһу

харбаан ылаат бүтэй үрдүнэн бырабара үһү. Манчаары ону көрөөт «Аманыыт баар эбит» диэн барыталаабыт (төннүтэлээбит).

Аманыыттан – Александр Михайлович Колесовтан 3 уол, 2 кыыс оҕо төрөөбүттэр. Улахан уола Матыарыйа Байбал, орто уола Сүөдэр (улаханын, суонун иһин Суон Сүөдэр диэбиттэр, 50-60 сүөһүлээбэ, тангара дьиэтигэр ыстаарыһанан (билингинэн завхоз) үлэлээбит). Аҕабыыт Петр Попову, лөчүөк Сизығы кигэн 1900-1901 сылларга оскуоланы туттарбыт. Ол оскуолаҕа попечителинэн Бубякин Василий Михайлович үлэлээбит. Нэһилиэгэр кинээстээбэтэх. Сүөдэртэн мин аҕам Роман Федорович төрөөбүт., 3-с уол Эппэт Лэгэнтэй диэн үлэ-хамнас кинитэ.

Аманыыттан 2 кыыс төрөөбүттэр: 1. Быстах Мэнгэбэ, хойут Дьэнкэрэ Мэнгэтэ диэн ааттанар сиргэ Шестаков (Төкүнүккэ) кэргэн барбыт. Онтон Николай диэн киһи кэлэ сылдьар этэ. Кини эдьийдэрэ 2-с Наахараҕа кэргэн кэлбиттэр. Үлүксээс уонна Өкүүчэ диэн удааттар этэ. Иккис кыыс Чыамайыкыга Тимофеев (Көнкү) диэн киһиэхэ кэргэн барбыт.

2. Колесов Яков Афанасьевич – Баабынаан (Тэлгизэн улахан быраата, Акыйылла Охонооһой уола). Кыстыга Ураһалаах, сайылыга Чуочабыл үрээбэр Мэчэк төрдө.

3. Колесов Илья Николаевич (Тэлгизэн сизэнэ). Толоон күрүө арҕаа баһыгар, Уһун күөл куулатыгар, сайылыга Дулҕалаахха.

4. Бубякин Иннокентий – Быыччык атыһыт, кинээс. «Үмүрүккэ» Чуочабыл куулатыгар кыстыыр. Чуочабыл үрээбэр илин сайылыкка сайылыыр. Быыччык кыһын уола, сизэнэ Соловьев Василий Давыдович – Аккаамыс Баһылай.

В. Уломжинскай

Хойукку баайдар

1. Платонов Иван Еремеевич – Ботоолуур Уйбаан, 2-с Наахара нэһилиэгин кинээһэ, 50-60 сүөһүлээх. Кыстыга Сатаҕай атах халдыаайытыгар, хойут Балыктаах күөл куулатыгар Чаран өтөбө, сайылыга Синньигэс. Ботоолуур уола Платонов Иван Иванович учуутал. Кини кыһа, Платонова Кыдаана Ивановна, Георгий Прокопьевич Башарин кэргэнэ.

2. Платонов Гермоген Михайлович – Мээйэ уола, Дьарбыгыан кинээс. 50-60 сүөһүлэнэ сылдыбыт, хойут аҕыйаабыт. Кыстыга Үөһнээх, билигин Наахара орто оскуолата баар сирэ. Балаҕан уонна ампаар дьиэлэр бааллара. Балаҕанна оскуола үлэһиттэрэ олоһоллоро. Сайылыга Синньигэс. Гермоген сизэнэ Платонов Алексей Павлович.

3. Колесов Федор Александрович – Суон Сүөдэр. Күүстээх Аманыыт уола, 50-60 сүөһүлээх, тангара дьиэтин ыстаарыһата (билингинэн завхоз). Тангара дьиэтин уутун-маһын, тангара чүмөчитин, лааданын, «тангара аһын» (кырааһынай арыгыны, бэрэспиилэни – хаппыт үрүн буулканы онотторор, тангара дьиэтин ремонун кырааскатын онотторор. Ону 2-с Наахара, 1 Холгума, Ходоро нэһилиэктэрэ онороллоро үһү. Ол иһин ыстаарыһа күн аайы тангара дьиэтиттэн араһпат үһү. Кыстыга Хара оттоох, сайылыга уонна күһүн-саас Бэрэ халдыаайытыгар олоһор.

4. Карпов Николай Николаевич – Сикээ уола, Адам сизэнэ, арыт Адамов диһллэрэ. Кини аччыгыһы уола Карпов Афанасий Николаевич Нэлэгэр оскуолатын сэбиэдиссэйэ этэ. Мунгутаан 100-кэ сүөһүлэнэ сылдыбыт. Ньюкулаас аҕатын эдьийэ 1 Тыыллыма нэһилиэгэр Никифоров Василий Сергеевичка – Манньыаттаах уола диэн миллионер-гильдиялаах атыһыт, сэбиэскэй былаас кыайытын кэннэ Японияҕа күрээбит, эмигрант буолбута – кэргэн тахсыбыта. Кини лааппыта «Гастроном» диэн муннугунан ааннаах таас дьиэ бара (Ленин проспектин уонна Киров уулуссатын муннуктарыгар). Ол гастроном маҕаһын оннугар Дом Советов тутуллубута.

Карпов Н.Н. Тиит Арыы халдыаайытыгар, хойут Илиптэбэ кыстыыр, илин Хочо үрээбэр сайылыктааҕа.

Советскай кэмнэ баайынан ааттанар дьон:

1. Степанов Василий Николаевич – Чомой уола, 50 сүөһүлээх, эргимсик (атыһыт) 1923 сыллар кэннилэригэр 1 муунта (400 г.) табаҕын 25 шт. тиингэ биэрэрин Танҕа үрээһэр көрбүтүм. Сайылыга – Оҕус охтубут.

2. Ефремов Николай Саввич – Саамыйа уола. Эргимсик, кыстыга Илин Хочо үрээһин халдыаайыта. Сайылыга Илин Хочо үрээһэ, күһүн-саас олорор сирэ – Ньүлдүгүй.

3. Сидоров Яков Семенович 2 – Нуучча Дьаакып. Хойут Эмис нэһилиэгэр олорбут, Лотов нуучча көрсүүлэһэн төрөппүт уола. Күүстээх буолан Манньыаттаах уолун лааппытыгар харабыл-лүңсүүрдүт буола сылдыбыт, эргиммит, 50 сүөһүлэммит. Туппакаанҕа кыстыыр, Куутту үрээһэр сайылыыр.

Бу дьоннору сокуон кулаак да, суон хаһаайыстыба да онорботох. Онон 2-с Наахараҕа кулаак буолар баай суоҕа.

В. Уломжинскай

2-с Наахара нэһилиэгэр үөскээн ааспыт күүстээх дьон

Былыр 2-с Наахараҕа биллэр күүстээх дьон: Бөҕө Харча, Дара Мэхээлэ, Аманыйт Өлөксөөндөр, Күттэй Ньюкулай бааллара биллэр. Кинилэр күүстэрин кимиэхэ да биллэрэ сатаабатахтара үһү. Ол да буоллар, баар бычыгыраан тахсар, биллэр буоллаҕа дии. Ити күүстээхтэртэн Бөҕө Харча туһунан кэпсиэбим.

Бөҕө Харча 2-с Наахара нэһилиэгэр собуруу Чуочабыл үрээһин халдыаайытыгар «Сыырдаах» диэн сиргэ төрөөбүт, олорбут. Харча баһыттан атаҕар тийэ сүөһү тириитэ таһастааҕа үһү. Эдэр сааһыгар хараҕа суох буолан ханна да сылдыбатах. Бөҕө Харча күүстээҕэ таһыттан биллэрэ, эттээх-сииннээх, үрдүк унуохтаах, халын киһи эбитэ үһү. Харча күүһүн арыт-арыт биллэрэр дииллэр. Холобур, өлөрүллэн быһыллыбытынан тириилээх сылгы баһын сынаахтарыттан тутан баран хайа тардара үһү.

Бөҕө Харча Баҕа Сүөдэри тустан кыайыыта

Былыр Ханалас, 1860 сылтан ыла Илин-Ханалас улуунугар, 1 Дьөппөн нэһилиэгэр «Мыандала» үрээһин баһыгар, 12 тиһик ампаарга үптээх Куттайа диэн баай киһи олорбута үһү. Куттайаттан Баҕа Сүөдэр диэн күүстээх киһи төрөөбүт. Сүөдэр бардам быһыылаах, күүстээх киһи эбит. Кини Мэхээлэ Кардытыаскай «Додор кулуба» улахан кыһын, мааны оҕотун ойох ылбыт. Ойоһун сүгүннэрэн аҕалан улахан урууну онорбут. Урууга түһүрэттэр бөҕөстөрүн киллэрэн күрэхтэһиннэрэн, аат былдыаһыннарбыттар. Тустууга күтүөт Баҕа Сүөдэр бэйэтэ кирибит. Кыыстаах Додор кулуба тустааччытынан хараҕа суох Бөҕө Харчаны аҕалбыт. Тустуу буолбут. Тустууга Баҕа Сүөдэр сылгы хоргунунан аҕанан баран, көбүөр суорҕан саҕа аттарыллыбыт түүлээххэ сууланын кирибит. Оттон хараҕа суох Харча сүөһү тириитэ таһаһын устан, сарыы чурумчу сыалдыанан кирирэн турара.

Тустуу саҕаланар. Тустааччылар бэйэ-бэйэлэрин эргийэ сылдьан үстэ ытыстарын таһыналлар, үсүһүн аасыһан иһэн хапсан ылан куустуһа түһэллэр. Баҕа Сүөдэр Харчаны охсо-охсо ойоһоско анньыалаан барбыт уонна эппит: «Нуо балайы сырайгынан сиргэ умса быраһан, көхсүн хараһын дьөлө үктүөм. Тиэрэ быраһан быаргын быһа үктээн, үөһэнэн-алларанан таһаарыам», – дии сылдыбыт. Бөҕө Харча Баҕа Сүөдэр бэрдимсийэриттэн уонна быдыр тылыттан сүрдээһин кыһыйбыт уонна эппит: «Хайа тукаам, тустуу буолбакка охсуһуу буолаары гынна дуу? Мин үстэ биллэрбитим кэннэ, дьингнээхтик кирисиэхпит, дьэ онно көрүөхпүт хайдах буоларбын», – диир. Оттон үсүһүн сэрэн диэн биллэрэн баран, хамсаан эрэбин диэн Баҕа Сүөдэри харытыттан ылан эргиппит, ытыһын кырытынан атаһын сототун тосту охсор уонна бэйэтиттэн үрдүккэ, үөһэ быраһар (көрөн

олорбут дьоннор «тиит үрдүгүн» сағаны бырахта диэн омуннууллара үһү). Баға Сүөдэр сиргэ кэлэн түһэр уонна хойут тыын киллэрэр. Сүүрүү-көтүү буолар, олохтоохтор Баға Сүөдэри көтөҕөн илдэ бараллар, атаҕын туттараллар (чаттыыллар). Тустууга кыайыы Наахараларга буолан, үөрүү-көтүү, уруй-айхал бөҕө буолбут.

Бөҕө Харча Дара Мэхээлэни кытта мас тардыһыта

Дьон Бөҕө Харчаны күүһүн боруобалаары-билээри Дара Мэхээлэни кытта маста тардыс диэн хаайбыттар. Харча эдэр киһини кыайан санаатын түһэриэн бағарбатар да, дьон көрдөһүүтүн ылынарга тийибит. Харча Дара Мэхээлэни илиитин бэгэччэгин тутан көрөн баран хайҕаабыт. Маннык бэгэччэктээх киһи маһы үчүгэйдик тардыахтаах диэбит. Онон туһананнар Харчаны Мэхээлэни кытта мас тардыһыннанан боруобалаабыттар. Тардыһыннарааччылар тардыһар быаларын (кирис өтүүнү 2 хос гына) бағанаҕа баайаллар. Дара Мэхээлэ ол быаны тутан, эбии буолан эрэ олорор. Чэ, диэн баран тардыһаллар да, бағанаҕа баайбыт быалара быста сыһан уураталыыллар, тэнгнэнэн хаалаллар. Харча – бөҕө ыччат төрөөбүт диэн хайҕаабыт. (Быалара бағанаҕа быһыта кирибит, өтүү уунан быста сыспыта дииллэрэ үһү).

*Семен Костромькин тылыттан суруйдум **Баһылай Уламды.**
Хочо. 1979 с., от ыйын 8 күнэ.*

Ахсаанныт Мэлтэс Миитэрэй

Урукку Илин-Хангалас улууһугар, П Наахара нэһилиэгэр, билинҕи «Наахара» совхоз Хототооҕу отделениетын «Тойон үрэх» диэн сиригэр Яковлев Дмитрий Николаевич «Мэлтэс» диэн быстар дьадангы киһи олорбут. Былыр дьадангы киһини «акаарынан» ааттыыллара. Миитэрэйи даҕаны акаары аат тумнубатаҕа чахчы.

Айылҕа араас өйдөөх, идэлээх дьоннору айар эбит буоллаҕына, Миитэрэй ахсаанныт өйдөөх киһи үөскээн ааспыт эбит. Мэлтэс Миитэрэй курдук ахсаанныт киһи 2-с Наахараҕа үөскээн ааспатах эбит.

Яковлев Дмитрий Николаевич – Мэлтэс Миитэрэй суоттааһыннарыттан аҕалтаатахха, холобура манныктар:

1. Былыргы ыраахтаҕылаах Россия столицатыгар, Бөтөрбүүргэ (билинҕи Ленинградка) диэри нэчимиэн бурдук хас туораҕа кэккэлээн тийэйрин этэрэ дииллэрэ. Оннооҕор, ити эппит сиригэр хас иннэ (синньигэс, сиризин уонна суон иннэлэри) кэккэлээн тийэйрин этэрэ үһү.

2-с Наахара нэһилиэгин үөрэхтээбэ, маннайгы учуутал Платонов Иван Иванович, Яковлев Дмитрий Николаевич – Мэлтэс Миитэрэйи уонна 2-с Наахара нэһилиэгин үөрэхтээх дьоннорун Колесов Василий Александровиһы, Корякин Гаврил Спиридоновиһы, Платонов Алексей Дмитриевичи ыһыртаан муспут уонна араас түбэлтэлэртэн суоттары биэртэлээн суоттаппыт. Үөрэхтээхтэр кумааҕыга, Мэлтэс таах олон суоттаабыт. Миитэрэй үөрэхтээхтэр иннилэринэ, урут суоттаан таһаартаан испит. Үөрэхтээх дьон суоттаабыта Мэлтэс суоттаабытыгар сөп түбэспит. Миитэрэйтэн «Хайдах маннык түргэнник сыыспака суоттуугун?» – диэн ыйыппыттар. Онно эппиэттэбит: «Биир бөссүүккэ хас иннэ, бурдук хас туораҕа кэккэлиирин билэн баран, чиэппэригэр асыыныгар, саһааныгар, биэрэстэтигэр, онтон көһүгэр таһаарабын», – диэбит. (Хос быһаарыы: 4 бөссүүк 1 чиэппэр, 4 чиэппэр 1 арсыын, 3 арсыын 1 саһаан, 500 саһаан 1 биэрэстэ, эбэтэр 1000 метр 1 километр, 10 биэрэстэ 1 көс дэнэр).

Иван Иванович Платонов Миитэрэйгэ элбэх араас ахсааннары суоттатан баран, хайҕаан-маанылаан, аһатан ыппыт. Дьонно эппит: «Айылҕа араас да талааннаах дьоннору айыталыыр. Миитэрэй Дьаакыбылап үөрэммитэ буоллар, ахсаан үөрэхтээбэ буолуо этэ», – диэбит.

Итинтэн ыла, учуутал хайжаабыт киһитин, Миитэрэйи дьон акаары диэбэккэ, «Ахсаанньыт» Миитэрэйи диэн ааттыыр буолбут.

2. Былыр 2-с Наахара нэһилиэгэ 5 аҕа уустааҕа. Сорох дьылларга кураан буолан, от кыайан тахсыбатаҕына, нэһилиэк уопсай мунньагынан от үүнүүтүн көрөр депутат талан ытталлара дииллэр. Ол депутаттар көрүүлэринэн, нэһилиэк сиригэр отун күөх кылаанынан үллэстэллэрэ үһү. Депутаттар аҕаларын уһун сиригэр отун бугулун маска кэрдиистээн (Римскэй сыһпаранан кэрдиистииллэр) сурукка бэлиэтээн кэлэн бараннар, уопсайын таһаарыыга улаханлык мөккүһэллэрэ үһү. Мэлтэс Миитэрэйи ойоһонуттан истэн олонорон, Ким да иннинэ суоттаан биэрэрэ үһү. Нэһилиэк сиригэр уопсай иэнигэр хас дэһэтинэ, хас буут сирдээҕин этэрэ дииллэрэ. (Дэһэтинэ сирэ 8 буут сирэ, буут сирэ 0,16). Нэһилиэк сиригэр хас сыарҕа от үүнэрин этэрэ, депутаттар кэрдиистэбит бугулларын аҕаларын уһунан, онтон нэһилиэк үрдүнэн төһөтүн эппитэ табатык тахсарын бэркиһииллэрэ үһү.

3. Советскэй былаас буолбутун гэннэ 2-с Наахараттан Тохтоһут аҕатын ууһа араһсан, туспа нэһилиэк буолбута. Онтон Тыраһа нэһилиэгин кытта холбоһон Тохтоһут – Тыраһа нэһилиэгэ буолбута.

Тохтоһут-Тыраһа нэһилиэгэ күһүн колхоз дохуотун кыайан суоттаан үллэстибэтэхтэр. Колхоз салалтата ахсаанньыт Мэлтэс Миитэрэйи ынгыттаран ылан: «Яковлев Миитэрэйи дохуопутун үллэстэрбитигэр көмөлөс», – диэбиттэр. Миитэрэйи арыыларын, эттэрин, бурдуктарын, харчыларын уопсай сууммаларын истэн баран, уопсай күннэригэр үллэрэн биэрбит. Онон 1 көлөһүн күнүгэр төһө арыы, эт, бурдук, от уонна харчы түбөһэрин суоттаан биэрэн абыраабыта диэн Костромькин Семен Егорович оһонньор махтамытын кэпсиирэ.

Ити кэмтэн ыла Миитэрэйи Ньюкулаайабыс Дьяакыбылап колхозка наадалаах түбэлтэлэргэ ынгырыллан кэлэн, суоттааһыннаах үлэлэргэ көмөлөһөн барара диэн кэпсииллэрэ.

Миитэрэйи оһонньор сэбиэскэй былаас кэмигэр төрөөбүтэ буоллар үөрэхтэниэ этэ. Итинник суоччут киһиттэн ахсаанньыт бэрдэ тахсара саарбаҕа суох.

*Норуот кэспээниттэн суруйдум Баһылай Уламдьы.
1986 с., алтынньы 10 күнэ.*

Танара дьиэтэ турбут тумулун куулатыгар баар хоруобуйалаах улахан эргэ дьиэҕэ кимнээх олорбуттарай?

Колесов Гермоген Ильич – Тэлгиэн Дьарбыгыан 5-с уолуттан аччыгыһы уола Ньюкулай Ороһукаан диэн киһи баар эбит. Ороһукаан хойут Тойон Ньюкулай диэн ааттаммыт. Тойон Ньюкулай биэс уолламмыт: Харылас Борокуоппай, Байбал, Гермоген уонна Илья диэннэр. Байбал уонна Илья 2-с Наахара кинээстэрэ буолбуттара.

Илья Николаевич Колесов – Ылдьаа Кинээс, Тойон Ньюкулай уола, Тэлгиэн Дьарбыгыан сиэнэ, 12 мэтээллээх Лиэпчикэп кулуба күтүөтэ (Филипп Лепчиков – Илин Ханалас кулубата, Ороссолуодаҕа олорбут).

Ылдьаа кинээс, Лиэпчикэп кыһа Маайа кэргэннэнэн, Танара дьиэтин тумулун куулатыгар «Толоон күрүө» арҕа баһыгар Уһун күөл куулатыгар Куттахха өрүстэрдии хоруобуйалаах дьиэ туттан олорбут.

Илья Николаевич Колесовтан Хабырыыс (Сойо), Уйбаан (Бодьоро) уонна Мэхээс (Атаҕа суох) эстэн-быстан өлбүттэрэ, оҕо-уруу суох. Илья кыһа Акулина Чыамайыкыга Дугуй баай – Федоров Семен улахан уолугар ойох баран өлбүт. Оҕо-уруу суох.

Ылдьаа өтөһөр Куттахха хойукка диэри ыаллар олонор этилэр. Кини дьиэтин куулатынан Аммалыыр айан суола баара. Онон бардахха «Толоон күрүө» куулата баар. «Үрдүк өтөх» таһынан «Уус Андылааҕар» тийииллэр. Уус Андылааҕар Бубякин Василий Михайлович олорбута.

Суруйда Баһылай Уламдьы. 1985 с., бэс ыйын 25 күнэ

**«Үөһнээххэ» оскуола тутулуон иннинэ ханан,
хас ыал баар этэй?**

«Үөһнээх» күөлүн халдыаайытыгар, билингни Наахара участкавай балыһатын миэстэтигэр Платонов Михаил – Мэйэй Мэхээлэ диэн киһи олоубут. Мэйэй Дьыалай Ньюкулай, Күлүһкүөр Баһылай уонна Гермоген кинээс диэн уолаттардаах эбит. Дьыалай «Сылгылыырга», Күлүһкүөр «Бэлбэрэ» күөлүн куулатыгар олохсуйбуттар.

Гермоген Михайлович Платонов – Дьарбыгыан кинээс аҕатын дьээтин собуруу өттүгэр, билингни Наахара орто оскуолатын илин өттүгэр балаһаннаах ампаар дьээ туттан олоубут.

Гермогентан Павел уонна Николай диэн уолаттар төрөөбүттэрэ. Николай армияҕа баран өлбүтэ. Павелтан (Байбаастан) Алексей Павлович диэн учуутал баар. Кэргэннээх, оҕото суох, Тиэлигигэ олобор. Байбаас балаһанын оннугар учуутал Никифоров Василий Давыдович, ампаар дьээтин таһыгар Маркова Клара Павловна олороллор.

Мэйэй Мэхээлэттэн уонна кини уола Байбаастан ураты «Үөһнээххэ» ким да олороботох.

*Суруйда Баһылай Уламдьы.
1985с., бэс ыйын 25 күнэ.*

**Олонхоһут Кынат-Абрамов Николай Алексеевич
(1861-1941 сс.)**

Олонхо норуот сурукка суруллубатах, тылга илдэ сылдыар историята буоларын үчүгэйдик билэбит. Саха олонхоһута олонхо сириһ-дойдугун аһыннаһына, олонхо уусуран тылыгар таттаран үчүгэйдик өйдүүгүн уонна үтүө да айылзалаах дойдуга олоро сылдыбыт эбиһпит диэн астына саныыһын. Олонхоһу истэн олорон, сахалар былыр ханна олоро сылдыбыттарыһ билэһин.

Олонхоһу истэн урут суох, баһа санаалар билигин баар буолбуттарыһ, олоххо кирибиттэриһ сөһө саныыһын. Холобуру, өксөкү көтөр - билингни самолет, муораны түгэһинэн устар мутаха балыктара - подводнай лодка, бухатыыр көлөтө, бухатыыры ыһырыыллара (сонно иһиллэ охсон ыһырыллааччы) - билингни телефон, радио, рация кэмийн курдук.

Урут Илиһ Хаһалас улууһугар Амма-Наахара уонна 2-с Наахара нэһилиэктэригэр элбэх олонхоһуттар ырыаларыһ-тойуктарыһ истэриһ. Амма-Наахара нэһилиэгэр Филиппов Василий Прокопьевич – Амыырыскай Баһылайы, Александров Яков-Ырыа Дьаакыбы, Павлов Елисей-Хараһа суох Чыаспаан Дэлиһиэйи.

2-с Наахара нэһилиэгэр 9 олонхоһут баара:

1. Абрамов Николай Алексеевич – Кынат Ньюкулай
2. Абрамов Петр Алексеевич 1 – Алаадьы Бүөтүр
3. Абрамов Петр Алексеевич 2 – Бөллүргэй Бүөтүр
4. Степанов Петр Николаевич – Чомой уола – Ыт оҕо
5. Колесов Василий Александрович – Баһылай суруксут
6. Гаврильев Митрофан Давыдович – Соттуолаах (Уһун Сааба сиэнэ)
7. Семенов Илья Дмитриевич – Арсан Ылдыа
8. Устинов Евсей Григорьевич – Лэпсэй
9. Аргунов Иннокентий – Дьалкыһыап

Бу олонхоһуттартан кэрэ-чуор кылыһахтаах куоластаах Степанов П.Н., Колесов В.А. уонна Семенов И.Д. эдэр саастарыгар өлөн туораабыттара хомолтолоох.

Семенов Илья Дмитриевич кылыһахтаах кэрэ-чуор куолаһа артыыска кыһыгар Борисова Степанида Ильиничнаһа бэриллибиттэн үөрэһин.

2-с Наахара олонхоуттарыттан республикаға биллэр олонхоутунан суруйааччылар сойуустарын чилиэнэ буолбут Абрамов Николай Алексеевич «Кынат» буолар. (Ньюкулаас Бубякинҥа үлэи сылдьан хаас кынатын кэтэбэр туттан туран хаартыскаға түһүспүт. Онтон ыла «Кынат Ньюкулай» диэн ааттаммыт.)

Кини Мэнэ-Хаҥалас оройуонугар, Наахара нэһилиэгэр, Хочо бөһүөлэгиттэн 20 км. ыраах соҕуруулуу илин «Мундулаах» диэн сиргэ 1861 сыллаахха дьаданы киһиттэн төрөөбүтэ үһү. «Кынат» аҕата Ньюучча Дьаакып диэн уус киһи уола, бадьыыр баһын саға дьибэлээх балыксыт «Бакыныар» Өлөксөй диэн. Ийэтэ - Суола баһын дьахтара. Былыргы Мэнэ улууһун Алтан нэһилиэгин Макаровтар диэн ыал Биэрэ диэн кыыстара. Биэрэ бииргэ төрөөбүт убайдара: бүтүннүү түү сырайдаах, дьонго-сэргэбэ «Ньоборулла» ойуун диэнинэн биллэр улахан убайдааҕа уонна Өлүөс ойуун диэн кыра убайдааҕа. Биэрэ бэйэтэ олонхоут уонна остуоруйаһыт эбитэ үһү.

Бакыныар Өлөксөй 9 уоллаах уонна хас да кыргыттардаах. Уолаттара: Кынат Ньюкулай, Алаадьы Бүөтүр, Беллүргэй Бүөтүр диэннэр. Үһүн олонхоут, ырыаһыт, чабырдахсыт буолбуттара. Кинилэри ийэлэрэ Биэрэ олонхоҕо, ырыаҕа үһүйән олонхоут буолбуттара чахчы.

Кынат Ньюкулай уонна Алаадьы Бүөтүр олонхону көмөлөөн олонхолууллара үһү. Алаадьы Бүөтүр олонхо тылын этээччинэн, Кынат Ньюкулай олонхо бухатыырдарын ырыаларын толороро үһү. Биирдэ Кынат быраатыныын, Алаадьылыын, бурдукка үлэи Аммалаан иһэннэр, Эмис нэһилиэгэр Алексей Пестеровка, урууга түбэһэн, хонон-өрөөн олорон олонголообуттар. Онуоха Пестеров убайды-быраат Абрамовтары Эмис нэһилиэгин аатырбыт олонхоутун Чээбий Түмэппийи кытары олонхоҕо куоталаһыннарбыт. Ортотунан билиилээх дьибэ икки хонугар тус-туспа сиргэ олонхо буолбут. Онуоха олонхону истээччилэр ким олонхотун сөбүлээбит, астыммыт сирдэригэр көһө сылдьан истиэхтээхтэр эбит. Арай олонхо бастаан саҕаланытыгар Чээбийи истээччилэр элбэх эбиттэр. Кэлин диэкинэн Абрамовтар хосторугар киһи элбээбит, сөҕүү-махтайыы, биһирээһин буолбут. Алексей Пестеров бэйэтэ бырааттыылар олонхолорун бэркэ астыммыт. Онон уолаттар кыайыылаах буолбуттар. Ити курдук Бакыныар Өлөксөй уолаттара үс хонукка олонголообуттар. Дьибэлээх киһи: «Үс хонукка олонголоон, олонхо сиэрин-туомун ситэрэн, ырыатын-тойугун кыайа тутан олонголооннугут уруу дьонун бэркэ астыннардыгыт», – диэбит. Улаханник махтаммыт уонна уолаттарга биир бургунас ынаҕы, биэс буут (80 киилэ) арыыны биэрбит. Уолаттар олус үөрэн Аммаҕа үлэи барбакка кунаннарыгар бурдуктары тиэйэн, бургунас ынахтары холбоон дойдуларыгар төннүбүттэр. Онтон ыла олонхоуттара биллэн, чугас эргин сураҕыран барбыттар.

Кынат Абрамов республикаға биллэр олонхоут буолбута. Фольклорист Попов Петр Никифорович 1938 сыллаахха ахсынны ыйга Ньюкулайы көрсөн, кэпсэтэн, ыллатан турар. «Эдэр үйэбэ эбэрдэ» диэн тойугун ыллаан биэрбит. «Кынат» этэр тыла эриэккэһин, тыла-өһө уһун сөхпүт. Ити кэнниттэн «Кынат» олонхолорун суруйталыырын саҕалаабыт.

1940 сыллаахха сайын Дьокуускайга суруйааччылар сойуустарын дьибэтигэр Н.А. Абрамовы аан бастаан олонхотун истибиттэрэ. Олонхону икки чаас истиэхпит диэн эппиттэрэ үһү. Олонхо тылын уһугар абылатан, олордор олорон хаалбыттар. Ньюкулай Абрамов: «Доботтоор, мин кырдыаҕас киһи, сылайа быһыытыйдым, түүн да ыраатта буолуо», – диэбит. Өйдөөн чаһыларын көрбүттэрэ, 6 чаас устата олорон истибит буолан хаалбыттар.

Кынат Абрамовтан – «Көҥүл Буурай», «Харылаан Мохсоҕол», «Ньургун Бөбө» – уопсайа 65 тыһыынча поэтической строканы суруйбуттара. Н.А. Абрамов барыта 23 олонхону билэрин, олору ханнык олонхоуттартан истибитин толору ыйан анкетатыгар киллэттэрэн турардаах диэн П.Н. Попов ахтар.

Кынат олонхону таһынан элбэх остуоруйаны, хас да олонхону кылгас ис хоһоонун суруйтаран хаалларбыта. «Ийэ дойду», «Трактор көлө» диэн тойуктары бэчээттэммиттэрин аахпыппыт.

Мин сайын институтка үөрэнэ сырыттаһпына миэхэ икки хоммута. Кини кэпсээбитэ: «Суруйааччылар сойуустарын чилиэнэ буоллум. Сойуустаах буоламмын тииспин оноттордулар. Тииһим бырааһыгар махтанан «күтүү көмүс куолайдаатын, тааһынан тангалайдаатын, тимиринэн тиистээтин» диэн ыллаан биэрэн үөртүм», – диэбитэ. Онтон ыла Н.А. Абрамовы «Кынааты» көрсүбэтэҕим.

Ньукулай олонхоһут эрэ буолбатах, хотуурдаах хорсуна, сүгэлээх сүдүтэ эбитэ үһү. Сайын дьонно биир дэһээтинэ (1,3 га) сирдэрин охсоро. Оттон дьонно мас кэттэҕинэ күнгү 5 саһаан маһы сүгэнэн кэрдэн, хардаҕастаан туруорара дииллэрэ.

Н.А. Абрамов 1941 сыллаахха, 80 саастааҕар, Дьокуускай куоракка суруйааччылар сойуустарын ыңгырыгытынан киирэ сылдьан эмискэ өлбүтэ үһү. Быраата Абрамов Петр Алексеевич - Алаады киирэн, убайын уңуоҕун куорат кылабыһыһатыгар уңуох тутан тахсыбыта.

Ньукулай Абрамов 3 уоллааҕа: Василий, Петр, Алексей диэннэр уонна хас да кыыстааҕа. Улахан уола Баһылайтан үрдүк үөрэхтээх кулууп үлэһиттэрэ Марфа Пугачева, Ксения Абрамова диэн кыргыттар бааллар, хос сиэттэр элбэхтэр. Эһээлэрин Кынат аатын ааттатыахтарын сөп.

*Баһылай Уламды.
24.11.1989 с.*

Тыңырах Хабырыыс

Илин Хангалас улуһун (билигин Мэнгэ Хангалас оройуона) 2-с Наахара нэһилиэгэр Ийэ күөл диэн алааска, туулаан, сохсолоон айаһын ииттэр Ырыган Уйбааннаах диэн ыалга 1890 сыллаахха уол оҕо төрөөбүтэ.

Бу ыал оҕолоругар өлүүлээх буолан, «абааһы» сиэбэтэр ханнык диэн, оҕолорун харыстаан, Тыңырах диэн ыт аатынан хос ааттаабыттар. Кини дьыннээх аата-суола Устинов Гаврил Иванович диэн этэ.

Хайдах дьүһүннээх-бодолоох киһини көрөр этинг диэтэргит: сахалыы күлтүччү кыргыллыбыт ыас хара будьурхай баттахтаах, мэрдьэnnээх сүүстээх, үүн тиэрбэһин курдук талан эриэнинэн көрбүт киэн харахтаах, төгүрүктүнү соҕус сирэйдээх, биллэр-биллибэт сүһүөхтээх муруннаах, уоһун үрдүгэр дьоҕус хара бытыктаах киһи этэ. Сирэйин уопсай мөссүөнүгэр эр санаа, аламаҕай майгы сыдыаайан көстөрө, кэтит нэлэгэр түөстээх, дараҕар сарыннаах, оччотооҕу саха киһитигэр улаханынан аабыллар, 180 см. чугаһыыр үрдүк уңуохтаах эрчимнээх, сыыдам, холуон туттуулаах-хаптыылаах, лаһыгыраччы күлбүт, сүрдээх сэргэх көрүүлээх-истиилээх, эр киһи бэрийэр бэрдэ этэ.

Бу киһи күрэхтэһиигэ да кыттыбаттар, дьонугар-сэргэтигэр мунурун булларбатах күүстээх киһинэн аабыллара. Кини үлэтинэн-хамнаһынан эрэ биллэрэ-көстөрө.

Оҕо эрдэҕинэ сиргэ төрөөбүт тамыйаһы атаһынан экирэтэн ситэр идэлээх эбит. Сиргэ төрөөбүт тамыйах кыыллыһан хаалар, барынныыры чугаһаппат, адьас буулдьа курдук ыстанан кээһэр. Ону эн атынан да экирэтэн тутар кыаһын суох!

Биһиги оҕо эрдэхпитинэ, оччотооҕу тыа ыаллара ол-бу алаастарынан, үрүйэлэринэн бытанан олороллоро. Билэллэрэ диэн баара-суоҕа өтөхтөрүн саҕатыгар олодор таһараа ыаллара эрэ буолара. Барык-сарыкка таһырдыа табыстаххына, анараа ыал, мас иэччэхтээх халһаннарын тыаһа «айыккабын» диэххэ айылаах «кыыкыр» гынан иһиллэрэ. Оһохторун үөлэһиттэн кыһыл кыымнар өрүкүспүт курдук, өрө оргуйан тахса-тахса, борук-сорукка сүтэн иһэллэрэ.

Киэһэ аһылыктарын аһаан күө-дьаа буолан баран, дьиэлээх киһи далыттан тахсан күтүр улахан өрүстээх төбөлөөх ат оҕунун хаамтаран куучугуратан аҕалан, хотонугар баайан, аанын сабан, хайан кэбиһэр уонна: «Бэйэ, Хабырыыс оҕонньору кытта ону-маны баллыгыраһа түһэн баран утуйуохха»-диэн, таһараа ыалларын кытта ыһахтаһар; онон эрэ кинилэр санааларын аралдытар, чэпчиир, дууһаларын дуоһутар, нус-хас утуйар

буолаллар. Оннук киэһэлэргэ, биирдэ түүбэһэн иһиттэспинэ, офонньоттор Хабырыыстан төһө күүстээгин туһунан ыйыталлар эбит.

Онуоха Хабырыыстара, кэтэбириин оронно үүн тиэрбэһин курдук эриличчи көрөн, дагдайан олоророн, лаһыгыраччы күлэ-күлэ: «Суох, букатын туох да күүс суох, мэлийбит баһайыбын. Арай кистээбэчкэ эттэххэ, мууһу эрэ алларарбынан үчүгэй быһыылаабым. Кыра оҕо эрдэспинэ аҕабын кытары куйуурга сылдыарым. Онно офонньоттор «бу уол мууһу бэркэ анһар», -диэн мэнээк хайгыыллар этэ. Баар суох идэм ол эрэ. Кырдык даһаны мууһу алларар эмиэ биир туһунан идэ. Онно киһи кыайара-хоторо, күүһэ-уоҕа биллэр. Кыайан алларар киһини туораттан киһи ымсыырыах, көрдөр көрө туруох, төһөлөөх да халын мууһу үөһэттэн аллараанҥа диэри хороу курдук курдурҕаччы анһа турара,- дьэ үчүгэйэ бэрт буолар, доҕоор! Оттон офонньоттор бачча сааһырахпытыгар диэри Хабырыыс барахсан курдук муус анһар киһини истэ-билэ иликпит диэн кэпсэтэр буолаллара.

Бу киһи олох эдэр сааһыгар сылдьан маска атыллан турардаах. Дьэ, арай сааскы халысхан саһана, кыстык дьэтигэр олорон, сайылыгын ампаарыттан эт аһалаары, алыс ахсым баһайы атынан, адарайа суох сыарҕатыгар, икки баттыгыттан үктэнэн, турбутунан, түргэн баһайытык тэптэрэн иһэн кыраабыл уугар атыллыбыт...

Онно олус илистибитэ, алларыйбыта, хас эмэ ый устата сытан турбута үһү. «Киһи да бөҕө буолар эбит», - диэн эһээлээх эбэм аһынан да, сөҕөн да кэпсэтэллэрин истэrim.

Кэлин нэһилиэк мунһахтарыгар, мунһаларга энгин бэйэлээх дьон дьиибэлээн көмөлөөтөхтөрүнэ барыларын кытта тэбис-тэҥнэ оонһуура үһү.

Итиннэ урут кинини боруоба,лаан көрөөрү майаачылыы сылдыбыт аатырбыт бөҕөс бөдөн да дьоннору, үс биэрэстэлээх сис ортотугар утары көрсөн баран, икки дабыдалларыттан ылан быыкаа оҕо курдук, кэннилэринэн курулааччы анһан илдьэр үгэстээх эбит. Анараа дьон эрэйдээхтэр: «Хабырыыс! Сылдыар наадабыт элбэх, хойутаатыбыт. Майаачылаама, ыыт даа ыыт» - диэн көрдөһө, элэ-была тылларын этэ сатаан кэбиһэллэрин истибэчкэ, сыһыы саһатыгар диэри дьурулатан киллэрэн баран лаһыгыраччы күлэ-күлэ: «Чэ, сатаналар барын» -диэн ыыталыыра үһү.

Көр,оннук дьиибэлээх киһи этэ! Биирдэ үөрөҕө суох дьону үөрэтэр сиргэ, ликбезка, үөрэнэ муста сырыттаһтарына, күүстээх Десяткин дуо диэн ааттыыр киһилэрин (Десяткин Гаврил Николаевичи) кытары, дэлби хаайаннар, мас тардыһыннарбыттар. Десяткин кистэммэчкэ илии-атах оонһуутугар дэгиттэр кыттан, республика иһигэр киэнник сураһырбыт, мас тардыһытыгар кимиэхэ да барбатах киһи этэ. Оччолорго күүстээх Десяткины билбэт киһи диэн суоҕа.

Уол оҕо, эр бэрдэ күүһэ-уоҕа, туттуута-хаптыыта муус куубунаҕа болооччунан түүтэх бурдугу астааһыныгар эмиэ биллэр. Колхуос тэриллиэн иннинэ, бытархай хаһаайыстыба эрдэххэ, ыал барыта бэйэтэ бурдук үүннэрэн сиир этэ. Оччолорго Хабырыыс хастыы эмэ сүүс түүтэх бурдугу этиэх түгэнэ, начаас үлтү куһуйан кэбиһэрэ. Кини болооччутун тыһа, дьыбардаах сарсыарда, хас эмэ биэрэстэ сиртэн куһугураан олорор, муус тыһа музыка курдук, лынкыныы сытар буолара дииллэр.

Хабырыыс бэртээхэй диэн мас ууһа, болуотунһук, кыралаан бэрэстээчкэ да уһанар быһыылааҕа.Оскуолаҕа кэлээри-бараары таарыччы сылдьан үчүгэйкээн киэргэллээх хасаанка сыарҕаны оноро олорорун көрөр буоларым.

1932 сыллаахха олохтоох нэһилиэннэ бэйэтин баһатынан 2-с Наахараҕа сэттэ кылаастаах оскуола тутуллуута саһаламмыта. Маныхаха Хабырыыс биир актыыбынай көүлээччи, прораб дуу, прораб көмөлөһөөччүтэ дуу, итиннэ болуотунһук быһыытынан биллэрэ. Биирдии үлэһиттэр бэйэлэрэ бэрэбинэ кэрдэллэрэ. Онно Хабырыыс тыһа кэрпит бэрэбинэлэрин илэ харахпынан көрбүт киһи бу сылдыабын. Биһиги үөскээбит өтөхпүт чугаһыгар баар илин тыһа мас кэрпит этэ. Онно көрдөххө, ааттаах аарыма тииттэри суулларан баран анардарын хайа суоран кэбиһэр эбит. Дьэ, доҕоор! Сүгэбит олуга диэн, олук да олук! Тэтиэнэх киһи көтөҕөр олуга. Дьон мустан киэһэ аһыы олорон, Хабырыыс ураты күүһүн туһунан кэпсэттэхтэринэ, ол сүгэ олугун сөҕөллөрүн-махтайалларын өрүү истэrim.

Оскуола тутуутугар үлэли сылдьаннар, тутуу үлэһиттэрэ күнүскү омурбаннарыгар, күөх хонууга чэйи иһэ ололорбуттар. Хабырыыс буоллабына, ангар илиитигэр толору чэйдээх нэлэгэр ылтаһын миискэтин туппутунан хонууга өттүгэстии түһэн, икки эр бэрдин иккиэннэрин бииргэ атабынан кыпчыһан баран, чэйин иһэн сырылата сыппыт. Ол дьон буоллабына, хааннара ыгыллан, тымырдара күүрэ-күүрэ, мооннууларын ингиэрэ күрэннии-күрэннии, ынчыктыы-ынчыктыы мөхсө, тэбиэлэнэ сатаан кэбиспиттэр да, хата киһилэрэ быыкаатык да илигир гынан көрбөтөх, миискэлээх чэйин хаапыланы да дьалкыппатах. Ол кэннэ эмиэ куолутунан күлэн лаһыгыраан-лаһыгыраан баран: «Ээ, акаарылар, сээкэйгитин өлөрүөххүт, киһи атабыттан хайдах төлөрүөйээри гынабыт? Абааһылар, чэ, аһаан,» – диэт, ыталаан кэбиспит. Дьэ, ити хайдахтаах курдук кытаанах кыпчыһыы буолуой? Дьингнээх тимир ытаччанан ытыттарыы буоллаҕа дии!..

Ити кэннэ биирдэ, саҥа оскуола дьэиэ өһүөтэ ууруллан эрдэбинэ, үөһэ тахсар оскуонһа (трап) анныгар, Хабырыыс икки атабын халаачыктыы ууран, удьурхай хамсаҕа, табах тардан унаарыта ололорбута. Бу ололордоһуна дьоно, биэс-алта киһи, сэттэ-аҕыс миэтэрэлээх суоруулаах үөл бэрэбинэни оскуонһа устун үөһэ таһааран иһэннэр, мүччү тутан кэбиспиттэр. Дьон: «киһи өллө-өллөө», -диэн хаһыы-ыһыы бөҕө буола түспүтэр. Онуоха киһилэрэ көрүөх түгэнэ, ойон тура охсон, ытыһыгар түһэрээт, бэрэбинэни дьэиэ үөһэ истиэнэтин кыйа барар оскуонһа үрдүгэр өрө анһан кууһунналар. Тыас-уус бөҕө, дьэиэ истиэнэтэ өрө эйэнэли түһэр! Онно соһуйан тутта-хапта, илгистэ, көрө-истэ турарыттан ордук ынырыгы көрбөтөхпүт, – диэн кинини кытта бииргэ үлэлээбит дьон бука бары кэпсир этилэр.

Хабырыыһы чугас эргиннээҕи нэһилиэгин дьоно-сэргэтэ бэркэ диэн ытыктыыр, таптыыр киһилэрэ этэ. Кинини харыстаан быһа эппэт этилэр.

Саха дьонугар биир саамай ыарахан, киһи сэниэтин эһэр, сыратын-сылбатын быһар үлэнэн бурдук сири баһымһынан табыһы буолар. Орто үчүгэй үлэһит күннэ биэс муунта сири табыһар диэччилэр. Оттон Хабырыыс күннэ 25-30 муунта сири аа-дьуо табыһар! Арай биирдэ, сайын ортотун саҕана, кинини кытта били оскуола тутуутугар бииргэ үлэлиир дьоно: нэһилиэк Сэбиэтин президиумун чилиэнэ Сивцев Петр Герасимович (Дьарааһын Бүөтүккэтэ). Аатырбыт мас уһа Григорьев Егор Семенович (Тарааммат Дьөгүөр) иккиэ буоланнар собус-соруйан, Хабырыыс киһиттэн ураты хайдах кыайа-хото үлэлирин көрөөрү, Кустуур диэн алаас тыатыгар, табыыр сири кытытыгар, күөх иһирик ойуур быһыгар саһахтарынан саһан кэтэһэн сыппыттар.

Бу сыттаһтарына арай киһилэрэ табыһан өрө бидилитэн иһэр эбит. Дьэ, туттуу-хапты кытаанаҕа... Арай, иннигэр сүүнэ үөл тиит чөнөчөҕө ололор үһү. Хабырыыс чөнөчөгү анһын тула баһымһынан хаспыт, төһүүлэри бэлэмнээбит, икки-хас силиһи сүгэнэн быһа охсубут, сэрэммитти ол-бу диэки көрбүт уонна икки санһын анһан баран, түллэс гынарын кытта тыас соһотохто өрө бачыгыры түһэр да, чөнөчөгү туох баар буордары-сыыстары логлу тардан таһааран, күөлэһитэн кэбиһэр! Кэтэһэ сытар дьоно эмискэ саба сырсан киирээт:

– Хайа, Хабырыыс, бу туох ааттаах үлэтэй-хамнаһай? – дэһэ түһэллэр.

Онуоха Хабырыыстара манна туох да уратылаах суоһун курдук, этэр:

– ээ, бу да дьон тылын доһор! Хара сордоох чөнөчөгө түбэһэн, сырабын-сылбабын бараата! Быйылгы сайыннаағы күммүн-дьылбын бу аат чөнөчөгө сиэтэ. Урааннаах үһүн сайыны быһа кинини эрэ кытта тиниктэһэн, ачыаһыран табыстым. Түөрбүт истээктэрим, төһүүлэrim ити сыталлар.

Отутус сыллардаахха госудаствоҕа бурдугу туттарыы диэн баара. Ону хастыы да киһи буоланнар, уонтан тахса атынан «кыһыл обуос» тэрийэн «сып-пуунҥа туттарар» этилэр. Ол илдьэннэр манхааһай аанын аанын аһан баран, истиэнэ устатын тухары кэрийэ оноһуллубут бурдук кутар сүһүөххэ кууллаах бурдуктары, иккилии буола-буола ыачарыһан киллэрэн сүөкүүлэр. Ону Хабырыыс сөбүлээбэккэ: «бу курдук буоллабына, манна хонууһубут. Бэйи, антах турун, эһиги сүөкээччи буолун, мин быраҕаттаан көрүүм», – диэт кууллаах сэлиэһинэйдэри, нөнүө истиэнэҕэ тийэн кэтиллэ түһүөхтэригэр диэри тамнаан билдиргэппит. Ону биэс-түөрт киһи ситиһэн сүөкээбэккэлэр, бэйэлэрэ ахчаччы ырыттар, ийэ-хара көлөһүннэрэ иэннэринэн сүүрбүт.

Мин оскуолаҥа кириэм иннинэ, сэлэпиискэ диэн ачаахтаах кыра тимири Киристэ-пиэллээхтэн ылаттара ыгттылар. Мин арҕаа сайылыгынан тахсан, күөх тыа быыһынан ыллык суол устун баран истим. Кустууру чугаһатан истэхпинэ тыаны үрдүнэн сайылык диэкилтэн хара буруо өрө лөглөрүйэн тахса турара көһүннэ. Мин туох ааттаах алдьархайдаах буруотай дии санаатым. Сайылык саҕатыгар киирэн кээлтим: Тынҕрах Хабырыыстаах үс салҕааһыннаах улахан баҕайы дьизэлэрэ умайан күүдэпчилэнэ турар эбит...

Үс мастаах остуолба бүтэй (дьизэ олбуорун) тас өттүгэр, хонууга, утуйар тангас, иһит-хомуос, мал-сал бөбөнү таспыттар. Ол кэннэ кыра баҕайы сайылык уола-кыыһа, оҕолоро, дьахталлара, эмээхситтэрэ-оҕонньотторо мустаннар айманыы, ытаһы-сонгоһуу буола тураллар эбит. Икки кырдыаҕас баҕайы эмээхситтэр умайа турар дьизэттэн биир мас орону таһааран салыбыраһаллар. Бу буола турдаһына, собуруу үрэх диэкилтэн Хабырыыс дьабыллаах сур атын мунгунан тэптэрэн кэлэн, көнтөһүн остуолбаҕа иилэ быраҕаат, кирилизинэн дьизэтин үрдүгэр өрө сүүрэн батыгырайан табыста уонна: «Бар дьонум, сайылыгым ыаллара, дьон эрэ буолларгыт, кытаатан уута таһан иһиң,» – диэн көрдөһөн хаһытаата. Атаһын аннынан уоттар умайан кытыаста туралларын атыллалалы сырытта. Кырдыаҕастар бүтэйтэн тайанан туран: « Тукаам, Хабырыыс, түс даа түс! Бэйэһин былдыатың, туох да кыайарын ааспыт», – диэн ааттаһа, ытаһа-сонгоһо тураллар.

Хабырыыс үөһэттэн түһэн, умайа турар дьизэ иһиттэн биэстии-алталы сыыптаах муосталары тоҕута харбы-харбы, аанынан тэлгэһэҕэ бырахпахтаата. Онтон сүүрө сылдьан, сутуругунан түннүк холуодаларын өнөрүтэ охсубута хонууга кырайан иһэллэр. Онно көрдөххө, туттубута-хаптыбыта, сирэйэ-хараҕа турбута, көрбүтэ-истибитэ сүдээх этэ!

Хабырыыс икки эрэ киһини кытта күүһүн боруобалаан көрбүттээх. Биирдэрэ дьон дьыңнээх бухатырынан аахпыт киһилэрэ-Охоһоһой Мааркап диэн ревком киһи, биирдэрэ-Сидоров Яков (Нуучча Дьаакып) диэн саха дьахтара былыргы сыылынайтан төрөппүт уола. Туох да сүүнэ улахан, ыйданатааһы тиит күлүгүн курдук кэнкэриттибит киһи этэ. Аатырар Манньыаттаах уолугар хамначчытынан сылдьан үөһэ мэндиэмэнгэ биирдии киипэ чэйи (ол аата 25 бууту) билиммэккэ сүгэн таһаарар киһи.

Боруобалаһыылара диэн манньык буолбут: Нуучча Дьаакыпка үрдүгэр хаһан да быаны түһэттэрбэтэх тоҕус саастаах күндүл ханьыл биэ баар эбит. Ол биэни бас быалаан, үһүн баҕайы кириэс өтүүнү состорон баран, киэн дал иһигэр ытан кэбиспиттэр. Күрэхтэһэр усулуобуйалара: хайалара даһаны биир сиргэ үктэнэн туран, уллунах да устата атаһын уларыппакка, сүһүөҕү хамсаппакка дьирэччи тэбинэн, өтүү төбөтүттэн тутан, биирдии тутумунан лаппыйан, биэ төһө да сүүрдүн-көттүн, мөбүстүн-ону отой билиммэккэ, бэйэҕэ сыһыары тардан ылаахтаах.

Күрэхтэһии сағаланар.

Нуучча Дьаакып бэйэтэ үктэнэн турбут сириттэн тэмтэрийэн, сүүрө сылдьан өтүүтүн ыраах-ыраахтан тутан, биэтин соһон ылбыт.

Иккис киһи, Охоһоһой Мааркап, турар сириттэн сүһүөҕэ хамнаан, иннин диэки икки-ус хаамыыны халбарыйан баран, өтүүнү ыраах-ыраахтан тутумнаан, биэни эмиэ бэйэтигэр тардан ылбыт.

Оттон Хабырыыс үктэнэн тубутр сириттэн кыратык да хамсаабакка, сүһүөҕэ быычыкаанньык даһаны ибигирээбэккэ, өтүүнү адьаһын биирдии тутумунан кэмнээн биэни ыт оҕотун курдук бэйэтигэр сыһыары соһон ылбыт.

Хабырыыс кыаҕа-саппаһа төһө ордон хаалбытын туох да билбэт! Хайдах гынан билиэхпитий?..

Сайынны өнүрүк куйаас күн атаһа сыгыннаах, ат сарайын күлүгэр Сэргэй диэн саастыы уолбунаан туос ынаһынан оонньуу олодохпуна, сайылык илин баһын диэкилтэн, Хототтон кэлэр суолунан, уонча киһи кэпсэтэн баллыгыраһа-баллыгыраһа хаамсан иһэллэрэ. Ортолоругар Хабырыыс сис туттан, түөһэ өрө мөтөһөн, мэктиэтигэр, дьонун түөһүн тылынан куопшукка дылы буолан, санара-инэрэ, дабдыгырыы, күлэ-үөрэ иһэрэ көрөргө астык да этэ! Уопсайынан даһаны кини ол курдук олус ис киирбэх, боростуой оонньуулаах-күлүүлээх киһи этэ. Аһара сэргэх көрүгүнээх, тэтимнээх туттуулаах-хаптыылаах киһи!

Итинник үтүөкэн киһи 1935 сыллаахха тымныйан өлбүтэ. Өлөр ыарыытыгар сыттабына, нэбилиэк дьоно барыта учаратынан кэлэн түүннэри-күннэри дьуһууру гынан ыарыылаабыттара. Көмүллүүтүгэр дьоно-сэргэтэ, эдэрдиин-эмэнниин ким да оппокко сылдыбыта. Онно ийэтэ Маарыйа эмээхсин: «Тоҕойуом! Көмүһүөм! Тоҕо миигин. Бу дьүһүннээх киһини соҕотохтуу хааллардын? Маннык кылгас үйэлэнэр буолан баран, сатаатар дьонгор-сэргэбэр үтүө тылынан абыннарар гына бэйэбин биллэрбит баҕас буолбатаххын. Мин оҕом мээһэ киһи буолбатах этэ – чэхчы баардаах киһи этэ! Сорум да буолар эбит», – дии-дии марылааччы ытаабыта.

*Афанасий Ефремов,
Саха АССР народнай артыыһа. «Хотугу сулу» сурунаал. 1976 сыл, №9*

Дара Мэхээлэ

Дара Мэхээлэ Наахара нэбилиэгэр «Орогдооччу» аҕатын ууһугар (хойут Наахара 2-с нэбилиэгэр) «Хаар балаҕан» диэн сиргэ кыстыктаах, «Чуочабыл» үрөбөр сайылыктаах Нута Сэмэн диэн күүстээх, быһый киһиттэн төрөөбүт.

Дара Мэхээлэни Нута Сэмэни кытта бииргэ төрөөбүт «Чуочабыл» үрөбүн халдыаайытыгар «Сыырдаах» диэн сиргэ олохтоох «Халҕан Дьаакып» (Яков) ойуун киһи ылан ииппит.

Дара Мэхээлэ кыыс курдук үчүгэй дьүһүннээх, саһаан үрдүк унуохтаах уонна күүстээх киһи эбит. Дарайбыт кэтит сарыннаабын иһин кестөр дьүһүнүттэн ааттаммыт. Олонхоҕо алта былас дарайбыт сарыннаах дииллэрин курдук, санна кэтитин, дарабарын иһин «Алта харыс сарыннаах Дара» диэн ааттаммыт. Кыараҕас ааннаах дьиэбэ кырыытынан киирэр кэтит сарыннаах, халын көрүгүнээх киһи эбитэ үһү. Мэхээлэ хаһан да күүһүмсүйбэт эбитэ үһү. Күүһүн үлэтигэр-хамнаһыгар, аһырыгар-сииригэр биллэрэрэ үһү. Дьонго биллэринэн:

- саха хотуурунан оту үчүгэйдик охсор эбит. Хотуурун тимирэ 7 чиэппэр (4 чиэппэр – 1 арсыын, 6 чиэппэр – 1 метр). хотуурун уга уунан баран сышпытын саҕа(бэйэтэ саһааннаах-2 метрдээх). Ити хотуурунан охсубута 3-4 киһи охсубут суолугар тэннэхэрэ үһү. Отун үлэтин от үүммүтүн кэннэ, от сар кутуруга буолбутун кэннэ саҕалыыра дииллэр (билиннинэн от ыйын 21 күнүттэн, Борокуоппайтан, кэбэ этэрэ уурайбытын кэннэ). Отун охсубут маннайгы күнүгэр хотуурун суолун аҕара үһү. Онтон кэлин күннэргэ маннайгы охсубутуттан түспэт гына охсоро дииллэр. Иннэ гынан ходуһатын аҕыйах күнүнэн оттоон бүтэрэрэ үһү. «Дьабара» диэн күөл хоту өттүгэр баар «Нуй» диэн сире биир күн охсоро үһү.

- Оттор маһын тыаҕа дүлүгүннээн оҕуһунан тийбэккэ, сырыытын сыыдамсытаары охторбут тиитин мутаан баран, дьиэтин таһыгар сүгэн киллэрэрэ үһү. Тиити кэрдэн дүлүгүннээн тийэйригэр суолун солоноро, тийээн бириэмэтэ барарын харыстыыра уонна көлөгүн да аһынара буолуо дииллэр үһү. Ол курдук олорор балаҕаннаах хотонун, ампаар дьиэтин, үбүн ампаарын мастарын саннынан таһан туттубута үһү.

- Биирдэ суол алдынан эрдэбинэ Амматтан бурдук тийэ тахсыбыт. 10 буут (160 кг) бурдугу булан дьиэтигэр киирэригэр хаара хараарбыт. Соноҕоһум сылайыа диэн, атын сыарҕатыгар холбоон баран сыарҕалаах бурдугун соһон дьиэтигэр аҕалбыт. Олорор «Сыырдаабын» халдыаайы сыырын ньылбы соһон таһаарбыт. Дьиэбэ киирэн, уотун иннигэр олорон, быһабынан көлөһүнүн соттоору, өгүс баһын үөс тымырын быһан, хаана баран эдэр сааһыгар өлбүтэ үһү.

- Аһыан – сиэн баҕардабына, күнгэ эмис сылгы биир миэстэтин сиирэ үһү. Эмис сылгы хаттатын биирдэ сизбит түбэлтэтэ эмиэ баар, кэпсэлгэ сылдыра. Ол туһунан манныгы кэпсииллэрэ: Дара Мэхээлэни Додор кулуба таһыттаран аатын алдыатаары ыныттара сылдыбыт. Дараны таһытараары 20-чэ эр киһини муспут. Дараны тобуктагыахтаах уонна уоннуу киһилээх икки кэккэни тобугунан хаамтарыахтаах. Дара тобуктаан баран хааман

истэжинэ турар дьоннор таһыйахтаахтара үһү. Бу сурабы Додор «ыспыраанныгынан» ааттанар улахан «сэтээтэлинэн» ааттанар аччыгый уолаттарын ойохторо уонна бэйэтин эмээксинэ Додорго тийээннэр «Нута Сэмэн оҕотун, Дара Мэхээлэни көрдөр диэн көрдөспүттэр. Додор дьахталлар көрдөһүүлэрин ылынан көнүллээбит. Дьахталлар Дара Мэхээлэ үчүгэй дьүһүнүн, үрдүк көнө унуоҕун көрөн бараннар хайбаабыттар уонна Додорго кэлэн – «Дараны айбыт үөһэнни-аллараанны айыыһыттар хоргутуохтара, маннык үтүө дьүһүннээх киһини сордоомо, босхолоо» – диэн көрдөспүттэр. Додор: «Бу ньыламан манаттар, Дараба баҕардылар ээ, быһыыта» – диэн баран, таһыйартан босхолообут. Ол оннугар атыннык күлүү-элэк оносторго быһаарыммыт: Эмис сылгы хаттатын үстүү тарбах халыҥнаах кэччик гына быстарар уонна кыраабыл угун курдук маска тистэрэр. Маны икки киһи көтөҕөн тураннар, тобуктаан олорор Дараба сиэтэллэр. Дара бүтэһик хаттатын мастары тосту ыстаан ылан, көрөн турар Додор тойону, кулуттары сөхтөрбүтэ үһү.

Бу номоҕу 1979 сыллаахха от ыйын 8 күнүгэр Костромькин Семен Егорович – Нута Сэмэн сиэнин кэпсээниттэн суруйдум.

*В.Р. Уломжинский.
02.02.1979 с., Хочо бөһүөлэгэ*

Улахан хомуһуннаах ойуун

Алаады ойуун-Абрамов Петр Алексеевич биир улахан хомуһуннаах ойуунунан биллибитэ. Кини аба хомуһуна, сэбиэскэй былаас кэмигэр түбэхэн, ойууннааһын бобуулаах буолан, киэнник биллибэккэ хаалбыта. Онон дьобурун, талаанын туһаммакка ойуун быһыытынан трагической дьылҕаламмыта. Кини алгыстарын, кырыыстарын сурукка киллэриинэн дьарыктаммыта учуутал, фольклорист, этнограф Степанов Петр Терентьевич. Кэлин ону архыыптан бэчээккэ да, бэйэлэрин үлэлэригэр да туһанар буоллулар.

Алаады ойуун Илин Хангалас улууһугар 2-с Наахара нэһилиэгэр Мундулаахха төрөөбүтэ. Аҕата балыксыт Бақыныар – Алексей Яковлевич Абрамов диэн дьаданы киһи, ийэтэ Мэнэ улууһун Алтан нэһилиэгин Макаровтар кыыстара, Ньоборулла уонна Өлүөс ойууттар балыстара, Вера диэн олонхонут уонна ырыаһыт дьахтар. Үс уол, ордук Алаады уонна Кынат чуор куоластаах, уус тыллаах дьон буола улааппыттар. Иккиэн көмөлөөн олонхону толороллоро үһү-Алаадыта тыл этээччинэн Кыната ырыатын толорооччунан. Ону таһынан иккиэн кыайыгас үлэһиттэринэн биллибиттэр. Алаады күнүгэ биир дэһээтинэ (1,30 га) сиртэн итэбэһэ суох оту охсор, биэс саһаантан итэбэһэ суох маһы көрдөн, хайытан, саһааннаан кэбиһэрэ үһү.

Кини ойуун буолбута туспа кэпсээн. Үс сыл моһуогуран, кинини киһи иннин-кэннин быһа хаампат буолбут, аатырбыт-сурьбыт, аба хомуһуна сүдү. Көрөн олодохторуна уларытар, итиигэ-тымныыга буһар-тонгор, көстүбэт да гынар кыахтаах эбит.

Сэбиэскэй былаас буолбутун кэннэ кырдыаҕас колхуоска киирэн араас үлэлэргэ үлэлээбитэ. Кинини оскуола өрөмүөнүгэр сырыттабына, дьиэбэр хоннорор, өрөтөр этим. Хомоҕой тылынан араас кэпсээннэри, остуоруйалары кэпсиирэ, ардыгар олонхолуура. Өлөөрү сыттабына сиэрин-туомун толорон, бэлэмнээн кыырдарбыһыт. «Көрдөһүүбүн-ааттаһыбын ылымматылар, хонугунан кэлэн илдьиэхпит» – диэтилэр диэн мунатыйбыта. Өтөҕөр мундулаахха үөлээннээхтэрин Исаков В.В. – Төллөкө, Гаврильев Н.И. – Тимирдиир, Колосов В.С. – Ыстапаан Баһылайын көрүүлэригэр сытан 1945 сыллаахха өлбүтэ.

Алаады ойуун билгэлээһиннэрэ, түүлэрэ, аба хомуһуна кырдык да киһини сөхтөрөрүн туһунан дьон сөҕөн-махтайан, сүгүрүйэн, саллан да кэпсииллэрин уонна бэйэм кэргэнниһэн билбит буолан, кини туһунан сырдатан, кыракый брошюраны таһаартардым. Иннокентий Сосин редакциялаан, Майаба улуу кырдыаҕаска сүгүрүйүүбүн сурукка тигэн хаалларбыһыттан үөрэбин.

Уломжинский В.Р. – Уламды, бэтэрээн учуутал. 1994 сыл, Хочо

*Нэһилиэк бары ыаллара
Атах-бытах дьонноро
Аныгы суолга кэлэннэр,
Артыал диэңгэ киирэннэр,
Бары бииргэ үлэлээн,
Бастың дьолу саҕалаан
Күчүрэн-уоһуран испиттэр,
Көнөн-байан барбыттар...*

С. Васильев

«Арамаан артыала» диэн поэмататтын.

Нэһилиэк советскай былааһы олохтоохун уонна гражданскай сэрии сылларыгар (1917-1924 сс.)

Улуу Октябрьскай революция иннинэ Илин-Хангалас улууһа Өлүөнэ өрүс илиннигэ энээригэр Арбаа-Хангалас, Мэнэ, Боотурускай улуустарынан кыраныссалаһан олорбута. Улуус управлениета Ороссолоудаба олохсуйбута. Ороссолоудаба II Тыыллыма (Түмэти) нэһилиэтин баайдара, онтон кулубалара буолбут 12 мэтээллээх Силип Лепчиков, Герасим Соловьев олорбуттара.

Илин-Хангалас улуунун 1889 сыллаабы отчуотуттан көстөрүнэн 3644 сылыгылаахтара, 17.691 ынах сүөһүгэ сыл аайы 3360 кэбиһиилээх оту оттууллара. 7441 нэһилиэнньэлээх улууска 19 нэһилиэктээбэ (6 Наахаралар, 2 Хаптабайдар, 2 Тыыллымалар, 3 Нөөрүктэйилэр, Ходоро, Догдоно, Хара, Хачыкаат, 2 Дьөппөннөр). Улууска сылга 5014 буут бурдугу (ньэчимиэни), 2615 буут 20 муунта дьаарынсаны, 625 буут сэлиэһинэйи, 24 буут эбиэни үүннэрэллэрэ. Кэлин сылларга ити улаатан испитэ.

2-с Наахара нэһилиэгэ Илин-Хангалас улуунун собуруулуу-илин өртүгэр сытар. Хотугулуу-илин, илин, илиннилии-собуруу өртүгэр Мэнэ улуунун нэһилиэктэрин Тарабайы уонна 1 Холгуманы кытта бысаһара. Онтон атын өртүгэр I, III, IV Наахаралары, 2 Нөөрүктэйини, I Тыыллыманы, II Хаптабайы, Ходоро нэһилиэтин кытта бысаһара. II-с Нөөрүктэйини, I Тыыллыманы, II Хаптабайы, Ходоро нэһилиэтин кытта бысаһара. II-с Наахара нэһилиэтин дьонноро сүөһү иитиитинэн уонна сир үлэтинэн дьарыктаналлара. Кэнники XX-с үйэ сафаланытыгар сылгыны хото иитэр буолбуттара. Бурдугу хото Ийэ күөлүн куулатыгар, арбаа Хочо үрөбөр ыһаллара. Илин Бэс күөлүгэр Митрофан нуучча, Бубякин Василий Михайлович (Уус Баһылай) хортуоппуйу ыһаннар, дьонно үтүө холобур буолбуттара.

Революция иннинэ нэһилиэкпит култуурунай киининэн таһара дьэиэтэ буолара. Ол эрэри олох сайдан истэбин аайы, үөрэхтээх дьон наадалара биллэн испитэ. Наахара нэһилиэгэр үөрэхтээх Колесов Павел Прокопьевич, «Быыкына суруксут», диэн соботох үөрэхтээх киһи баара.

Итини таһынан таһара дьэитин үлэһиттэрэ нуучча дьонноро: аҕабыт Попов Петр, лөчүөк Сизых Александр диэн таһара үөрэхтээхтэрэ бааллара.

1917 сыллаахха олунньутаабы өрөбөлүүссүйэ кэнниттэн Саха сиригэр кылаассабай охсуһуу күүһүрэр. 1917 сыллаахха бэс ыйыгар рабочайдар депутаттарын сэбиэтигэр сана быыбар бытыллыбыта. Итини тэнэ бааһынайдар сэбиэттерин сьехэ буолбута. «Былааһы Совецка!» диэн лозунг нэһилиэнньэни эргэ олобу утары өрө турууга ынгырбыта. Бассабыыктар кистэлэннинэн өрө турууну бэлэмнээбиттэрэ, эдэр ыччат дружината тэриллибитэ.

1918 сыллаахха от ыйын 1 күнүгэр Рыдзинскай этэрээтэ Дьокуускайы босхолообута. Ол эрэри контрреволюционнай күүстэр утарсылара намыраабатаҕа. Саха сиригэр 1918 сыллаахха атырдыах ыйыттан гражданскай сэрии сафаламмыта. Ити айдааннаах дьыллар-күннэр II-с Наахара нэһилиэтин эмиэ таарыйбыттара. Нэһилиэккэ ревкомнар талыллан үлэлээн барбыттара.

Ол курдук 1921 сыллаахха Ой-Бэскэ Управкомна Потапов Андрей Иннокентьевичи, Пивоваров Анемподист Гаврильевичи, Колесов Иван Павловичи (Быыкына улун) ынгыран ылан эппиттэр: «Эһиги нэһилиэккэ 3 киһиттэн састааптаах ревком тэриллэр. Онон бэрэссэдэтэлинэн Потапов Андрей Иннокентьевич, чилиэннэринэн Пивоваров Анемподист Гаврильевич уонна Колесов Иван Павлович буоллугут. Онон эһиги ити үлэбэ үлэлиэхтээххит, байыаннай бириэмэ, аккаастыыр табыллыбат», – диэн буолбут. Онон биһиги нэһилиэккэ 1921 сыллаахха алтынньыттан ревком үлэлээбит. (Колесов Иван Павлович биэрбит ахтытыттан.)

Ревком соруктарынан буолаллара:

1. Нэһилиэк олохтоохторун Сэбиэскэй олоххо киллэри (Советизация населения).
2. Аһы – үөлү хомуйуу.
3. Кыһыл аармыйаны көлөнөн, итии таһаһынан уонна да атынынан хааччыйы.

Ити соруугу толоро сырыттактарына, 1922 сыллаахха кыһын Олом Күөлгэ Михайлов баандата баар буолбута иһиллибит. Олор 16 ревкомовецтары уонна нэһилиэк активистарын ытыгалаан өлөрбүттэрэ.

Колесов Иван Павлович – комсомолец буолбута уонна 1921-1922 сылларга Дьокуускай тулатыгар сэриилэспитэ. Нөнгүө сылыгар Пепеляевы утары сэриигэ кыттыбыта. Онтон хоту оройуонна бандьыттары сойуоласпыта, милииссийэбэ үлэлээбитэ. 1925 сыллаахха кулун тутар 18 күнүгэр Казачье дэриэбинэтигэр Новгородов уонна Михайлов (Хахай уола) баандалара И.П. Колесовы тутан өлөрөргө уураахтаабыттара. Ону Казачье олохтоохторо быһаабыттара (Колесов И.П. ахтыгытыттан).

Марков Афанасий Николаевич уруккута III Наахара нэһилиэгэр (Тиэлиги нэһилиэгэр) «Тыымпы» диэн сиргэ 1892 сыллаахха орто ыалга төрөөбүтэ, билиннитэ II-с Наахараба өрөбөлүүссүйэ кэмигэр нэһилиэккэ ревкомунан, кэнники нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбитэ. Гражданскай сэрии кэмигэр Кыһыл Аармыйаба уонна ОГПУ-га улахан көмөнү онорбута. Нэһилиэк сэбиэтинэн олорон нэһилиэк баайдарын кулаак онортообута, сирдэрин дьадангыларга ылан түгэппитэ. Марков А.Н.-ы 1930 сыллаахха балабан ыйын 4 күнүгэр, дьэтигэр кизээнниги аһылыгын аһы олордубуна, түннүгүнэн ытан өлөрбүттэрэ. Онно 10-ча саастаах кыһы Өксүүһү эмиэ таппыттара. Буруйдаахтар тутуллан 1930 сыллаахха сэтинни 29 күнүттэн ахсынны 2 күнүгэр диэри Майаба сууттанан (аһаас суукка) Петров И.А., Никитин П.А. ытылларга, Н. Максимовы (Тукаһаны), Г.И. Григорьевы, С. Васильевы 7-10 сылга хаайыга уурталаабыттара. (В.Р. Уломжинскай ахтыгытыттан 1982 с. 27/VIII.) А.Н. Марковы 38 саастаабар олобун сидьин өстөөхтөр быспыттара.

Сидоров Егор Николаевич (Күөллэй Дьөгүөр) венгр омук киһитэ Котрус хамандыырдаах этэрээккэ Амма солубуодатыгар биэс ый хаайтаран олорон сэриилэспитэ. Онтон Дьокуускай тулатынаабы бандьыттары үлтүрүтүүгэ кыттыбыта уонна илин үүрсүбүтэ. 1923 сыллаахха Пепеляев баандатын Алдан өрүскэ тиэрдилэн баран төннүбүтэ. Колесов Николай Федоровичтыын илии пулеметтаах сылдьан 50 бандьыты бэриннэрбиттэрэ. 1925 сыллаахха Артемьев уонна Босоойко баандаларын утары сэриигэ кыттыбыта. Илин саһа сылдьар бандьыттар илиилэлэриттэн өлбүтэ.

Васильев Серафим Петрович (Сэрэпээн) Саһыл сыһыга хаайтаран олорон сэриилэспитэ. Ол кэнниттэн дойдутугар кэлэн ревкомна, сэбиэккэ үлэлии сылдьан 1930 сыллаахха балабан ыйын 4 күнүгэр Сыырдаах диэн сиргэ кус ытан баран, ону ылаары, ууга түһэн өлбүтэ.

Потапов Андрей Иннокентьевич – 1921-1922 сылларга ревком чилиэнэ.

Пивоваров Анемподист Гаврильевич – 1922-1923 сылларга ревком чилиэнэ. Кэлин «Молотов» колхозка чилиэнинэн киирэн араас үлэбэ үлэлээбитэ уонна дойдутугар кырдьан баран өлбүтэ.

Колесов Николай Федорович (Төбөтөй Ньюкулаас) Пепеляев баандатын утары сэриигэ Сидоров Егор Николаевичтыын илии пулеметтаах сылдьан 50 бандьыты бэриннэрбиттэрэ. Кэлин «Молотов» колхозка араас үлэбэ үлэлээбитэ. Илиинэн оту охсууга тэннээбин булбатаба. Ол курдук 1 күннэ 2 гааны охсоро. Николай Федорович 70-с сыллардаахха кырдьан олорон дойдутугар өлбүтэ.

Потапов Николай Егорович 1 (Илиитэ суох Дьөгүөр уола Ньюкуус) – кыһыл партизан.

Наумовскай Михаил Гаврильевич – 1925 сыллаахха Бүтэйдээх оскулатыгар үөрэнэ сылдьан, 15 саастаабар, Артемьев уонна Босоойко баандаларын эһиигэ сылдыбыта. Аба дойду сэриитигэр ыңырыллан баран төннөн кэлэн Наахара оскулатыгар учууталлыы сылдьан 1945 сыллаахха өлбүтэ.

Платонов Иван Иванович – 1927-1928 сылларга ГПУ-га үлэлии сылдьан Ксенофонов, Артемьев, Босоойко баандаларын үлтүрүтүүгэ кыттыбыта.

Сидоров Филипп Николаевич (Өлөн Төбө) – Пепеляев баандатын утары кыргыһыга кыттыбыта.

Гражданскай сэрии сылларыгар нэһилиэк сиригэр-уотугар улахан сэриилэр буолбатактара. Арай кыһыллар үс дозорга иһэр байыастарын бандьыттар тоһуйан

өлөрбүттэрэ. Ол кыһыллары кэриэстээн Наахара орто оскуолата пааматынньык онорон 70-с сылларга Боѳурускай мыраан анныгар туруорбута.

1922 сыллаахха куораттан тахсан Аммалаан иһэр кыһыл этэрээтэ, Барѳалаахха кэлэн тохтоон баран, салгыы айанныыр былааннааѳа. Оһоѳос үрэѳэр кинилэри бандьыттар тоһуйа сыталларын билбэт этилэр. Ону Кириллин Петр Николаевич (Манган Бүөтүр) Барѳалаахха баран тыллаан элбэх киһи өлүүтүн таһаарбатаѳа диэн билиннэ диэри кырдыѳастар кэпсииллэр.

Кириллин П.Н. оччолорго «Кутуйа» диэн сир арѳаа бас халдыайытыгар оһороро. (Кириллин Николай Петрович 1987 сыллаахха биэрбит ахтыгытыттан.)

Гражданскай сэрии уонна Октябрскай өрөбөлүүссүйэ сылларыгар оскуолаѳа Константинов Михаил Андреевич, Неустроев Иван Иванович, Платонов Иван Иванович диэн учууталлар үлэлээбиттэрэ. Ити кэмнэ оскуолаѳа сылга аѳыстыы, уоннуу оѳо үөрэнэрэ. Гражданскай сэрии кэмигэр оскуола сабыллыбыта. Оскуола турар сирэ айан суолун кытыытыгар буолан улахан кутталлааѳа уонна мэхэйдээѳэ. Онон оскуоланы «Туппакаан» диэн сиргэ Нуучча Дьаакып (Сидоров Яков Семенович) дьиэтигэр көһөрбүттэрэ диэн кырдыѳастар ахтыыларыгар суруйбуттар этэ. 1923-1924 үөрэх дьылыгар бандьыттар хоттороннор, оскуола эмиэ Толоон Күрүөѳэ үлэтин саѳалаабыта. Учууталынан Платонов И.И. үлэлиир уонна 1927 сыллаахха диэри төрөөбүт нэһилиэгин оѳолорун үөрэтиигэ элбэх сыратын биэрэр. Оскуола оѳотун ахсаана элбээбитэ.

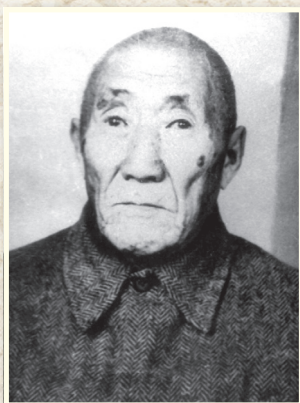
Оѳолору бэйэтэ хомуйан, төрөппүттэрин кытта кэпсэтэн үөрэтэрэ.

Ревкомнар улуус нэһилиэктэригэр сэбиэскэй былаас кыайытыын чингэтиигэ, кини саһа дьаһалларын олоххо киллэриигэ, кулаактары кылаас быһыытынан эһиигэ, култуурунай өрөбөлүүссүйэни нэһилиэнньэѳэ олохтооһунҥа улахан политическай суолталаах тэрийэр үлэни ыһпыттара. Кинилэр эдэр ыччатты, дьадангы дьону үмүрү тардан, ааспыт олох ыар батталыттан быһыыыр суолга турунуулары олохтоох баайдарга сөбүлэппэтэѳэ.

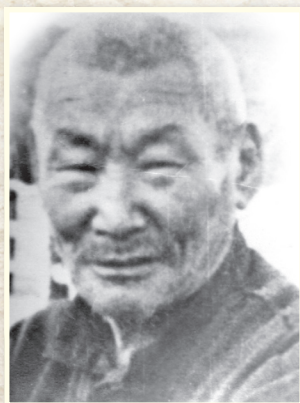
Бандьыттар Майаѳа, Төһүлүгэ, Аһыкайга, Олом Күөлгэ, Өмүкэйгэ, Чоронуттуга, Бүтэйдээххэ уонна да атын сирдэргэ элбэх бастын ыччаттары өлөрбүттэрэ. Биһиги нэһилиэккэ үөһэ ахтыллыбытын курдук бандьыттар, кулаактар, баайдар илиилэриттэн Марков Афанасий Николаевич уонна кини улахан оѳото – кыһа өлбүттэрэ.

Төһө даѳаны баайдар гражданскай сэриини тэрийдэллэр, син биир кыайтарбыттара. Эйэлээх олох саѳаламмыта.

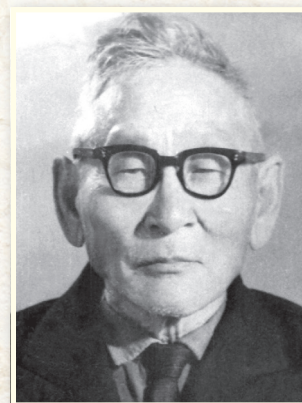
Ревком чилиэттэрэ

*Потанов
Андрей Иннокентьевич
1921-23 сс.
Ревком бэрэссэдээтэлэ*

*Пивоваров
Анемподист Гаврильевич
1922-23 сс.
Ревком чилиэнэ*

*Колесов
Иван Павлович
1922-23 сс.
Ревком чилиэнэ*

Холбоһуктааһын уонна культурнай революция сылларыгар (1924-1930 сс.)

1922 сыллаахха ахсынньы 24-31 күннэригэр Саха уобаластаабы I партийнай конференцията тыа хаһаайыстыбатын олохтоох уонна сиртэн хостонор промышленность салаалара государственнай эргиэн сайдытыгар хайысха биэрбитэ. Саха АССР правительствота, байыаннай балаһыанньаны тохтотон, киин улуустарга 1923 сыллаахха эйэлээх тутуу сағаламмытын биллэрбитэ.

1923 сыллаахха ахсынньыга Бүтүн Саха сиринээби Сэбиэттэр II-с съезтэрэ сэрииттэн эмсэҕэлээбит норуот хаһаайыстыбатын чөлүгэр түһэрэргэ, партийнай конференция туруорбут сороктарын ситиһилээхтик толорорго ынтырбыта. («Ленинскэй знамя» 1990с.24/IV, №50.)

Саха сиригэр гражданскай сэрии сүннүһүнэн бүтөн, сана эйэлээх олоҕу тутуу: тыа сиригэр революционнай улартыгылар, дьон өйө-санаата уһуктуута, сиргэ күүһү түмөн, холбоһон үлэлээһин сағаламмыта.

Бастакы табаарыстыбалар сорох нэһиликтэргэ өссө 1920-1921 сылларга тэриллэ сылдыбыттара. Батараактар (хамначыттар), дьадангылар сири холбоон үлэтиир табаарыстыбаларга үлгүмнүк киирэллэрэ, государствоттан араас чэпчэтиилэри ылааллара: үчүгэй сир бэриллэрэ, арааһынай түһээннэртэн, нолуоктартан босхолонолоро.

Сорох сирдэргэ баайдар эмиэ артыал тэринэллэрэ. Мэнэ улууһугар 1920 сыллаахха бэс ыйыгар III-с Мэлдьэхси баайдара Атласов, Слепцов «Эдэр» диэн производственной артыал тэримиттэрэ. Кинилэр үчүгэй сирдэри тутан хаалаары хамначыттарын артыал «чилиэннэринэн» ааттаан үлэлэтэргэ соруммуттара. Бу туһунан «Ленинскэй коммунар» хаһыат 1921 сыллаах тохсунньу 4 күнүнээби нүөмэригэр А. Понамарев суруйбута.

1924 сыллаахха күлүн тутар 28 – муус устар 1 күннэригэр иккис ынтырыһылаах Саха Киин Ситэриилээх Кэмитиэтин үһүс сессиятын быһаарытынан 1924-1928 сылларга сири дьадангыларга тэнгэ үллэри ытыллыбыта. Сири үллэригэ улуустарга «Хамначыттар сойуустара» тэриллибитэ. Нэһиликтэргэ ревкомнар үлэтииллэрэ. Сир реформата кылаассабай охсуһуу сытырхайбыт быһытыгар-майгытыгар ытыллыбыта, аҕайы уустарынан нэһиликтэр икки ардыларыгар сир былдыаһыта күүстээбэ. Сири үллэригэ сыһалар, токуруйуулар таһаарыллыбыттара.

Дууһанан үллэригэ баайдар үгүс дьадангы аймахтарын бэйэлэрин анныларынан суруйтараллара. Депутаттары талыыга кулаак кутуруктара киирбиттэрэ. Сири үллэрэр үлэтигэр үөрэхтэрэ суохтарын, харагаларын, кэнэннэрин туһанан, баайдар сири мээрэйдэһингэ «туттан» хаалаллара, бастыг сирдэри апчарыйаллара. 1925 сыллаахха Тарабай нэһилигэр 776,5 дэһэтинэ бааһына баарыттан дьадангыларга 153 эрэ тиксибитэ. (Ленинскэй Знамя 1990 с., 24/IV, №50.)

II-с Наахараба сири үллэри дууһанан барбыта. Земперделгэ үлэлээбит Исаков Василий Васильевич (1910 с-х төрүүх) кэпсириинэн, 1925-1928 сылларга сири үллэсти барбыт. Сири 3 категорияба араараннар биир дууһаба 0,32 суотай 30 муунта тиксэрэ (2 буут сир). Итинник сири категориянан наардаан, дууһаны ааған баран, сири түгэспиттэр. Сири түгэтигэ амаммыт муннах сайын Чуочабыл сайылыгар барбыт. Ол муннаабы Колесов Василий Александрович салайан ыһпыт. Архыышка нассвет туһунан биир эрэ дьыала баар. Ол докумуонна 2-с Наахара нэһилиэгин отчуота киирбит. Онно 1926-1927 сылларга нэһилиэккэ 1217 дууһа баара, ол иһигэр 316 эр киһи, 255 дьахтар, 17 куолаһа суохтар бааллара биллэр. Нэһилиэк 1926 сыллаахха 72 дэһэтинэ сиргэ бурдук ыспыт. 1927 сыллаахха 75 дэһэтинэбэ тиэрдибит. Ити отчуоту бэрэссэдээтэл уонна сэкирэтээр илии баттаабыттар. Бэрэссэдээтэл илии баттаабыта чуолкайа суох, онтон сэкирэтээр Сильвестров диэн суруйбут. (фонд 13, дело 48, оп.1, л.1-3.)

Кырдыбаастар бэрэссэдээтэлинэн Платонов Семен Семенович (Соккуодам уола) үлэлээбитэ диэн этэллэр. Ол аата Майаба РОНО-ба үлэлээбит Семен аҕата эбитэ дуу, эбэтэр убайа эбитэ дуу? Сэкирэтээр Сильвестров Петр Петрович эбэтэр Данилович буолуон сөп.

Бу сылларга партия, былаас урганнара норуот бастын күүстэрин социалистической экономиканы тутууну, бөбөргөтүүнү сэргэ, сана олох үгүс боппуруостарын быһаарыыга, култуурунай өрөбөлүүссүйэ соруктарыгар түммүттэрэ. Норуот политической активнаһа, сана олох иһин турунуута биллэрдик көтөүллүбүтэ. Сана олох иһин охсуһууга, култуурунай өрөбөлүүссүйэни олохтоонунга аһыйах ахсааннаах хомуньуустары, активистары тэнэ хомсомуоллар, ыччат бастын араната төһүү күүс буолбуттара. Комсомольскай ячейкалар улуустар бары нэһиликтэригэр тэриллэн барбыттара. Кинилэр тыа сиригэр биир сүрүн революционнай күүс буолбуттара. Сана олох араас боппуруостарыгар – сир үллэһингэр, артыаллары, табаарыстыбалары тэрийиигэ, үөрөбү суохтары үөрэхтээһингэ, ыраас олох иһин, дыахталлар тэн бырааптарын, халыым төлөөһүнүн утары охсуһууга актыыбынайдык кытталлара, көбүлүүлэрэ, тэрийэллэрэ.

Биһиги нэһилиэккэ ити ытыллар үлэлэр үгүс мөккүөрдээхтик барбыттара. Кырдыабастар кэпсииллэринэн, хотонтон дьиэни араарыы бытааннык барара. Сорохтор хотону дьиэттэн араардахха сүөһүнү сүөһү кэийэ, дьиэ тымныйыа диэн өргө диэри сүөһүлэрэ турар хотоннорун кытта бииргэ олоббуттара. Үөрөбү суохтары үөрэхтээһин эмиэ үгүс күчүмэйдээбэ: суруйар кумааһы, харандаас, ааһар кинигэ эһин суоһа, эбэтэр олус аһыйаһа. Биирдии учуутал 30-туу, 40-нуу киһини үөрэтэрэ. Ол курдук Хатайга (билигинэн Алааска) Исаков Василий Васильевич 30 киһини үөрөппитэ. Онно үөрэммиттэр ортолоругар бааллара: Гаврильев Максим Давыдович, Гаврильев Василий Николаевич (Кумалаа), Убай уола Бүөтүккэ, Абааһыка, Ангай Сэмэн уонна да атыттар. Кэнники Исаков Василий Васильевичи Уус Бүөтүккэтэ куораттан тахсан солбуйбута.

1928-1929 сылларга нэһилиэк сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн Кириллин Петр Николаевич, сэкирэтээринэн Прокопьев Иннокентий Гаврильевич үлэлээбит курдуктар. (Кырдыабастар кэпсээннэринэн, Кириллин Николай Петрович ахтытыттан.)

Маннайгы холхуостары (ТОЗ-тары) тэрийиигэ кыттыһар ыаллар сүөһү, сылгы холбуулар эбит. Ким биир ынах, ким сылгы, ким оһус. Сорох кыахтаах өттүлэрэ элбэх сүөһүнү холбууллара. Холобур, Анисимов Федор Николаевич 1995 сыллаахха муус устар 10 күнүгэр биэрбит ахтытыгыгар суруйар: «Колхозка холбообут сүөһү баайым: 1 атыыр үөрэ: 10 биэ, 10 кулунчук уонна тыйдар. Биир мингэ биэ. 3 оһус: 1 атыыр оһус, 2 көлүнэр оһус. 4-5 төрөөбүт ынах». (Анисимов Федор Николаевич ахтытыта, 1995 с., 10/IV.)

Сиргэ холбоһон үлэлиир табаарыстыбалар, Исаков В.В. этэринэн, (ТОЗ-тар), 1928 сыллаахха тэриллибиттэрэ. Ол курдук «Ийэ күөл» табаарыстыбаны – Сидоров Филипп Николаевич 1928 сыллаахха тэрийбит. Ити сыл «Илин Бэс күөлэ» уонна «Аранас» табаарыстыбалар тэриллибиттэр. Кэлин бары холбоһон «Мологов» холхуос буолбуттара үһү. 1928 сыллаахха «Бэйбэрэ» табаарыстыбаны уонна «Сана суол» табаарыстыбаны тэрийбиттэр.

«Бэйбэрэбэ» бэрэссэдээтэлинэн Иннокентий Дмитриевич Платонов, суотчутунан Василий Петрович Платонов буолбуттар. «Сана суолга» 19 хаһаайыстыба киирбит, онно бэрэссэдээтэлинэн Матвеев Константин Петрович, суотчутунан Тихонов үлэлээбиттэр.

«1930 сыллаахха «Ийэ Күөл» табаарыстыбаһа 27 хаһаайыстыба киирбит. Бу табаарыстыба 27 ат, 19 оһус, 23 мас суһа, 21 мас тараах маллаахтара – баайдаахтара. Табаарыстыба солбуйааччы бэрэссэдээтэлинэн Иннокентий Дмитриевич Платонов (Лэкэй) үлэлиир диэн бэйэтин ахтытыгыгар Колесов Дмитрий Федорович, комсомольскай ячейка сэкирэтээрэ суруйбута.

1930 сыллаахха «Бэйбэрэ» уонна «Сана уол» табаарыстыбалар холбоһоннор «Күөдүй» диэн холхуос буолбуттара диэн оччотооһу хомсомуол чилиэнэ уонна холхуос суотчута Платонов Василий Петрович суруйан биэрбитэ мин архыыппар баар.

Арһаа үрэххэ өр кэмнэ сирин холбоһон үлэлииргэ тиэтэйбэтэхтэрэ, ол эрэри Дүөдэ, Буруттаах ыаллара холбоһоннор «ТОЗ» тэрийбиттэрэ. Ити кэнниттэн 1930 сыллаахха «Чаран» диэн артыалы тэрийбиттэрэ. Маннайгы ТОЗ тэриллиитин баайдар, кулаактар мэхэйдэхтэрэ.

Холобур, Григорьев Петр Николаевич бэйэтин кэтэх сүөһүтүн холхуоска холбообокко аккаастаан, хас да сыл сылдыбыта. (Игнатьев Еремей Прокопьевич 1989 сыллаахха 18/II ахтытыттан.)

Игнатьев Георгий Николаевич 1975 сыллаахха кулун тутар 13 күнүгэр биэрбит ахтытыттан көрдөххө, 2-с Наахара нэһилиэгэр комсомольскай ячейка 1931 сылга диэри тэриллибэтэх. Кини: «1931 сыллаахха 2-с Наахара оскуолатыгар сэбиэдиссэйинэн кэлбитим», - диэн суруйбута.

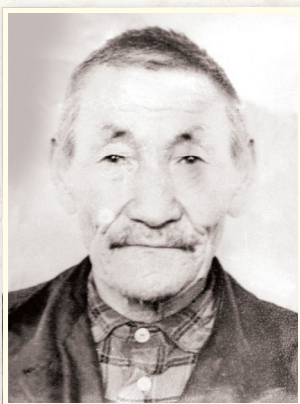
Платонов Еремей Дмитриевич, 81 саастаах кырдыбаас, 1995 сыллаахха тохсунньу 20 күнүгэр биэрбит ахтытыгар: «2-с Наахараҕа «Ийэ күөл» диэн табаарыстыба (ТОЗ) 1929 сыллаахха тэриллибитэ, онно биһигиттэн: мин аҕам, Никифоров Давыд Иннокентьевич, Платонов Трофим Павлович, Григорьев Андрей Саввич буолан 4 ыал киирбиттэрэ. Ити ТОЗ-ка Ийэ күөл тулатынааҕы ыаллар эмиэ киирбиттэрэ. Ити табаарыстыбаҕа киирэн баран от охсор этибит, билигин халдыаайыга тахсарга баар муоста таһыгар 4 буолан охсорбут: 2 уол, 2 кыыс. Мин өйдүүрбүнэн, убайым Былатыан, мин уонна Вера, Сүөкүлэ (Сынаах кыргыттара). Элбэх оту охсор этибит. Онно ол кыргыттар от охсуутугар биһигиттэн олох хаалбат этилэр. Дьэ оту охсор да, мунньар да кыргыттар этилэр. Аан бастаан холбоһон баран от эрэ оттуур этибит».

Онон ТОЗ-тар хаһан тэриллибиттэрэ мөккүөрдээх. Архыып докумуона суох. Онон чуолкайдыхха диэри бу боппуруос хайдах баарынан сурулларыгар тийэр.

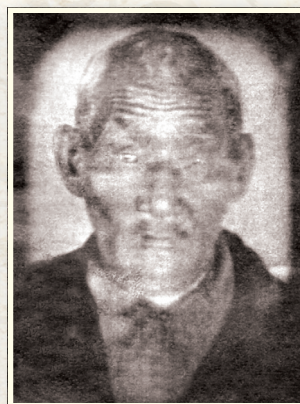
Нассовет бэрэссэдээтэллэрэ

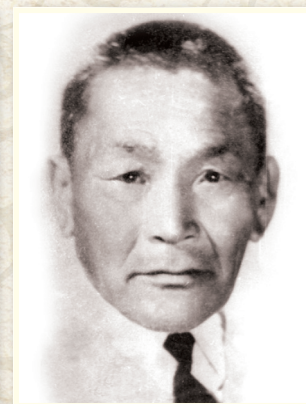
*Кириллин
Петр Николаевич
(1928-1929 сс.)*

*Сивцев
Петр Герасимович
(1930 с.)*

*Потанов
Тит Егорович
(1931 сс.)*

*Абрамов
Василий Николаевич
(1932-1933 сс.)*

*Григорьев
Николай Николаевич
(1934 с.)*

*Сивцев
Степан Наумович
(1935-1937 сс.)*

*Колесов
Дмитрий Фёдорович
(1938-1941 сс.)*

Нэһилиэк 1930-1941 сылларга

1930 сыл олунньу 10 күнүттэн Илин-Хагалас уонна Мэнэ оройуоннара холбоһон Мэнэ-Хагалас оройуона буоларын туһунан Саха АССР КСК уурааҕа тахсыбыта. Муус устарга холбоһор улуустар бэрэстэбиитэллэрин мунньаҕа Ой-Бэскэ буолбута. Оройуон киининэн Майаны талбыттара. Партия райкомун бастакы сэкирэтээринэн Старостин Г.Д., райисполком бэрэссэдээтэлинэн Петров Ф.П., хомсомуол райкомун бастакы сэкирэтээринэн П.С.Сыромятников талыллыбыттара.

1930 сыл муус устар ыйыгар холхуостаахтар Саха сиринээҕи съезтэрэ холхуостар барыл устааптарын ылыммыта.

1930 сылга оройуонҥа 654 хаһаайыстыбаны холбуур, 62 сири кыттыһан үлэлиир табаарыстыба баара. Ити сыл оройуон 3747 гектарга бурдук ыспытыттан 682 гектара холбоһуктаах хаһаайыстыбаларга тиксэрэ. Сүөһүнү уопсайдааһын өссө да мөлтөхтүк барара. (Ленинскэй Знамя, 1990 с., ыам ыйын 5 күннээҕи нүөмэрэ.)

2-с Наахара нэһилиэгэр сэбиэт бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбиттэр:

1927-1930 сс. Кириллин Петр Николаевич.

1930 сыллаахха Сивцев Петр Герасимович, сэкирэтээринэн Прокопьев Иннокентий Гаврильевич (кырдыбаастар ахтыларыттан).

1931 сыллаахха Потапов Тит Егорович (саҥа оскуола тутуутун стройкомун дьыалата).

1931-1933 сс. Абрамов Василий Николаевич, сэкирэтээр Карпова Варвара Петровна (Абрамова В.Н. ахтытыттан).

1934 сыллаахха Григорьев Николай Николаевич (Уһун Ньюукка) бэрэссэдээтэл, сэкирэтээринэн Степанов Давыд Павлович. (Дулов Константин Сергеевич 1989 с., 10/IV биэрбит ахтыыта.)

1935-1937 сс. Сивцев Степан Наумович, сэкирэтээринэн Степанов Давыд Павлович («Кыым» 1935с., 28/IX).

1938-1945 сылларга Колесов Дмитрий Федорович бэрэссэдээтэлинэн үлэлиир. Киниэхэ сэкирэтээринэн сэриигэ барыар диэри Степанов Давыд Павлович, онтон Дулов Константин Сергеевич 1943 сылга диэри, 1944 сыллаахха Никаноров Николай Иванович, 1945 сыллаахха Григорьев Егор Константинович үлэлээбиттэр. (Уломжинскай Василий Романович 1987с., 21/IV ахтыыта.)

Сэбиэттэр бастакы тэриллиттэ сылларыгар «культурнай революция» барбыта. Ол аата: үөрэҕэ суоҕу үөрэхтээһин, оскуолалары аһыы, холхуостары тэрийии, кулаактары кылаас быһыытынан эһии, хотону дьийэттэн араарыы уонна да атын үлэлэр. Ликбезтэр аһыллан улахан дьон кумааҕы, харандаас ылан киэһэ аайы үөрэнэллэрэ. «Биһигини кытта тэнгэ суруйар, ааҕар буолаллара» диэн суруйбута бэйэтин аҕатын туһунан ахтыытыгар 1987 сыллаахха сэрии, үлэ бэтэрээнэ Кириллин Николай Петрович. Нэһилиэктэр Сэбиэттэрин депутаттара быыбарданар буолбуттарын туһунан Майа архыыбар баар докумуоннар кэпсириллэр, ол курдук 13 фонд, 1-кы опись 52 а. дьыалатын 2 илийиһигэр суруллар: «1939 сыллаахха 2-с Наахараҕа быыбардаммыт депутаттар састааптара: эр киһитэ 6, дьахтара 3, барыта 9. Онтон партиялааҕа 3, хомсомуола 1». Онтон 1939 сылтан 1947 сылга диэри быыбар барбатах, ол өйдөнөр: 1941-1945 сылларга сэрии буолан быыбар буолбатаҕа.

1933-1934 сылларга сэбиэттэр үлэлэрэ күүһүрбүтэ. Нэһилиэнньэттэн нолуогу хомуйуу, заем суруйтарыыта, суол онһоһуута, улахан дьону үөрэхтээһин, ыраас олох иһин охсуһуу.

2-с Наахара нэһилиэгэр комсомольскай тэрилтэни аан бастаан тэрийбит киһинэн Игнатьев Георгий Николаевич (Ходоро нэһилиэгин киһитэ буолар). Кини ол туһунан 1975 сыллаахха кулун тутар 3 күнүгэр суруйбута. «2-с Наахараҕа маннайгы комсомольскай ячейка тэриллиттин туһунан» диэн саҕалаабыт. Кини этэр: «Мин 1931 сыл саҥатыттан 2-с Наахара оскуолатыгар сэбиэдиссэйинэн, учууталынан ананан тахсан үлэлээн барбытым. Маннай мин соҕотох КСМ чилиэнэ этим. Онтон нэһилиэккэ комсомолга киирэр састаах

оѳолору кытта мин кэпсэтии – бэсиздэ ыыталаан барбытым. Ол түмүгэр сотору КСМ чилиэнинэн кирибиттэрэ: Платонов Гаврил Петрович (Ааѳар балаѳан), Платонов Василий Петрович (Хаптаѳас уола), Колесов Дмитрий Федорович (Бөтүүк Миитээ)».

Ити курдук алтынны ый санатыгар 1931 сыллаахха 2-с Наахараѳа 4 чилиэннээх маннайгы комсомольскай ячейка тэриллитэ. Онтон сотору ахсынны ый диэки хомсомуолга эбии кирибиттэрэ: Платонова Надежда Петровна (Хаптаѳас кыыһа), Платонова Устинья Трофимовна, кинилэр ити кэмнэ үһүс, төрдүс кылааска үөрэнэр 15-16 саастаах кыргыттар этилэр.

Итинтэн салгыы 1932 сыллаахха олунньу ыйга диэри кирибиттэрэ: Прокопьев Иннокентий Гаврильевич (Адаам уола), Захарова Екатерина Ивановна (Ымдаам кыыһа), Никифоров Иннокентий Иннокентьевич (Куттугунай, Ситтик Лэгэнтэй уола).

Комсомольскай ячейка сэкирэтэринэн, мин өйдүүрбүнэн, маннай Платонов Гаврил Петрович этэ. Онтон кэнники Платонов Василий Петрович буолбута.

Комсомольскай ячейка ити кэмнэ бары ыытыллар политической- хаһаайыстыбаннай хампаанньаларга: бурдук заготовкатыгар, үөрөѳ суоѳу үөрэхтээһиннэ, үп-нолуок хомууругар уонна да атын боппуруостарга актыыбынайдык кыттан ылсыбытынан барбыта. Онон бары комсомолецтар үлэ үөһүгэр кириэн үлэлээбитинэн барбыттара. Ол да иһин комсомольскай тэрилтэ авторитета улаатан, нэһилиэк иһигэр улахан көмөлөөх, сабыдыаллаах тэрилтэ быһыытынан сайдан испитэ. Ону сэргэ ячейка ахсаан өтүгүнэн быыстала суох үүммүтэ. Онон 1932 сыл бүтүүтэ 2-с Наахара комсомольскай ячейката бэйэтин чилиэнинэн түмүтэ 20-тэн тахса ыччаты. Итиннэ ячейка чилиэнинэн кирибиттэрэ: Тохтоһут, I Наахара (Тиэлиги), I Холгума нэһилиэктэрин ыччаттара.

Ол иһин хомсомуол оройуоннааѳы комитетта, нэһилиэктэр ыччаттарын хомсомуолга киэнник тардар уонна кинилэр активностарын, күүрүүлээх үлэлэрин, холхуостар тэрилтэ, хаһаайыстыба өтүгүнэн бөѳүгүллэригэр, бары ыытыллар политической-хаһаайыстыбаннай хампаанньаларга туһанар наадаттан 2-с Наахара комсомольскай ячейкатыттан олорор сирдэринэн арааран Тохтоһут, Тиэлиги, I Холгума нэһилиэктэригэр сана комсомольскай ячейкалары тэрийбитэ. Ити сана тэриллит ячейкаларга маннайгы комсомолецтарынан уонна тэрийээччилэринэн буолбуттара: Тимоѳеев Павел Петрович, Чупров Трифон Петрович, Соловьева Татьяна Федоровна, Соловьев Иннокентий Иннокентьевич уонна да атыттар.

Ити маннайгы нэһилиэк активнай комсомолецтарыттан, хомойуох иһин, билигин аѳыйах киһи баар. Олор билигин үлэ бэтэрээннэрэ: Тимоѳеев Павел Петрович – персональнай пенсионер, пиэнсийэлээхтэр: Колесов Дмитрий Федорович, Платонов Василий Петрович.

Оччолорго 2-с Наахараѳа партиянай тэрилтэ суоѳа, партиянай ячейка баара, ол иһин мин, партия чилиэнигэр кандидат буоларым быһыытынан, Тиэлигигэ баран мунньахха сылдьарым.

Мин бэйэм Наахара оскуолатыгар 1932 сыл олунньуга эрэ дылы үлэлээбитим, онтон Майаѳа кириэн үөрэх салаатыгар маннай инспекторынан, онтон сэбидиссэинэн үлэлээбитим. (Георгий Николаевич Игнатьев ахтытыттан.)

1933 сыллаахха, Чупров Трифон Петрович суруйбутунан, 2-с Наахара комсомольскай ячейкатын сэкирэтэринэн Колесов Дмитрий Федорович үлэлээбит. Ол сыл Соловьев Т.П. чилиэнинэн кирибит.

1935 сыллаахха 2-с Наахара комсомольскай тэрилтэтиттэн арахсан I Холгума комсомольскай тэрилтэ тэриллит. Сэкирэтэринэн Чупров Т.П. талыллар. Ячейкаѳа 7 хомсомуол баара диэн Чупров Т.П. суруйар.

Ити курдук нэһилиэктэр аайы комсомольскай тэрилтэлэр тэриллэн, сана олоѳу туугууга ыччаттар актыыбынайдык кыттыбыттара.

Нэһилиэккэ сиргэ кыттыһан үлэлиир ТЗОС, үөһэ суруллубутун курдук, 1929 сыллаахха тэриллит. Кини аата «Ийэ күөл». Онтон 1930 сыллаахха «Бэлбэрэ» ТЗОС тэриллэн, бэрэссэдэтэлинэн Платонов Иннокентий Дмитриевич («Лэкэй»), суотчутунан Платонов Василий Петрович үлэлээбиттэрэ. Ити сыл «Сана суол» диэн

ТЗОС 19 хаһаайыстыбалаах тэриллэн, Матвеев Константин Петрович бэрэссэдээтэлинэн, суотчутунан Тихонов үлэлиир. (Колесов Дмитрий Федорович уонна Платонов Еремей Дмитриевич ахтыларыттан).

Холбохуктааһынга маассабайдык кирири 1931 сыл күһүнүттэн сағаламмыта. Холхуостары тэрилтэ, хаһаайыстыба өттүнэн бөвөргөтүү, холхуос устаабын ылыннары, үүт – табаарынай фермаларын тэрийи сағаламмыта.

Улуустаағы архыып докумуоннарынан көрдөххө, нэһилиэккэ «Молотов» холхуос 1929 сыллаахха, «Күөдүй» 1930 сыллаахха, «Сага дэриэбинэ» 1933 сыллаахха, «Алаас» 1934 сыллаахха тэриллибиттэр. (Улуус архыыбын 31 фондата, опись 1, д.4, д.2.) Ити сыллартан 1937 сылга дэри архыып докумуоннара суохтар, онон нэһилиэк кырдыаҕастарын ахтыларынан эрэ ити сыллар кэпсэнэр кыахтаналлар. «Молотов» холхуоһу Фомин Е.С. – «Бэс күөл», «Сатаҕай», «Балыгырбыт», «Тутуу ойбоно» дээн сирдэри – бас билэн олорор. «Ийэ күөлү», «Бэлбэрэни», «Сага суолу» холботолоон биир улахан холхуоһу тэрийбит. «Молотов» ити бириэмэҕэ 62 хаһаайыстыбалаах эбит. Артыалга 218 киһи (онтон 104 дьахтар, 114 киһи) баара. Партия чилиэнигэр кандидат – 5, хомсомуол чилиэнигэр – 3 киһи баара дээн Колесов Д.Ф. ахтыбыта.

«Сага тэриллибит «Күөдүй» холхуоска 20 ынахха 2 ыанньыксыт үлэлиирэ. Ыанньыксытынан Догуй офонньор эмээксинэ – Өлөөнө, Халын Лэгэнтэй эмээксинэ Натаһа үлэлээбиттэрэ» дээн 81 саастаах Платонов Еремей Дмитриевич 1995 сыл тохсуньу 20 күнүгэр биэрбит ахтытыгар этэр.

Холхуостаахтар үлэлэрин-хамнастарын туһунан кырдыаҕастар ахталларын сыаналаатахха, олус бэриниилээхтик үлэлиллэр эбит. Ол курдук от үлэтэ да буоллун, сир хорутуута, сүөһү көрүүтэ үгүс үлэни, сыраны эрэйэрин билэбит. Оччотооһу дьон үрдүк таһаарылаахтык үлэлиллэрин туоһулуур аҕыйах холобуру «Кыым» хаһыат 1936 сыллаағы матырыйаалларыттан көрүөххэ сөп. Тохсуньу 11 күнүгэр «Бастың ударниктар бириэмийэлэннилэр» дээн төбөлөөх ыстатыйаны кылгатаң билиһиннэрэбин: «2-с Нааһара нэһилиэгэр баар «Күөдүй» колхоз бастың ударниктарыттан биирдэстэрэ Захарова Ирина Дмитриевна. Кини 1931 сыллаахха колхозка киририэбиттэн ыла бастың үлэһит, ханнык бағарар үлэни чиеһинэйдик толорор. Былырыыңнаттан ыла фермаға ыанньыксытынан үлэлиир. Быйыл 10 ынағы ыата, бу ынахтара бары эмистэр, түүлэрэ – өңнөрө ыраас. Үүттэрэ эбиллэн иһэр. 20 киилэ үүттэн биирдии киилэ арыы тахсар. Өрүүнэ көрөр ньирэйдэрэ бары тыыннаахтар, сууккаға 350 граммга тийэ эбиллэллэр.

Тоғо кини ньирэйдэрэ өлбөттөрүй, ынахтарын үүтэ элбэҕий? Манна эппиэтэ судургу, ынахтарын, ньирэйдэрин ыраастык тутар, оннуларын куруук сууйар, ынахтарын ыам аайы синньилэрин сылаас уунан сууйар, сотор. Ньирэйдэрин кээмэйдээн үчүгэй аһылыгынан аһатар.

Өрүүнэ Дмитриевна 1935 сыллаахха барыта 600 көлөһүн күннээх, онтукатыгар 1380 киилэ бурдугу, 1 буут 30 муунта арыыны аахсан ылла.

«Күөдүй» колхоз иккис бастың ударнига табаарыс Платонов Дмитрий 1932 сыллаахтан ударник. Массыынанан күнгэ 5 гааны оғустарар. Хотуурунан 1 гааны охсор. Колхоз тутуутун биир бастың үлэһитэ. Кини быйыл 400 көлөһүн күннээх. Онтукатыгар бэрт элбэх дохуоту аахсан ылла. «Күөдүй I» колхозка манньык ударниктар элбээн иһэллэр. Платонов, Захарова быйыл көлөһүн күнүнэн бириэмийэлэннилэр». (К.Н. Анисимов «Кыым» хаһыат, №9/2505/1936 сыл тохсуньу 11 күнэ.)

1936 сыллаахха олуньу 11 күнүнээҕи «Кыым» хаһыат 34/2530/ нүөмэригэр «Күөдүйгэ ыһыы бэлэмэ үчүгэйдик барар» дээн ыстатыйаны А.И.Скрыбыкин суруйбут. Ол ыстатыйаға «Күөдүй» холхуос VII-с бассабыыктыы ыһыыга бэлэмнэни үлэни тэрэһиннээхтик ытан 90 га сиргэ ыһыллар 101 центнер араас суол сиэмэни кэмигэр толору уурдулар уонна агроном мизэрэлэрэ сөптөөхтүк олоххо киирэллэр» дээн суруллубут. Салгыы: «Ыһарга бэлэмнэнен паардаммыт сир 41 га этэ, ол сиргэ инчэҕэй саағынан ноһуомнааһын былаана 175 тонна онугар 190 тоннанан туолла. Хаар типтэриитин былаана 35 гаа этэ, ол 38 гаанан туолла. Кураанах саағынан ноһуомнааһын былаана 75 тонна этэ, ол 79 тоннанан туолла. Күлүнэн уонна уңуох күлүнэн ноһуом

былаана 36 центнер этэ, ол 20 центнеринэн туолла. Ыһыы үлэтигэр сизэнэр көлө аһылыга 63 центнер от, 14, 32 центнер эбиэс бурдук толору хааччылынна. Массыына өрөмүөнэ: 1 лөмөхтээх булуук – 14 устуука, 2 лөмөхтээх булуук – 4 устуука, бары хаачыстыбалаахтык өрөмүөннэннилэр уонна ууруллан тураллар». («Кыым» олунньу 11 күнэ, 1936 сыл №34/2530/.)

«Күөдүйгэ» ыһыы бэлэмэ үчүгэйдик барарын холобурунан сыаналаатахха нэһилиэк бары холхуостара үчүгэйдик бэлэмнэнэллэрэ чуолкай. Ол кэмнэргэ тыраахтар, массыына, комбайн онтон да атын араас техника суогуна көлөнөн ангардастыы үлэлээһин кэмигэр кырдык да дьулуурдаах үлэ буолара саарбаҕаламат. Ити курдук сыл аайы холхуостар ыһыыга, от үлэтигэр, бурдук үлэтигэр, кыстыкка, сүөһү көрүүтүгэр үрдүк таһаарыылаахтык үлэлиллэрэ. Нэһилиэккэ баар холхуостар үлэлэрин түмүгэ салалтаттан улахан тутулуктааҕа биллэр. Ол иһин 1930-1941 сылларга салалтаҕа үлэлээбит дьону билиһиннэриэхпин баҕарабын. Ол гынан баран 1937 сылтан эрэ архыып докумуона баарын өссө төгүл санатабын, онтон 1930-1936 сылларга диэри кырдыҕаастар ахтыылара, онон баҕар чуолкайа суох буолуон сөп.

«Молотов» холхуоска кимнээх үлэлээбиттэрэй?

1937 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Никаноров Иннокентий Иванович
 Солбуйааччы – Карпов Петр Алексеевич
 Ревкомиссия – Семенов М.М.
 Суотчут – Колесов Д.Ф.
 У.Т.Ф. – Кириллин
 Завхоз – Соловьев
 Кассир – Макаров
 Көмө суотчут – Уломжинский Роман Федорович
 Кыладыапсык – Устинов Г.С.
 Биригэдьиир - Степанов Давыд Павлович, Колесов П.С., Соловьев.

1938 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Необутов К.С.
 Солбуйааччы – Исаков Н.В.
 Ревкомиссия – Потапов Н.Ф.
 Бухгалтер – Устинов Н.Х.
 У.Т.Ф. – Аргунов Н.
 Биригэдьиир – Соловьев
 Хонуу биригэдьиирдэрэ – Степанов В.И., Соловьев Н.Д., Пивоваров Н.
 Ынах-сүөһү биригэдьиирдэрэ – Кириллин
 Суотчут – Платонов Петр Дмитриевич

1939 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Гаврильев Максим Давыдович
 Ревкомиссия бэрэссэдээтэлэ – Степанов Давыд Павлович
 Суотчут – Устинов Николай Христофорович
 (фонд 31., оп.1., дело 1,2,4).

1940 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Гаврильев Максим Давыдович
 Суотчут – Устинов Николай Христофорович

1941 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Гаврильев Максим Давыдович
 Суотчут – Устинов Николай Христофорович
 Ревкомиссия – Соловьев Егор Михайлович
 (фонд 31, оп.,1, дело 5,7).

«Күөдүй» («Коммуна») холхуоска:

1932 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Кириллин Петр Николаевич (Манган Бүөтүр)
(*Керемясов Илья Иванович 1988 сыллаахха
балабан ыйын 5 күнүгэр биэрбит ахтыытыттан*).

1935-1937 сылларга:

Бэрэссэдээтэл – Никифоров Давыд Иннокентьевич
Солбуйааччы – Иванов В.В.
Ревкомиссия – Иванов К.В.
Суотчут – Кириллин Иван Петрович
У.Т.Ф. – Платонов Николай Гермогенович
Биригэдьиридэр – Платонов Павел Васильевич, Матвеев Гаврил Тихонович,
Константинов Михаил Михайлович

1938 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Васильев Петр Гаврильевич
Солбуйааччы – Никитин Павел Петрович
Ревкомиссия – Никифоров Давыд Иннокентьевич
Суотчут – Кириллин Иван Петрович
У.Т.Ф. – Платонов Николай Гермогенович
Биригэдьиридэр – Матвеев Г.Т., Иванов К.В., Константинов М.М., Григорьев Н.

1939 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Васильев Петр Гаврильевич
Ревкомиссия – Никифоров Давыд Иннокентьевич
Суотчут – Платонов Василий Петрович

1940 сыллаахха «Коммуна» холхуос диэн ааты ылбыта:

Бэрэссэдээтэл – Платонов Павел Васильевич
Бухгалтер – Платонов Петр Дмитриевич
Ревкомиссия – Прокопьев Иннокентий Гаврильевич

1941 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Платонов Павел Васильевич
Суотчут – Платонов Гаврил Петрович
Ревкомиссия – Прокопьев Иннокентий Гаврильевич
(*фонд 31., оп.1., д.1,2,5,6*)

«Чаран» («Новая деревня») холхуос салалтата:

1937 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Никаноров Николай Никитич
Ревкомиссия – Ефремов Афанасий Михайлович
Суотчут – Никифоров Егор Петрович
У.Т.Ф. – Никаноров Исак Иванович
Биригэдьиридэр: Никаноров Константин, Григорьев Е., Сидоров

1939 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Захаров Константин Михайлович
Ревкомиссия – Григорьев Константин Николаевич
Суотчут – Ефремов Афанасий Михайлович

1940 сыллаахха:

«Чаран» холхуос «Сага дэриэбинэ» диэн ааты ылбыта.
Бэрэссэдээтэл – Никаноров Николай Иванович
Бухгалтер – Ефремов Афанасий Михайлович
Ревкомиссия – Титов Николай Михайлович

1941 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Никаноров Исак Иванович
 Суотчут – Игнатъев Еремей Прокопьевич
 Ревкомиссия – Романов Николай Иннокентьевич
 (фонд 1., опись 1, дело 1,4,5,7)

«Алаас» (Каганович) холхуос салалтата:

1934 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Исаков Василий Васильевич
 Ревкомиссия – Игнатъев Н.В.
 Суотчут – Никифоров Егор Петрович
 Биригэдьиир – Ефимов Павел Иванович

1935 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Исаков Василий Васильевич
 Солбуйааччы – Федотов С.М.
 Ревкомиссия – Гаврильев Василий Николаевич
 Суотчут – Никифоров Егор Петрович
 Биригэдьиирдэр – Федотов Н.В., Ефимов И.В., Абрамов Степан Самсонович
 (Исаков Василий Васильевич ахтыытыттан, 84 саастаах.)

1939 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Никифоров Егор Петрович
 Ревкомиссия – Исаков Василий Васильевич
 Суотчут – Абрамов Василий Николаевич

1940 сыллаахха:

Бэрэссэдээтэл – Никифоров Егор Петрович
 Бухгалтер – Степанов Иван Васильевич
 Ревкомиссия – Исаков Василий Васильевич

1941 сыллаахха холхуос Каганович аатын ылбыт:

Бэрэссэдээтэл – Никифоров Егор Петрович
 Бухгалтер – Дулов Константин Сергеевич
 Ревкомиссия – Дулов Федор Петрович

1933-1934 сылларга холбоһуктааһын киэнг далааһыннаахтык ытыллыбыта. Биһиги нэһилиэк онтон туора турбатаҕа. 1934 сыл муус устар ыйга Саха сирин холхуостарын ударниктарын маннайгы съезтаригэр биһиги нэһилиэктэн элбэх киһи кыттыбыт. Ол туһунан кырдыабастар ахтыыларыгар этиллэр. Маннайгы холхуостар 16-лыы, онтон да кыра хаһаайыстыбалаах буоллахтарына, кэлин ол элбээбитэ. Архыып докумуоннара этэллэринэн, «Молотов» холхуос 1937 сыллаахха 80 хаһаайыстыбалаах, 1938 сыллаахха – 82, 1938 сыллаахха – 98, 1941 сыллаахха – 74 хаһаайыстыбалааҕа (фонд 31., опись 1., д. 1,2,4,7). Оттон «Күөдүй» холхуос 1937 сыллаахха – 56, 1938 сыллаахха – 55, 1939 сыллаахха – 43 хаһаайыстыбалаах эбит (фонд 31., опись 1, д. 1,2,4,7). «Чаран колхоз» 1937 сыллаахха – 49, 1938 сыллаахха – 47, 1939 сыллаахха – 51, 1941 сыллаахха – 48 хаһаайыстыбалааҕа (фонд 31, оп.1, д. 1,2,4,7), «Алаас» холхуос 1937 сыллаахха – 19, 1938 сыллаахха – 22, 1939 сыллаахха – 29, 1941 сыллаахха – 26 хаһаайыстыбалааҕа (фонд 31, оп.1,д.1,2,4,7).

Нэһилиэккэ холхуоска киирбэтэх 2 хаһаайыстыба баарын туһунан «Чаран» холхуос 1937 сыллаах отчуотугар кэпсэнэр (фонд 31., оп.1, д.1). Ити кэмнэ «Молотов» холхуос сиригэр-уотугар баар нэһилиэнньэттэн 14 ыал холхуоска киирэ илигин туһунан 1937 сыллаахха отчуотка этиллэр. 1939 сыллаахха ити сыыппара 19 буолбут (фонд 31, оп. 1).

Нэһилиэк холхуостарын үлэлэрин туһунан көрдөрөр таблица
«Молотов» холхуос (фонд 31, оп.1., д. 1,2,3,4,5,7)

№		1937 с.	1938 с.	1939 с.	1940 с.	1941 с.
1	Сирэ	14217,72 га		14217,72	14207,72	
	Ходуһа	842,72 га				
	Ыһыы	150,0 га		167,0	273,20	
	Оҕуруот	1,50 га		1,5 га	3,0	
2	Ынах сүөһү	162	162	202	253	253
	Ол иһигэр ынаба	34	42	60	67	67
3	Сылгы	137	163	225	247	248
	Ол иһигэр биз	29	40	66		
4	Харчынан доход	68581,37			95996,63	
5	Харчынан расход	59715,80			95966,63	
6	Хаһаайыстыба ахсаана	80	82	98		
7	Нэһилиэнньэтэ	312	308	272		
	Ол иһигэр оҕото	188	194	164		
8	Колхоһа суоҕа (хаһаайыстыба)	14		19		
9	Түүлээх		1000 солк.			
10	Молотилка		1	2		1
11	Сеялка		3	3		3
12	От охсор		4	4		4
13	Бурдук быһар		3	3		
14	Ат булууга		29	29		29
15	Борона		11,5	11		11
16	Ат кырабыла		4	4		4
17	Мас тараах		10			
18	Сэһпэрээтэр			2		2

«Күөдүй» (Коммуна) холхуос көрдөрүүлэрэ:
(фонд 31, оп. 1, д. 1,2,4,5,6)

№		1937 с.	1938 с.	1939 с.	1940 с.	1941 с.
1	Сирэ: Паарынан	185,0 га	110га	118 га	117га	117 га
	Ходуһата	500,0 га	307 га	500 га	510га	
	Уһаайба	60,0 га				
	Оҕуруот	0,50 га	0,50 га	2,30 га		3,0 га
2	Ынах сүөһү	128 төбө	122(34)	114(145)	145(52)	155(53)
3	Сылгы	90	90	95(126)	125	126
4	Ат	13	39 ат+13 оҕус	37(46)	40	34
а)	Ат молотилката	1		1		1
б)	Сеялка	1		2		
в)	Бурдук быһар	2		1		
г)	Ат булууга	22		22		22
д)	Культиватор	2				
е)	Борона	11,5		10,5		
ж)	Ат кырабыла	4		4		3
з)	Ат охсор	4		5		4
6	От отгонно	500 га	307 га соломо 620			
7	Сиилэс	80,0 тн.				
8	Хаһаайыстыба	56	55	50		43
9	Нэһилиэнньэтэ	230	205	155		154

«Алаас» (Каганович) холхуос көрдөрүүлэрэ:
(фонд 31, оп. 1, д. 1,2,4,7)

№		1937 с.	1938 с.	1939 с.	1940 с.	1941 с.
1	Сирэ: Бааһына	43,0 га	22,0га	48		
	Ходуһа	150,0 га		300		
	Сайылык	92,0 га		65,0		
	Уһаайба	21,0 га		26		
	Ойуур	4543 га				
2	Ынах, орус	5 төбө	5,5	24	44	61
3	Сылгы, ат	8 төбө	8	39,15	37,16	43,16
4	Хаһаайыстыба	19	22	29		26
5	Нэһилиэнньэ	49	71	81		76
6	Колхоз уопсай дохода	10991,46				
	- актив	12995,60				
	- пассив	12995,60				
7	Оҕурут (хортуоппуй)	0,25 га	0,15га	0,50		
8	От	230,0x11,0	217x12,70			160x12,0
9	Т/х техниката:					
	- молотилка					1
	- от охсор					1
	- ат булууга					6
	- борона					4
	- сэппэрээтэр					2

«Чаран» (Сага дэриэбинэ) холхуос көрдөрүүлэрэ:
(фонд 31, оп. 1, д. 1,2,4,5,7)

№		1937с.	1938с.	1939с.	1940с.	1941с.
1	Хаһаайыстыбата	49	47	51		48
2	Нэһилиэнньэтэ	175	182	177	168	148
3	Колхозһа суоҕа	2				
4	Ыһы (бурдук)	84га	77га	64га		
5	Оҕурут (хортуоппуй, хашпыста, орус, моркуоп, луук)	0,77	0,43	0,30		
6	От оттонно	330га 2951цн	300га	420га	410га	
7	Сиилэс	200цн				
8	Уһаайба	51		50		
9	Ынах сүөһү (ынах)	35/13	45/18	84/26	108/34	
10	Сылгы (биэ)	61/10	68	111	110	
11	Ат	40	40	43	40	
12	Орус	10	10			
13	Көлө таба	4	4		5	
14	Мельница	1				
15	Харчы дохода	35745,08				
16	Харчы ороскуота	42745,03				
17	Түүлээх		78,60			

В.Д. Никифоров

Колхоз бэрэссэдээтэллэрэ

**Васильев
Петр Гаврильевич**
«Күөдьүй» (Коммуна)
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1938-1939 сс.

**Никаноров
Николай Никитич**
«Саҥа дэриэбинэ»
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1940 с.

**Гаврильев
Максим Давыдович**
«Молотов»
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1939-1941 сс.

**Исаков
Василий Васильевич**
«Алаас» (Каганович)
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1934-1935 сс.

**Никифоров
Давыд Иннокентьевич**
«Күөдьүй» (Коммуна)
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1935-1937 сс.

**Никифоров
Егор Петрович**
«Алаас» (Каганович)
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1939-1941 сс.

**Никаноров
Исак Иванович**
«Саҥа дэриэбинэ»
колхоз бэрэссэдээтэлэ
1941 с.

2-с Наахара нэһилиэгин Дьокуускай куорат техникумнарыгар үөрэнэр ыччаттара.

Хаҥастан уҥа олоҕоллор:

1. Колесов Алексей Афанасьевич (Нотуой)
2. Корякин Василий Спиридонович
3. Уламды Баһылай

Тураллар:

1. Бубякин Петр Васильевич
2. Потапов Иван Андреевич
3. Потапов Николай Егорович

2-с Наахара нэһилиэгин III көлүөнэ дьонноро.

Хаҥастан уҥа олоҕоллор:

1. Уламды Баһылай
2. Потапов Андрей Иннокентьевич (1921 с. нэһилиэк ревкомун председателэ)
3. Потапов Андрей Андреевич (Боллоруут оҕо)

Тураллар:

1. Корякин Василий Спиридонович (офицер, Сталинградка 1942 с. өлбүтэ)
2. Потапов Николай Егорович (рота политруга, II группалаах инвалид)
3. Потапов Иван Андреевич (1934-1936 сс. РАЙОНО сэбиэдиһсэйтэ, I Хаптаҕайга директорды олоҕон өлбүтэ)

«Кымыс» - 28.06.1941 с. Молотовтар. Биһиги 2-с Наахара Молотов аатынан холхуоһун холхуостаахтара «Туппакаанна» ыһахтаары мустубунпунт. Халлаанна кыырнах да саба былым суоҕа. Арай салайааччыларбыт кэлэн быстыбытахтара дьону дыктиргэппитэ. 3 чаас сабана биир тэлиэгэ, биир ыныыр аттаах тийээн кэлбиттэрэ. Үөрбүт — көппүт дьүһүннэрэ суоҕа курус санаанан кууста. Холхуос бэрэссэдээтэлэ М.Д. Гаврильев остуол ыксатыгар кэллэ: «Табаарыстар, чугас кэлэн олорунан кэбиһин», - диэтэ уонна тылы оройуон бэрэстэбиитэлигэр К.И. Захаровка биэрэр. Кини этэр: «Эһиэхэ соһумар правительственной иһитиннэриини тиэрдэбин. Бэс ыйын 22 күнүгэр немецкэй фашистар биһиги ийэ дойдубутугар сэриинэн саба түстүлэр. Ол туһунан В.М. Молотов радионан тыл эттэ. Маныха ханнык да паникалааһын, араас сурабы — садьыгы ытыты кытаанахтык бобуллар. Бары биир киһи курдук өстөөбү кыайар туһугар үлэлииргэ, кытаанах дисциплинэлээх буоларга, партия уонна правительство ыйыыларын халбаҥа суох толорорго ньыгыл түмсүүлээх, бигэ санаалаах буолуохтаахпыт». Чочумча кэм устата уу — чуумпу сатыылаата. Дьон, алдьархай ааннаабытын туһунан сибигинэхэн кэпсэтэ — кэпсэтэ, кымыс этин ыла — ыла, тарбаһан барбыттара. Итинтэн ыла бары үлэ — хамнас «Барыны бары — Кыайыы туһугар» диэн лозунунан барбыта.

Нэһилиэк активтара. Олороллор: Соловьев Егор Михайлович – налоговой агент, Колесов Дмитрий Федорович – Сэбиэт председателэ, Гаврильев Максим Давыдович – колхоз председателэ, Уломжинский Роман Федорович – суотчут. Тураллар: Шарина Анна, Петров Проконий Иванович, Карпова Варвара Петровна, Григорьева Евдокия Гермогеновна, Степанов Давыд Павлович, Устинов Николай Христофорович – суотчут, Игнатъев Игнатий – почта начальнига.

Каганович аатынан колхоз бырабылманньата

Каганович аатынан колхоз чулуу үлэһиттэрэ

«Новай» колхоз мандолинаһыттара. Ортоку Никаноров Антон Павлович

II Наахара маннайгы ревкомовецтара

Саха сиригэр Советскай былаас бастаан олохтоммутугар II Наахара нэһилиэгэр бастакы ревком председателинэн Анемподист Гаврильевич Пивоваров талыллан үлэлээбитэ. Ревком чилиэннэринэн А.И. Потапов (суруксутунан), Д.Д. Семенов, Д.П. Степанов, Д.И. Никифоров этилэр.

Бастакы ревкомнар байыаннай аңардаах этилэр. Кинилэр нэһилиэнньэбэ продналогтары түһэрэн хомуйаллара. Оннук налогтары ким төһө сирдээбинэн, көлөлөөбүнэн түһэрэллэрэ.

Бандьыттар Советскай былааһы утары өрө турбут кэмнэригэр кыһыл армеецтарга көлө хомуйаллара. Улуус ревкомун араас ыксаллаах дьаһалларын толортууллара. Үөс дьаамнарыгар көлөнү, киһини быспакка баар онорууну хааччыйаллара.

Ревкомнар, быһата, Советскай былаас бастакы дьаһалларын олоххо киллэриин курдук саамай эппиэттээх дьаһаллары толортууллара.

Оччотооҕу быһылааннаах бириэмэбэ бастакы ревком эбээһинэһин үчүгэйдик толорбут А.Г. Пивоваров колхозка председателинэн, биригэдьиirinэн уонна кэлин өлүөр диэри тимир ууһунан үлэлээбитэ. Ревком чилиэннэрэ Д.Д. Семенов потребительскай кооперацияба продавецһынан, сельпо бухгалтерынан уонна председателинэн үлэлээбитэ. Майа сельпотун председателинэн үлэлии сылдьан, Аба дойдуну көмүскүүр Улуу сэриигэ барбыта. Фронтан эргиллибэтэбэ.

Д.П. Степанов колхозка биригэдьиirinэн, кладовщигынан үлэлээбитэ. Кини эмиэ Ийэ дойдутун көмүскүү сылдьан өлбүтэ. А.И. Потапов колхозка, нэһилиэккэ активнайдык үлэлээбитэ.

Наахара бастакы ревкомовецтарын ааттарын, үлэлэрин нэһилиэк историятын летописһыгар киллэрэр сөп.

*Д. Колесов,
«Правда» колхоз чилиэнэ.
«Ленинскэй знамя», 1967сыл, тохсунньу 5 күнэ.*

Настааччыа уола Уйбаанчык

Илин Хаңалас улууһугар, II Наахара нэһилиэгэр, Уламды аҕатын ууһугар Дьабара күөлүн куулатыгар, Дьокуо Бэһин күөлүгэр Болтоһой Сүөдэр-Бубякин Федор Михайлович диэн аҕаттан, Небутовтар кыыстара Настааччыа диэн ийэттэн 1890 сыллаахха Уйбаан диэн уол оҕо төрөөбүтэ.

II Наахара нэһилиэгэр 1900 сыллаахха церковнай-приходской оскуола аһыллыбыта. Уйбаанчык ити оскуолаба үөрэнэн I-II группаларын бүтэрбит, аҕата өлөн салгыы үөрэммэтэх. Нууччалыы аабар, суруйар, үчүгэйдик билэр буолан ханнык баҕарар нууччаны кытта көңүл кэпсэтэр буолбут.

Уйбаанчык кыра эрдэбинэ аҕата өлөн, тулаайах хаалар. Дьиэлэригэр үһүөлэр: абаҕата аҕата суох Дыгыккын Хабырыыс, ийэтэ I Нөөрүктэийи нэһилиэгин Небутовтар диэн нууччалыы хааннаах дьоннор кыыстара Настааччыа уонна Уйбаанчык бэйэтэ. Настааччыа улахан, бөдөн, самыытынан танхабар унуохтаах күүстээх дьахтар эбитэ үһү.

Былыр соҕотох уоллаах ыал аҕата, оҕото кыра эрдэбинэ өллөбүнэ, уолу ийэтин аатынан уола дииллэрэ. Онон Иван Федорович Бубякин Настааччыа уола Уйбаанчык диэн аатынан өлүөр диэри (1973 с.) ааттанара.

Иван Федорович Бубякин-Настааччыа уола Уйбаанчык үрдүк көнө унуохтаах, кэтит сарыннаах, синнигэс бииллээх, быһыйга быһыылаах, күүстээххэ көрүгүнээх, чэпчэки баҕайытык сүһүөбүн үрдүгэр добулдуйан хаамар, көстөр үтүө дьүһүннээх, нууччалыы ханнаах киһи этэ. Уйбаанчык кыратык таттаран сангарар, лаһыгыраччы күлэр, дьонно үчүгэй сыһыаннаах, эйэбэс майгыннаах киһи этэ. Ол иһин тутайбыт салҕанар, тонмут ирэр, аччыктаабыт тотор, ырыт-сылайбыт хонор сылаас дьиэлээх ыал бастыҥа буолбут этэ.

Настааччийа Уйбаанчыга төһө да оҕо саастаннар ыарыһах абаатын Дыгыккын Хабырыыстыын, ийэтинин оттоон-мастаан хаһайыстыбаларын көрүнэн олорбуттар. Уйбаанчык оҕо сааһыттан булчут этэ. Саас саанан кустуура, сайын куска уонна кус оҕотугар тиргэлээн, күһүн куобахха хандаа туһаһынан, сохсонон бултаан дьонун аһатара. Кыһын куобахха, ардыгар саһылга айалыыра. Түүлэх түүтэ сиппитин кэннэ бэйэтин бэйэтин тыатыгар кыра капкаанынан, мас чааркаанынан кыһын кырынаастыыра, солондолуура. Тиин олорбут дьылыгар Чыамайыкы нэһилиэгин уустара – Захаров Иван уус онорбут кыра миинтэпкэ саатынан тиинниирэ.

Кыра эрдэбиттэн бултуурга үөрэммитэ хойут Молотов аатынан колхоз стахановец булчута буоларыгар тиэрдибитэ.

Иван Федорович Бубякин-Настааччийа уола оонньуу-күлэ сылдыарын сөбүлүүрө. Дьонугар-сэргэтигэр үтүөнү онорор санаалааҕа. Олоргон сорофун аһыннахха манныктар: көрү-нары көбүлүүрө, бэйэтэ сахалыы кылыһахтаах ырыаһыт, лабаххайынан аһаммыт кыл кырыымпаны онгосторо. Онон сахалыы ырыалары таһааран ыллыыра. Сиэбигэр саха ууһа онорбут тимир хомуһун укта сылдыара. Хомуһунан кылыһахтаах ырыаны толорон биэрэрин оҕо сылдыан истэн үөрэрбит.

1921-1922 сылларга Саха сиригэр гражданскай сэрии буолбута. Бандыыттар нэһилиэк ревкомнарын чилиэннэрин, бассабыыктары, комсомолецтары өлөртүүлэрэ. Бандыыттар Олом Күөлүгэр кэлбиттэрин истэн, Уйбаанчык ыалыгар Колесов Николай Прокопьевичка олорор комсомолец Колесов Ваня- Быыкына уола нэһилиэк ревкомун чилиэнэ Уйбаанчыктан киирэн Дьокуускай куоракка түһэрэн, куоттаран абыраа диэн көрдөспүт. Уол көрдөһүүтүн ылынан, кэлэ-бара 18 көс (180 км.) сирин биир түүнүнэн киллэрэн абыраабыта. Бандыыттар II Наахара нэһилиэгэр кэлээт, Колесов Ваняны ыйыталаспыттара суох буолан абыраммыта. Колесов Иван Павлович- Ваня партизаннаабыта. Үрдүк үөрэхтээх советскай-партийнай үлэһит буолан, Жданов куоракка олорон, кырдыан өлбүтэ. И.П. Колесов хойут Бубякин Иван Федоровичка үрүн тыыммын өрүһүйбүтэ диирин, махтанарын истэrim.

1923 сыллаахха Пепеляев генерал Аммаҕа киирбит дьылыгар II Наахара нэһилиэгэр Кыталыктаах диэн сиргэ Потапов Андрей Иннокентьевич дьиэтигэр чыкаа үлэһитэ Петров Георгий Осипович-Халлааскы уола хаһыа да тахсаннар суолу көрө-истэ олорбуттар. Онно Бубякин Иван Федоровичы көмөлөһөөччүнэн үлэлэппит. Суолу-иһи куруук көрө сылдыбыт. Ол сылдыан Каапын Бэһин күөлүгэр (Соҕуруу Бэс күөлэ) Анисимов Егор Иванович дьиэтигэр Пепеляев генерал 2 офицердара кэлэн олороллоругар түбэһэн, сааларын-сэптэрин ылаттаан, бэйэлэрин тутан киллэрэн Г.О. Петров туттартаабыт. Петровтан махтал ылбыттаах. Иван Федорович Бубякин гражданскай сэрии сылларыгар советскай былааска туһаны онорбут киһи.

Настааччийа уола Уйбаанчык 1942 сылга диэри Молотов аатынан колхозка булчутунан сылдыбыта. Алдан өрүскэ, кини салаатыгар Учурга олорор тонустуйбут аймахтарыгар Уламдылары-Колесовтары булан кыттыһан бултуур буолбут. Ойуун Блдьаа уола Тэтэрэ Мэхээлэ убайын Колесов Тэлгиэн Дьарбыгыаны сөбүлээбэккэ уоллаах ойовун быраһаттаан, Алданга тахсан, тонус кыһын ойох ылан элбэх оҕону-урууну – Колесовтары төрөппүт. Уйбаанчык булдун былаанын элбэҕинэн аһаран стахановец булчут буолбута.

Аҕа дойду сэриитин уонна сут-кураан дьылыгар И.Ф. Бубякин Молотов аатынан колхозка 1942-1945 сылларга председателинэн быыбарданан үлэлээбитэ. Онно колхоһун салайарыгар уна илиитинэн буолан туран сүөһү биригэдьиирэ Карпов Петр Алексеевич, бурдук ыскылаатын көрөөччү, хаһайыстыбаннай чаас Васильев Петр Петрович сүбэни биэрээччилэринэн буолбуттара. Сүөһүлэрин Нам оройуонугар, сорофтор Горнай оройуонугар оттоон, онно баран олорон, кыстаан иитэлиирэ.

Сут-кураан дьылларыгар колхоз үлэтин былаана туолан испитэ. Иван Федорович II Наахара нэһилиэгин Сэбиэтин председателэ Колесов Дмитрий Федоровичы кытта сүбэлэһэн бурдук атаһынан, күһүн уонна сайын мунхалаан, саас куйуурдаан дьоннорун аһатан, колхозка дьон өлүүтэ тахсыбатаҕа. Колхоһун дьонугар улахан үтүөлээх-

өнгөлөөх киһинэн буолар. «1941-1945 сылларга килбиэннээх үлэтин иһин» медалынан наҕараадалааммыта.

Настааччыга уола Уйбаанчык – элбэх оҕолор аҕалара. Маннайгы уонна иккис кэргэттэриттэн 6 оҕону төрөтөн өлбүтэ. Үһүс кэргэнэ 3 оҕоломмота. Онтон билигин иккитэ баар. Онон 3 кэргэнтэн 9 оҕоломмота. Ити 9 оҕоттон 6 оҕото кэргэннэммитэ. 6 оҕолоруттан 15 сиэннэммитэ, 20 хос сиэннэммитэ. 5 үрдүк үөрэхтээх оҕолоруттан Бубякин Иван Иванович Саха АССР үтүөлээх бырааһа, 2 учуутал – Бубякин Никита Иванович Каганович аатынан колхоз парткомун секретара, оскуола директора, оройуон үөрэҕин салаатын инспектора, Бубякина Анастасия Ивановна Майа оскуолатыгар үлэлиир, учуонай-зоотехник Бубякина Валентина Ивановна Дьокуускай куоракка Тыа хаһаайыстыбатын министерствотыгар үлэлиир, тутуу инженерэ Бубякин Виктор Иванович Алтайга Белокуриха курортнай куоракка олорор, үлэлиир. Орто үөрэхтээхтэр Петр, Мария эдэр саастарыгар өлбүттэрэ. 15 сиэннэриттэн 9 үрдүк үөрэхтээхтэр. Олортон биллэр-көстөр киһинэн, улахан кыһын Өлөөнө оҕото – Федоров Родион Иннокентьевич – Саха республикатын эргиэнин министрэ. Уола Иван Иванович оҕото Андрей Иванович бэйэтин оройуонугар Майа сэлиэнньэтигэр ачыкы (таас харах) онгортон дьону абыраан эрэр.

Настааччыга уола Уйбаанчык бэйэтиттэн 20-тэн тахса сыл балыс үһүс кэргэниниин Фекла Васильевналыын олорон, үчүгэйдик көрдөрө-иһитиннэрэ сытан, ыалдьан 83сааһыгар өлбүтэ. Төрөөбүт-үөскээбит II Наахара нэһилиэгэр Тэйи эбэ халдьаайытыгар көмүс унуоҕун көммүттэрэ.

Баһылай Уламды.
Хочо. «Ленинскэй знамя»

Наахара маннайгы артыаллара

1930 сыллаах кулун тутартан тыа хаһаайыстыбатын холбоһуктааһын сүҥкэн улахан политической суолталаах хампаанньата саҕаламмыта. Нэһилиэнньэ ортогугар элбэх мунһахтар буолталаабыттара. Тыа хаһаайыстыбатын холбоһуктааһын суолтатын туһунан үгүс дакылааттары онортууллара.

II Наахара нэһилиэгэр тыа хаһаайыстыбатын холбоһуктааһын бастакы үлэтин Наахара бэйэтин үөрэхтээх дьоно Н.В. Бубякин, Е.С. Фомин уонна А.А. Платонов тэрийэллэрэ. Нэһилиэнньэни көбүтэн, бэйэлэрэ аан бастаан артыалга чилиэннэнэн киирбиттэрэ.

Оннук бастакы артыалынан 27 хаһаайыстыбалаах «Ийэ күөл» буолбута. Холхуос председателинэн кыһыл партизан Ф.Н. Сидоров (Өлөн Төбө), председатели солбуйааччынан И.Д. Платонов (Лэкэй), бырабылыанньа чилиэнинэн Е.Т. Кириллин уонна суотчутунан А.И. Потапов талыллыбыттара.

Тардар күүс-ат, орус, бурудук сирдэрэ уонна ыһы сиэмэтэ артыалга холбоммуттара. Артыал 27 аттамыта, 19 оуустаммыта, 23 мас сухалааҕа, 21 мас тараахтааҕа.

Нөҕүө сылыттан дьону артыалга тардыы өссө күүһүрбүтэ. Саха Киин ситэриилээх комитетыттан Харитонов (аатын өйдөөбөспүн), оройуон ситэриилээх комитетыттан Наахара бэйэтин ыччата А.И. Потапов уполномоченнайынан тахсан, нэһилиэнньэ ортогугар киэн өйдөбүллээх үлэни ыыппытара. Бастакы артыал холобурун сөбүлүү көрбүт биирдиилээн хаһаайыстыбалар артыалга кииртэлээн барбыттара.

Нэһилиэнньэни тардар сыалынан «Ийэ күөл» артыалы хайытан, «Бэлбэрэ» диэни туспа тэрийбиттэрэ. Онно председателинэн И.Д. Платонов, суотчутунан В.П. Платонов буолбуттара. Эмиэ ити саас «Саҕа суол» диэн үһүс артыал тэриллибитэ. Кини 19 хаһаайыстыбалааҕа. Председателинэн К.П. Матвеев, суотчутунан Тихонов быыбардаммыттара. Ити артыал балгараа ый курдук туспа олорон баран, «Бэлбэрэ» холбоспута.

Бэс күөлүн, Сатаҕай, Балыгырбыт, Тутуу ойбонун, Күрүөлээх ыаллара бэйэлэрэ холбоһон, 18 хаһаайыстыбалаах артыал тэриммиттэрэ уонна председателинэн Д.П. Степановы, суотчутунан П.Г. Колесовы талбыттара.

Ити курдук кыракый артыаллар тэриллэн, сүрдээх көхтөөхтүк үлэлээн-хамнаан барбытара. Оччотоофуга дьон да активноһа үрдүк этэ. Саҥа тэриллит артыаллары биирдиилээн хаһаайыстыбалар ордугургуу саныыллара.

Бадаҕа, ити сыл бүтүүтүгэр эбэтэр 1932 сыл саҕалананытыгар кыра артыаллары холбоон, бөдөҥсөтүү быһыытынан, Е.С. Фомин оройуонтан тахсан, балачча үгүс хаһаайыстыбалаах Молотов аатынан холхуоһу тэрийбитэ. Бөдөҥсүйбүт артыал хайдах үлэлээн-хамсаан испитин уонна оччотоофуга артыал тэриллитэ уратытын көрдөрөр санаанан, кинилэр 1932 сыллааҕы отчуоттарын кытта билиһиннэрэбин. Отчуот манньк:

«Ийэ күөл» 27 хаһаайыстыбалаах этибит. Онно «Саҥа суол» табаарыстыба холбоһон, 17 хаһаайыстыба артыалга саҥа киирэн – барыта 62 хаһаайыстыбаланныбыт. Оттон дьадаҥыта 47, орто хаһаайыстыбата 10, сулууспалааҕа 5 ыал.

Артыал уопсай дууһата 218, онтон дьахтара 104, эр киһитэ 114. Комсомоллааҕа 3, партия кандидата 5.

Үһүс бассабыыктыгы ыһыыга 40 буут 20 муунта сэлиэһинэйи, 200 буут дьаарыҥсаны, 34 буут 20 муунта нэчимиэни, 26 буут эбиэһи, 22 буут хортуппуйу ыстыбыт. Офуроот аһын 10 муунта сиригэр ыспыпыт, үөн сиэн кэбистэ.

Отчуоттуур кэмнэ 25 буут табыыр, 6 буут кытаанах паар, 191 буут сымнаҕас паар, 79 буут оһорбо сиргэ ыстыбыт. 1933 сыллааҕы сааскы ыһыыга 18 буут 22,5 муунта сири саҥа табыһан бэлэмнэтибит, 101 буут 10 муунта кырыс сирдээхпит, 85 буут 5 муунта сааскы паардаахпыт. Итинэн оройуонтан кэлбит хонтуруолунай сыыппараны сири табыһыыга, күһүҥнү паарга толорботубут.

Софотуопкаҕа 108 киилэ арыыны биэрэргэ дуоҕабардаһан турарбытыттан 40 бырыһыанын киллэрдибит. Итэвэһин толорорго күүстээх өйдөтүүллээх үлэ ыытылла турар.

Кассаҕа үп кириитэ-тахсыыта тохсунньу 1 күнүттэн атырдыах ыйын 1 күнүгэр диэри барыта 3459 солкуобай 86 харчы. Тахсыыта 3421 солкуобай 37 харчы. Кассаҕа ордубут 38 солкуобай 49 харчы. Онон уопсай балансата 3459 солкуобай 86 харчы.

Отчуоттуур кэмнэ бырабылыанньа мунһаҕа 31 буолан 111 боппуруоһу, артыал уопсай мунһаҕа 24 буолан 126 боппуруоһу дьүүллэстэ.

Артыалга 37 ат, 21 офус, 1 бурдук ыһар массыына, 1 бурдук көтүтэр, 1 охсор, 1 быһар массыыналар бааллар. 9 булууктаахпыт, 5 тимир тараахтаахпыт, 7 мас сүхалаахпыт, 7 мас тараахтаахпыт. 170 гаа оттуур ходуһалаахпыт, ити иһиттэн сааскы халаан уутун бобон, 30 гаа сирин уунан сиигирдибиппит».

Холхуос отчуотугар ити курдук суруллубут. Ити сыыппаралартан, ааҕааччы, бастакы сири холбоһон, үлэлиир табаарыстыбалар хайдах тэриллэн, тугу үлэлээн-хамсаан испиттэрин, эн, бэйэҥ санаан көр. Оттон мин нэһилиэкпэр бастакы артыаллар хайдах тэриллиттэрин туһунан ахтыы сиэринэн суруйдум.

Д. Колесов,

«Правда» колхоз чилиэнэ. «Ленинскэй знамя», 1966с., сэттинньи 3 күнэ

Комсомолтан кынат анньынан

1931 сыл саҥатыгар II Наахара оскуолатыгар сэбиэдиссэй-учууталынан ананан тахсыбыппын бу баар курдук саныбын. Онно тийибэр софотох комсомолец этим. Үлэлиир сирбин булуохпуттан комсомолга киирэр саастаах офолору кытта бэсиэдэлэри ыыталаан барбытым. Оннук соруудахтаах да этим. Сотору кэминэн, комсомол чилиэнигэр Гаврил Петрович Платонов, Василий Петрович Платонов, Дмитрий Федорович Колесов комсомол чилиэнигэр киирбиттэрэ.

Нэһилиэккэ 4 чилиэннээх бастакы комсомольскэй ячейка тэриллитэ. Ячейкаҕа эбии ыччаттары тардыыны салҕаан ыппыпыт. Надежда Петровна Платонова, Устинья Трофимовна Платонова комсомолга киирбиттэрэ. Ити ахсынньы ый саҥатыгар этэ. Оччотоофуга бу кыргыттар 15-16 саастаах, оскуола III-IV кылаастарыгар үөрэнэр этилэр.

Биһиги комсомольскай ячейкабыт биир сүрүн соруунан комсомолга достойнай ыччаттары тардыы этэ. 1932 сыллаах олунньуга Иннокентий Гаврильевич Прокопьевы, Екатерина Ивановна Захарованы, Иннокентий Иннокентьевич Никифоровы эбии ылбыппыт.

Комсомольскай ячейка бастакы секретарынан, мин өйдүүрбүнэн, Г.П. Платонов этэ. Кэлин кинини В.П. Платонов солбуйбута. Ячейкабыт нэһилиэк иһигэр ытыллар бары политической уонна хаһаайыстыбаннай хампаанньаларга активнай кыттыыны ыллара. Бурдук соботуопката, үөрөбө суохтары үөрэхтээһин, үп-нолуок хомуура, бастакы холхуостары сүһүөхтэригэр туруоруу уо. д. а. боппуруостар комсомолецтара суох быһаарыллыбыттара. Ленинскэй комсомол чилиэннэрэ үлэ да, үөрэх да инники күөнүгэр сылдыаллара диэн мээһэбэ эппэттэр.

Ячейкабыт чилиэннэрэ ахсаан өтгүнэн элбээн, комсомольскай тэрилтэбит нэһилиэнньэ ортотугар авторитета улаатан испитэ. Нэһилиэк бары үлэлэригэр көмөлөөх, партия ытытар политикатын олоххо киллэриигэ чаччы сабыдыаллаах тэрилтэ быһыытынан сыаналаммыппыт. 1932 сыл бүтүүтүгэр комсомольскай ячейка бэйэтин тула 20-тэн тахса чулууттан чулуу ыччаттары түмпүтэ. Бу ыччаттар ортолоругар Тиэлиги, Тохтоһут, I Холгума нэһилиэктэрин бастыг ыччаттара эмиэ бааллара.

Комсомол оройуоннаабы комитетта ити нэһилиэктэр ыччаттарын партия уонна Ленинскэй комсомол ытытар үлэтигэр өссө ыга тардар сыалтан II Наахаратаабы комсомольскай ячейканы комсомолецтар олорор сирдэринэн араартаабыта, Тохтоһут, Тиэлиги, I Холгума нэһилиэктэригэр саҥа ячейкалар тэриллибиттэрэ. Бу биһиги тэрилтэ быһыытынан үүнүүбүтүгэр-сайдыбытыгар, политической өтгүнэн үрдүк кэрдиискэ дабайыбытыгар олус наадалаах дьаһал этэ.

Бу дьаһал түмүгэр туһааннаах нэһилиэктэргэ баар холхуостар комсомольскай ячейкалары үүнүү-сайдыы тирэбэ оностубуттара. Саҥа ячейкаларга сүрүн тэрийээччилэринэн уонна активистарынан Павел Петрович Чупров, Татьяна Федоровна Соловьева, Иннокентий Иннокентьевич Соловьев уо. д. а. буолбуттара.

Оччолорго II Наахара нэһилиэгэр партийнай тэрилтэ суох этэ. Партийнай ячейка Тиэлигигэ бара. Мин, партия чилиэнигэр кандидат буоларым быһыытынан, соторусотору Тиэлигигэ тийсэн партийнай мунньахтарга сылдыарым, онтон күүстээх угунан, өй-санаа эбинэн кэлэrim.

Наахара оскуолатыгар 1932 сыл олунньу ыйга диэри үлэлээбитим. Онтон Майаба үөрэх салаатыгар бастаан инспекторынан, кэлин сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитим. Ол устатын тухары комсомол райкомун бюротун чилиэнинэн талыллар этим.

Бэйэм комсомольскай сааһым сорох түгэннэрин туһунан кыракий ахтыбыныччаттарга тиэрдэр баҕаттан суруйдум. Советскай дьон билинҥи кырдьан олорор көлүөнэлэрэ бары хомсомуолтан кынат анньыммыттара, олох киэн аартыгар үктэммиттэрэ.

*Г. Игнатьев,
оройуон бочуоттаах гражданина, педагогическай үлэ ветерана.
«Ленинскэй знамя», 1987с., ахсынньы 1 күнэ №143 (6704)*

II Наахара нэһилиэгин хомсомуолларын испиһигэ. Хомсомуолга үөрэнэ сылдьан 20-с уонна 30-с сылларга киирбиттэрэ:

20-с сылларга киирбиттэрэ:

1. Григорьев Петр Михайлович – советскай-партийнай үлэһит, Абый Райкомун секретара, Аллараа Халыма Райсоветын председателэ.
2. Дьяконов Иннокентий Николаевич – учуутал.
3. Кириллин Иннокентий Георгиевич – советскай-партийнай үлэһит.
4. Колесов Петр Гермогенович – «Молотов» холхуос председателэ, II Наахара, Тарабай нэһилиэгин председателэ, Аҕа дойду сэриитин II группалаах инбэлиитэ.

5. Матвеев Дмитрий Тихонович – учуутал.
6. Платонов Семен Константинович
7. Потапов Иван Андреевич – учуутал, оскуола директора, РАЙОНО сэбиэдиссэйэ.
8. Степанов Николай Терентьевич – бухгалтер.
9. Фомин Георгий Семенович – советскай-партийнай үлэхит, САССР соц. обес. министерствота.

30-с сылларга кирибиттэр:

1. Григорьев Егор Петрович – учуутал, Аҕа дойду сэриитигэр өлбүтэ.
2. Дулов Михаил Петрович – 1932 с. Алданга хомсомуол ыңгырытынан көмүскэ барбыта.
3. Колесов Дмитрий Захарович – т/х зоотехника, өлбүтэ.
4. Корякин Василий Спиридонович – кооператор, ЯПВТ бүтэрбит,
5. Никифоров Иннокентий Иннокентьевич – хомсомуол үлэхитэ, өлбүт.
6. Потапов Николай Егорович – «Колхоз кырдыга» хаһыат редактора, Аҕа дойду сэриитигэр өлбүтэ.
7. Платонов Алексей Иннокентьевич – Районо үлэхитэ.
8. Платонов Егор Петрович – Районо үлэхитэ.
9. Платонов Михаил Иванович – пединститут үлэхитэ, Аҕа дойду сэриитигэр өлбүтэ.
10. Уломжинский Василий Романович – учуутал.

1931 сыллаахха Тупсаканга Игнатьев Георгий Николаевич учууталлыы олорон хомсомуолга киллэртээбитэ:

1. Игнатьев Николай Прокопьевич – ССКП чилиэнэ, советскай-партийнай үлэхит.
2. Колесов Дмитриий Федорович – ССКП чилиэнэ, I Тыыллыма, II Наахара нэһилиэктэрин сельсоветын председателэ, «Молотов» холхуос председателэ.
3. Макаров Тимофей Афанасьевич – ССКП чилиэнэ, Аҕа дойду сэриитигэр тылланан барбыта, фронтта өлбүтэ.
4. Петров Николай Самсонович II – ССКП чилиэнэ, холхуос председателэ, Аҕа дойду сэриитигэр өлбүтэ.
5. Платонов Василий Петрович – «Коммуна» холхуос суотчута, сэрии ветерана.
6. Платонов Гаврил Петрович – ССКП чилиэнэ, «Коммуна» холхуос председателэ, Аҕар балаҕан үлэхитэ.
7. Платонов Павел Петрович – суотчут.
8. Платонова Надежда Петровна.
9. Тарасов Алексей Ильич – ССКП чилиэнэ, хомсомуол, Райком үлэхитэ, III Наахара нэһилиэгэ.
10. Тимофеев Павел Петрович – ССКП чилиэнэ, советскай-партийнай үлэхит.
11. Чупров Трифон Петрович – I Холгума нэһилиэгэ.

20-30 сыллардаагы хомсомуоллар үлэлэрин соруктара:

1. Кулаагы кылаас быһыытынан эһии, бандыыттары утары охсууу.
2. Холхуостары тэрийии, ону бөһөргөтүү.
3. Улахан дьону үөрэтии (ликвидация неграмотности).
4. Култуурунай өрөбөлүүссүйэ – бары бүтүүн үөрэхтээһингэ 15-18 саастаахтар алын кылааска үөрэнэ киирэллэр.
5. Ыраас олох: хотону дьийэттэн араарыы.

II Наахара хомсомуоллара манньк дуоһунаска үлэлээбиттэрэ:

1. Советскай-партийнай үлэҕэ – 6,

2. Холхуос председателинэн – 4,
3. Суотчутунан – 3,
4. Кооперация үлэһитэ – 2,
5. Учутталынан – 11.

Аҕа дойду сэриитигэр уон киһиттэн сэриигэ биэһэ өлбүт. 1932 сыллаахха Алданга кыһыл көмүс хостоонунугар II Наахара нэһилиэгиттэн Дулов Михаил Петрович барбыта. Онно үлэлээн баран Хатыыстыырга аҕыйах сыллаабыта өлбүтэ. Киниттэн 4 оҕо хаалбыт. Уола Дулов Михаил Михайлович – инженер-механик. II Наахара нэһилиэгин 32 хомсомуолуттан билигин 5-һэ баар:

1. Фомин Георгий Семенович – ССКП чилиэнэ, Алдан куоракка олорор.
2. Кириллин Иннокентий Георгиевич – ССКП чилиэнэ, Хочо бөһүөлөгэр олорор.
3. Игнатъев Николай Прокопьевич – ССКП чилиэнэ, Бүтэйдээххэ олорор.
4. Никифоров Егор Петрович – ССКП чилиэнэ, Хочо бөһүөлөгэр олорор.

Суруйда Баһылай Уломжинскай

Тоҕо хаайыллыбыптыый?

Урут Илин-Ханалас улуунугар Наахара алта (I, II, III, IV, Амма-Наахара, Чыамайыкы) нэһилиэктэрэ бааллара. Мин аҕам Уломжинскай Роман Федорович Амма-Наахара нэһилиэгин Сэбиэтигэр секретардыра. Амма-Наахара нэһилиэгин собуруу өттүгэр Баланаайы үрэххэ Яковлев Ион Павловичтаахха (кэлин Социалистической Үлэ Геройа буолбут Яковлев Петр Ионович аҕата) дьукаах олорбуппут.

Артемьев, Босоойко салайар үрүн бандыыттары тобоҕо, 1927 сыллаахха сэтинньигэ төрдүс киириитигэр Абаҕа пионердарыгар кыайтаран, Чыамайыкыга барбыта. Босоойко сүүрбэччэ киһилээх Амма-Наахаранан Танҕа үрэххэ, Тихон Александров дьиэтигэр хоно сытан, үөрэхтээх Кыппыайаппын диир киһилиин үс киһини ытан, аҕам биһигини туттаран ылбыта. Бандыыттар аҕам тутта сылдьар нэһилиэгин дьыалатын, бэйэтин кумаабылары көрбүттэрэ. Ол былаһын тухары II Наахараттан, куораттан Платонов Иван Ивановичтан сурук ылаһын дуо, өссө кими кытта билсэбин? – диэн ыйыталлара. Танҕаҕа аҕалан кэтээн хоммуттара. Ама-Наахара партизана Антонов Ион Васильевич ханна баарын сураспыттара. Сарсыарда Чыамайыкылаан иһэн кини сатыы иһэрин көрбүттэрэ да, киһилэрэ ыраахтан туораан, туран хаалбыта. Кыра унгохтаах буолан, оҕо диэн билбэтэхтэр этэ. Танҕа арҕаа салаатыгар Антонов балаһанын ыйдаран киирэннэр, тула атынан сүүрдүбүттэрэ, дьиэбэ киирэннэр ыйыппыттара, аммалаабыта диэн хардарыттары истэн малыйбыттара. Биһигини Чыамайыкыга Маар диэн сиргэ Тимофеев Испирдиэн – дьиэтигэр штабтарыгар таарытан бараннар, Нүөлүгү үрэбин төрдүгэр аҕыйах саллааттара олорор Захаров Байбал – Тулааһа уолун дьиэтигэр дьиэтигэр илдьэн хаайбыттара. Миигин биирдэ, аҕабын үстэ-түөртэ ыйыппыттара. Буруйбут диэн - II Наахараҕа 8 партизан баара – Дьөгүөр, Силип Сиидэрэптэр, Уйбаан, Ньюкулаас Куолаһаптар, Ньюкуу Батаакап, Сэрэпиин Баһылайап, Мэхээлэ Наумовскай, ГПУ боломуочунайа И.И. Платонов - ол дьону кытта сибээстээх буолуоххут диэн ыххайаллар. Аҕабын ГПУ агена буолуон диэн күтүрүүлэр. Ол иһин Босоойко 1925 сыллаахха саас Амма-Наахара Нүөрүн үрэбиттэн куоппутун диэн буруйдуур эбит.

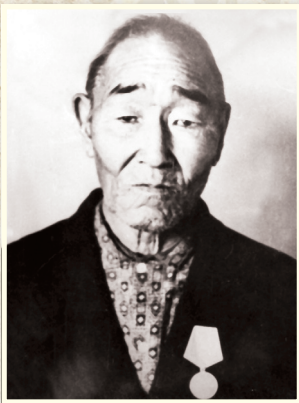
Ити курдук 1927 сыллаахха сэтинньигэ элбэх партизаннаах II Наахара дьоно буоламмыт хаайыллан, улахан кутталга киирэ сылдыбыттаахпыт.

В. Уломжинскай.

«Ленинскэй знамя», 1990с., ахсынньы 25 күнэ

Партизан аҕабыт сырдык мөссүөнэ

*Сэбиэт былааһа кыайарын туһугар,
Дьоллоох олох иһин охсуспут
Дьонун дьоммутун кэриэстээн,
Удьуорбут ситимин салҕаан,
Айа-тута сылдыабыт.*

Аҕабыт Николай Федорович Колесов Илин-Хангалас улууһугар 2-с Наахара нэһилиэгэр 1896 сыллааахха дьадангы бааһынай кэргэнигэр төрөөбүтэ.

Аҕата эрдэ өлөн, ийэтэ 4 оҕолоох анардас хаалбытыгар 2 быраатын уонна балтын иитиһэн, олох ыарын эдэр сааһыттан билэн, I Тыыллымаҕа хамнаска сылдыбыта.

1922-23 сылларга табаарыһа Сидоров Егор Николаевичтыын (Күөллэйдиин) Пепеляев генерал үрүҥ баандатын утары охсуһууга барбыттара.

1923 сыллаахха саас Колесов Н.Ф. сылдыар этэрээтэ Мырыланан, Бүтэйдээбинэн сылдыар, онтон К.К. Байкалов армиятыгар холбоһон, Амма солобуодатыгар Пепеляев генерал армиятын үлтүрүтүспүтэ. Аатырбыт Саһыл Сыһыны кыргыһытыгар сылдыбыта. Саһыл Сыһыныны босхолоһон,

Пепеляев армиятын Усть-Мильга диэри экирэтиигэ барсар. Онно Сидоров Е.Н. илии пулеметчигынан, онтон Колесов Н.Ф. иккис пулеметчигынан сылдыаллар. Мил үрэх быстар баһыгар тийиэн бандьыттары эсиһэн баран, дойдутугар Илин-Хангалас улууһун управатыгар Ой Бэскэ 1923 сыллаахха ыкса саас эргиллэн кэлбитэ. Управаттан пепеляевщинаны үлтүрүтүүгэ кыттыбытын иһин 50 ботуруоннаах бэрдээн сааны бэлэх ылан, дойдутугар үөрэн-көтөн этэннэ эргиллибитэ. Улуу Октябрьскай революция үйэ анардаах үбүлүөйүгэр (1967 с.) ССКП уобаластааҕы комитетын, Саха АССР Верховнай Советын Президиумун, Совмин аадырыс суругун ылбыта.

Гражданскай сэрии кыттыылааһын быһыытынан ССРС Верховнай Советын Президиумун уурааһынан «За боевую заслугу» мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

1930 сыллаахтан колхозтаах. Колхоз бастын от охсооччута, кэлин от хомууругар машинист этэ. Ааллаах Үүн бириискэтигэр атынан таһаҕас таһара.

Аҕа дойду Улуу сэриитин дьылларыгар «1941-45 сс. килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыта.

Улахан оҕото Колесов Семен Николаевич 1943 сыл олунньу ыйыгар сэриигэ барбыта уонна 1945 сыллаахха олунньу 20 күнүгэр ыараханлык бааһыран сэрии толоонугар охтубута. Ылбыт бааһырытыттан өрүттүбэккэ Рейшфели (Германия) дэриэбинэтигэр көмүллүбүтэ.

Кыһа Мария Николаевна Таппырова (Колесова) пиэнсийэҕэ тахсыахпар диэри төрөөбүт Наахарабар сиэстэрэнэн үлэлээбитим. Үс оҕолоохпун, бары үлэһиттэр, 7 сиэннээхпин.

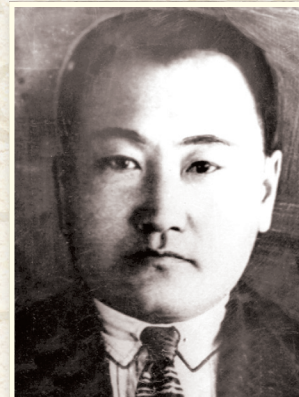
Уола Колесов Джим Николаевич пиэнсийэҕэ тахсыар диэри суоппардаабыта. Туйах хатарар 3 уоллаах, 2 сиэннээх. Майаҕа олорор.

Олох салҕанар...

*Ахтыыны суруйда кыһа
Мария Николаевна Таппырова. 2011с.*

Наахара бастакы хомуньюустара Сэбиэскэй былаас 50 сылын көрсө

Бүгүн биһиги 1926 уонна 1930 сыллардаахтан бэйэлэрин үлэлэрин, олохторун хомуньюустар улуу партияларыгар анаабыт, саҥа сэбиэскэй олох туругуларын туһугар оҕо саастарыттан эрчимнээхтик үлэлээбит Наахара бастакы хомуньюустарын тустарынан кылгастык кэпсиэхпит.

Сокуоннаһы кэһии сиэртибэтэ

Н.В. Бубякин 1898 сыллаахха дьадангы кэргэннэ төрөөбүтэ. Аҕалара, бэртээхэй тимир, мас ууһа, оһохчут, кырааскаһыт идэлээх буолан, быр-бааччы олоһбуттара. Көскө кэлэн олоһбут Терентий нууччаны кытта табаарыстаһан уонна киниттэн үөрэнэн, II Наахараҕа ким-хайа иннинэ хортуопсуй үүннэриинэн дьарыктаммыта.

1899 сыллаахха таңара дьиэтигэр бастакы оскуола аһыллы-быта. Оннук оскуола аһыллыбытынан уонна нэһилиэктэн бэйэтиттэн И.И. Платонов учуутал буолбутунан сибээстээн, чугас эргиннээби оҕолор үөрэнэн барбыттара. Уус Баһылай улахан оҕото Ньюкулай 15 саастааҕар түөрт кылаастаах приходской оскуоланы ситиһиилээхтик бүтэрбитэ.

Дьадангы ыал оҕото салгыы үөрэнэр кыаҕа суох буолан, түөрт хас сыл аҕата уһанарыгар, оһох тутарыгар көмөлөһөн, оттоһон олоһбута. Ол иһигэр бэйэтин нэһилиэгин кинитэ П.П. Степановы кытта Соҕуруу тайҕаҕа (Бодойбоҕо) барсан, сылтан ордук кинилэргэ олоһон, оҕолорун сурукка үөрэппитэ.

Бастакы өрөбөлүссүөһүннэй кэмितिэттэр тэриллииһиригэр хороччу улаатан эрэр уол II уонна III Наахара нэһилиэктэригэр ревкомҥа сэкирэтээрдээбитэ. Онно үлэлии сырыттаһына, Илин-Хангалас Волостааҕы ревкомугар сэкирэтээринэн ылбыттара. 1922 сылтан икки сыл устата Илин-Хангалас улуһун Ситэриилээх Кэмितिэтин чилиэнинэн уонна сэкирэтээринэн үлэлээбитэ.

Итиннэ үлэлиир кэмигэр сааһынан эдэрин, үөрөһүнэн кыратын да иһин, нууччалыы суруксутунан, дьыаланы билэринэн, Сэбиэскэй былаас саҥа дьаһалларын олоһхо киллэриигэ тэрийэр дьобурунан улууска биллэн барбыта.

1924 сыллаахха кинини Дьокуускай уокурук исполкомун бэрэссэдээтэлинэн өрө таһаарбыттара. Онно үлэлии сылдьан, Саха сиригэр коммунистическай тэрилтэтин оччотооҕу салайааччылары М.К. Аммосов, С.М. Аржаков мэкитиэлээһиннэринэн, 1926 сыллаахха БК(б)П чилиэнинэн киирбитэ.

Уокурук Ситэриилээх Кэмितिэтин бэрэссэдээтэлинэн түөрт сыл үлэлээн баран, Саха Киин Ситэриилээх Кэмितिэтин бэрэссэдээтэлинэн быыбардаммыта.

Онно үлэлии олоһон, партия кэжкэтигэр ытыллыбыт бастакы чыыска бириэмэтигэр алҕас партияттан таһаарылла сылдьан баран, партияҕа төттөрү ылыллан, сир оһоһуутун народнай комиссарынан, Орджоникидзевскай оройуон райсоветын исполкомун бэрэссэдээтэлинэн, Саха Киин Ситэриилээх Кэмितिэтин тэрийэр отделын сэбиэдиссэйинэн, түөрт сыл Дьокуускай куорат Ситэриилээх Кэмितिэтин исполкомун бэрэссэдээтэлинэн, кэлин 1936-1938 сылларга совнарком дьыалатын дьаһайааччынан үлэлээбитэ.

Дьокуускай куорат Ситэриилээх Кэмितिэтин бэрэссэдээтэлинэн үлэлиир кэмигэр куорат бастакы сайдыытыгар элбэх сыратын биэрэн, оччотооҕуга тутуу техниката сайда илигинэ, үлэһит илии аҕыйаһына, үлэһиттэри дьиэнэн-уотунан, култуурунай тэрилтэлэринэн хааччыйыыга элбэх тутууну ыыттарбыта.

Николай Васильевич эйбүс майгытынан, бииргэ үлэлиир табаарыстарын сүбэлиир-амалыы сылдьарынан, киэнинэн-холкутунан, үлэҕэ дьыалабыай сыһыанынан уонна

ирдэбиллээбинэн үгүстэргэ холобур буолар ураты хаачыстыбалааҕа, коллективка улаханник ытыктанар этэ.

Күөгэйэр күнүгэр, үлэтин үгэнигэр сырыттабына, 1938 сыллаахха – сэбиэскэй сокуоннаһы кэһии кэмигэр – сымыйанан норуот өстөөбүнэн буруйдаан хаайбыттара. Түрмэттэн эргиллибэтэҕэ, 1942 сыллаахха өлбүтэ. Кини сымыйанан буруйдаммыта дакаастанан, 1956 сыллаахха буруйа-сэмэтэ суоҕунан аабыллыбыта.

Куоракка да үлэлээтэр, бэйэтин холхуоһун, нэһилиэгин умнубат этэ. Нэһилиэк салайааччыларыгар сана оскуоланы тутарга, үөрэҕи тэнитэргэ, сана тэриллит артыаллары тэрилтэ-хаһаайыстыба өттүнэн бөбөргөтөргө, ыраахтан да буоллар, кадрдары бэлэмнээһингэ көмөлөһөрө. Оччотооҕуа Молотов аатынан холхуос кини көмөтүнэн аан бастаан тыа хаһаайыстыбатын массыналарын – 10 ат тардар молотилканы, ыһар массына, тимири тараах, булуук уонна сэппэрээтэр ылаттабыта.

Сэбиэскэй олох, Коммунистическай партия дьыалатын иһин мунгура суох бэриниилээх, уһун-киэн толкуйдаах, биһиги оройуоммут биир кырдыаҕас хомуньууһа Н.В. Бубякин туһунан кылгастык ахтан-санаан аастахха итинник.

«Ленинскэй знамя», 1967с., алтынньы 31 күнэ.

Дьонугар-сэргэтигэр үтүөлээх

II Наахара нэһилиэгэр Советскай былааһы бөбөргөтөр иһин охсуһууга активнайдык кыттыбыт дьоннортон биирдэстэрэ Петр Николаевич Кириллин-Манган Бүөтүр Кутуйа алааска 1878 сылаахха төрөөбүтэ. Аҕата Ньэмээр Ньюкулаас улахан булчут киһи этэ. Кинилэр тоҕус оҕолоохторо.

Петр Николаевич Советскай былаас олохтоммутун улаханник биһирээн көрсүбүтэ. Үөрөҕө да суох буоллар, кини сүрдээх тыллаах-өстөөх, сыты-хотуу киһи быһыытынан биллэн испитэ. II Наахараҕа үрүҥ баанда Бэрэ халдыаайытыгар штабтанан олордоруна, 1922 сыллаахха Кыһыл Армия этэрээтэ Аммаҕа ааһыахтаабын тоһуйа сыппыт үрүҥ этэрээтин Петр Кириллин Ыарҕалаах дьаамыгар утары тийэн уонна Оһоҕос үрэххэ тоһуйа сыталларын эмиэ тыллаан, Кыһыл этэрээтэ алдьархайга түбэхэрин быһаабыта. К.К. Байкалов этэрээтэ Илин быраан кэтэбинэн Аммаҕа ааспытын туһунан билэр кырдыаҕастар кэпсиппэлэрэ.

Үрүҥ баанда тобоҕо, Ыарҕалаахха штабтанан олонор, Маҕан Бүөтүрү-Петр Николаевичи титииккэ хаайа сытыаран доппуруостаабыттара. Кинини кытта бииргэ сылдыспыт II Наахара киһитэ Платонов Семен Петрович мэктиэлээн, быһаан ылбыта.

1926-28 сыллардаахха П.Н. Кириллин нэһилиэгэр Совет председателинэн быыбардаммыта. Ити кэмгэ нэһилиэк иһигэр культурнай революция сороктарын олоххо киллэрэр иһин үлэ – дьону үөрэхтээһин, ыраах олох иһин охсуһууну, хотону дьиэттэн араарыы, трахоманы эмтээһин у.д.а. курдук үлэлэр киэнник ытыллаллара. 1931-32 сыллардаахха «Күөдүй» диэн кыра холхуос тэриллитэ. Онно бырабылыанна председателинэн талыллыбыта. Кэлин холхуоһугар хас да сыл биригэдьиirinэн үлэлээбитэ. Нэһилиэккэ буолар улахан мунньахтарга тыл этээччи, олору баһылаан-көһүлээн ытааччы Петр Николаевич буолара. Киһиэхэ үчүгэй сыһыаннаах, лоп-бааччы тыллаах-өстөөх киһини нэһилиэгин дьоно-сэргэтэ улаханник ытыктыыллара.

П.Н. Кириллин Дьокуускай куоракка холхуоһун сыһпаратыгар үлэлии сылдьан эмискэ бьалдьан 1941 сыл муус устар 2 күнүгэр өлбүтэ. Киниттэн билигин үс оҕо баар. Улахан кыһа Екатерина Петровна акушерка үөрэхтээх, Дьокуускайга пенсияҕа олорор, элбэх оҕолоох, сиэннэрдээх. Уола – Николай Петрович нэһилиэгэр биир ытыктанар киһи. Кыра уола Михаил Петрович – хайа инженерэ, «Якутзолото» комбинат эппиэттээх үлэһитэ.

И. Керемасов.

«Ленинскэй знамя», 1987 с., ахсынньы 1 күнэ № 143 (6704)

Оонньооботох оџо сааһым

Мин төрөшпүттэрим холхуостаах дьон этилэр, аҕам Платонов Иннокентий Дмитриевич, ийэм Платонова Евдокия Самсоновна. Аҕам оччолорго саҕа тэриллит холхуос бэрэссэдээтэлэ эбит. Ону «Колхоз кырдыга» хаһыаттан ааҕан билбитим. Аҕам 3-4 саастаахпар өлбүтэ быһыылаах. Онтон аҕам быраатыгар Платонов Еремей Дмитриевичкэ итиллибитим. Аҕа дойду сэриитин иннинэ 1939 сыллаахха кураан буолан холхуос сүөһүлэрин Хангалас оройуонугар кыстата илдьибиттэрэ. Убайым онтон кэргэн ылбыта. 1940-1941 сылларга Нам оройуонун Хатырык нэһилиэгэр эмиэ пиэрмэ сүөһүлэрин сыл таһаартараары 4 ыал көһөн тийиэн кыстаабыппыт. Сайыныгар Көрдүгэнгэ көһөн кэлбиппит. Ол сайын Аҕа дойду сэриитэ сағаламмыта. Биир кизэ Платонов Павел (Платонов Владимир Павлович ағата) уонна Никифоров Давыд (Никифоров Василий Давыдович ағата) кэлэн дьону мунньан сэрии сағаламмытын биллэрбиттэрэ. Онно тово эрэ өйдөөн хаалбытым диэн, ол кэпсии олон иккиэн харахтарын уута тахсара, дьон олус чуумпуран олонбута, билигин санаатахха сэрииттэн эргиллэн кэлбэттэрин билбиттэр эбит. Дьону сэриигэ ынҕыры сағаламмыта. Элбэх бағайы киһини атаарбыттарын өйдүүбүн. Онтон ылата холхуоска оџо, дьахтар, ағыйах кырдыағас дьон хаалбыта. Убайым кэргэнэ Өрүүнэ пиэрмэҕэ ыанньыксытынан үлэлээбитэ. Онно мин тэнгэ ынах ыаһар буолбутум. Холхуоспут аата «Коммуна» буолбута. Кураан сайынҕа аһыҕа бөвөтө турар этэ. Ону кизэ оғолору мунньан хатынҕы быһан лабаа туттаран кэбиһэллэрэ уонна бурдук бааһынатын биир өртүттэн үүнэн турар бурдугу сапсыйтара-сапсыйтара нөҕүө бааһына биир өртүгэр ыталлара. Ханааба хаспыт буолаллар, онно кэлэрбит, көрдөххө түгэҕэ көстүбэт хап-хара аһыҕа буолара. Дьэ ити кэмтэн ыла оџо, улахан киһи диэн араарбат буолбуттара. Сайын оскуола аһыллыар диэри от үлэтигэр сылдьарбыт. Мин Матвеева Еяны кытта наар илии мунньуутугар үлэлээбитим. Күһүн бурдук быһыыта буолар, онно массына кэнниттэн куолаһ хомуйар этибит. Бурдук быһыыта бүттэҕинэ балаған ыйыгар оскуола кэнниттэн эмиэ куолаһ хомуйа барарбыт. Онтон арыый улаатан 6-7 кылааска тахсан баран кыһын сарсыарда аайы сағаһым көрөр ынахтарыгар далга отторун кыбыыттан таһааран тэлгэтэн барар үгэстээх этим. Оччолорго хас биирдии ыанньыксыт сүөһүтэ тус-туспа даллаах этэ. Ол сағана холхуос бэрэссэдээтэлэ Захаров Иван Николаевич диэн киһи этэ. Холхуостаахтарын хоргуптатаға, хоргуйан өлбүт диэн кэпсээни истибэтэҕим. Биһиги биир сыл дьукаах олонбуппут. Саас куйуурдаан балыгынан аһыыр этибит, атын аспыт суох этэ. «Коммуна» холхуос кырдыағастарын барыларын билэрим. Эдэрдэр бааллара Кириллин Николай Петрович, Кириллин Михаил Алексеевич, Платонов Николай Васильевич балта Елена, быраата Фридрих, Платонов Иннокентий Дмитриевич балта Таня, Ермолаева Даша, быраата Кеша. Платонова Мария Иннокентьевна илиинэн от охсуутугар үчүгэй көрдөрүүтүн иһин хаһыакка тахсыбыта. 1 ганы охсор диэн аахпытым. Ермолаева Даша түүтэх баайыытыгар тэннээбэ суох быһыылааға. Мин 7 кылааска киирэр сайыммар мунньахтаан баран асчытынан анаан кэбиспиттэрэ. Ол кэмнэ пиэрмэ ынағын сайын күннэ түөртэ ыллара. Сүөгэй иирдэн арыылаан баран Синньигэс сайылыктан оғуһунан тизийэн халдыаайыга кыладыапсыкка илдэн бэйэм туттарар этим. Күһүнүгэр Григорьев Иван Иванович (бухгалтер этэ быһыылаах) 17,5 киилэттэн 1 киилэ арыны ылбыккын, 100 үлэ күнүн аахсыбыккын диэбитэ. Сағаһым «кыһым көмө киһитэ буолбут» диэн үөрэр этэ. Убайым үлэ фронугар 8 сыл сылдьан 1948 сыл кыһыныгар эргиллэн кэлбитэ. Сағаһым Өрүүнэ үлэһит, кыайығас буолан улахан аччыктааһыны, тонуну билбэтэҕим. Ово быһыытынан оонньооботобум эрэ буолоу. Билигин «Коммуна» холхуостан Ермолаева Дария Яковлевна биһикки эрэ хааллыбыт быһыылаах. «Коммуна» холхуос кырдыағастарын барыларын да ахтыам этэ: Мария, Николай Прокопьевтар, Наталья, Василий Платоновтар, Варвара, Давид Никифоровтар, Елена, Егор Прокопьевтар (Виктор Прокопьев дьоно), Иннокентий (Халын), Наталья Платоновтар, Тэрэнтэй Прокопьев, тағараһыт уола Алексей Платонов (Драм Иван ағата), Павел Никитин, Петр Платонов, Иван Григорьев, Балбаара, Николай

Петрович Кириллин ийэтэ, Дмитрий, Сэмэн Платоновтар уонна да атыттар. Бары бөдөн-садан, унуохтарынан улахан дьон этилэр.

*Никитина (Платонова) Наталья Иннокентьевна,
үлэ, тыыл, доруубуйа харыстабылын ветерана.*

Үйэтин тухары сокуон үлэһитэ

«Суут, сокуон үлэтэ барыта чуолкай, лоп курдук буолары ирдиир. Биһиги, сокуон үлэһиттэрэ, бэйэбит үлэбитигэр толоругас, көрдөбүллээх буолуохтаахпыт», - диэн эппитэ Афанасий Алексеевич Платонов 1935 сыллаахха миигин народной суукка секретарынан үлэбэ ыларыгар. Кини онно эппит сүбэ тылларын оччотообуга адьас сокуон курдук саныырым уонна билингээнни диэри өйдүүбүн.

Народной суукка дьыала кириитэ наһаа элбэх буолара. Күнгэ 25-кэ тийэ дьыала көрүллэрэ.

Көрөр дьыалатын хас да хонук инниттэн ааһан, үөрэтэн, түүнү быһа олороро.

Судьуйа түбүктээх үлэтин таһынан, партия райкомун бюротун чилиэнин быһыытынан элбэх общественной үлэни толороро.

1930 сыллаахха олунньу 1 күнүгэр Саха Киин Ситэриилээх Комитетын Президиумун мунһаа буолбута. Ол мунһаахха Саха сиригэр оройуоннаһыны ытытынан сибээстээн, сана оройуоннары тэрийэр бюролар састааптарын көрбүттэрэ. 9 оройуонга 9 тэрийэр бюро тэриллибитэ. Холбоһор Мэнэ уонна Илин-Хангалас улуустарыгар Г.Д. Старостин, Ф.А. Петров, А.А. Платонов састааптаах тэрийэр бюро бигэргэтиллибитэ.

Мэнэ-Хангалас оройуонун Сэбиэттэрин I съезтэрэ 1930 сыллаахха муус устарга буолбута. Оройуон киинин быһаарыыга улахан мөккүөр буолан, уоттаах-төлөннөөх тыллар этиллибиттэрэ.

Сана тэриллибит оройуон бастакы исполкомун бэрэссэдээтэлинэн Ф.А. Петров, бэрэссэдээтэли солбуйааччынан уонна сир салаатын сэбиэдиссэйинэн А.А. Платонов, административнай отдел сэбиэдиссэйинэн А.П. Попов, милииссийэ отделениетын начальнигынан Г.Р. Десяткин, үөрэх салаатын сэбиэдиссэйинэн И.Н. Кривогорницын талыллыбыттара. Райсовет бастаан билинни мусуой дьиэтигэр олохсуйбута.

А.А. Платонов ол курдук сир салаатын сэбиэдиссэйэ буолан олордобуна, райком бюрота кинини народной судьуйанан анаабыта. Ол күнтэн бүгүнгэ диэри Афанасий Алексеевич 37 сыл устата суут, прокуратура систиэмэтигэр 62 сааһын туолуор диэри сыламтата суох үлэлиир.

Бастаан Саха АССР Верховнай суутун чилиэнинэн, 1938-1945 сылларга Верховнай суут бэрэссэдээтэлин солбуйааччынан, онтон 12 сыл устата бэрэссэдээтэлинэн, кэлин Саха АССР прокуратуратыгар кадрга старшай көмөлөһөөччүнэн үлэлиир.

Суут систиэмэтигэр үлэлии сылдьан, «Үлэбэ килбиэнин иһин» медалынан, Үлэ Кыһыл Знамята уордьанынан, Саха АССР Верховнай Сэбиэтин Президиумун Бочуотунай грамотатынан наһараадаламмыта. Саха АССР персональной пенсионера. Хас да быыбарга Саха АССР Верховнай Сэбиэтин депутатынан, ССКП обкомун чилиэнинэн талыллыбыта.

Н. Кириллин